

ZAMANIN DAYANDIĞI YER

Fərzanə Qələqəvənd

Kitabın adı:.....Zamanın dayandığı yer
Qələmə alan:.....Fərzanə Qələqəvənd
Tərcümə edən:.....Zeynəb Hüseynzadə
Çap tarixi:.....2020
Çap növbəsi:.....Birinci
Tiraj:.....1000

«Издательство Полипресс»
Тверь, Комсомольский проспект, дом 19.
Тел.: (4822) 58-19-78, 500-250,

ISBN 25-23-024519-10

2015-ci ildə "Azad olan əsirlərin fəryadı" komitəsinə qoşulmaq mənə də qismət olanda, sanki özümü bu misilsiz sərgüzəştin bir üzvü hiss etdim. İnqilabçı və müharibə veteranı ailəsində böyüyüb boya-başa çatmağıma baxmayaraq, əsirliklə bağlı məlumatım çox az idi. Amma bu barədə kitab yazmaq fikri isə 27-ci "Beynəlxalq Kitab Sərgisi" ərəfəsi zamanı zehnimdə canlandı. Qeyd edim ki, sərgidə komitənin satış köşkünə baş çəkənlərdən birinin əsirlər haqda haqsız etirazları məni əlimə qələm almağa vadar etdi. Deyirdi: "Buna acizlikdən başqa ad vermək olmaz! Biz döyüşdüyümüz halda nə üçün çoxları əllərini qaldırıb, təslim olmalı idilər?!" Əslində, bir çox sərgilərdə eşitdiyim bu kimi sözlər məni yaman incidirdi. Hətta tanınmış şəxslərdən belə gözlənilməz hallar məni bu haqda daha dərindən düşünməyə sövq etdi. Şəhadətə çatmayan bu igid insanlar haqda düşündükcə maraqlı nəticələr çıxarırdım. Ən çətin anlarla üzləşən, bir çox yaxın dostlarının gözləri önündə şəhid olduğuna əzabla dözən əsirləri qınamaq mı olardı?! Bəlkə də onların şəhid olmayıb, sağ qalmaları döyüşçülərimizin misilsiz qəhrəmanlıqlarını, yenilməz əzmkarlığını bizə çatdırmaq üçün imiş. Ümumiyyətlə, onların taleyini şəhidlərdən ayırmaq olmaz və hər birinin yeri o birisi ilə əvəz ola bilərdi... Hər dəfə onların sərgüzəştlərini xatırlayanda, xatirə kitablarını mütaliə edəndə,

qarşıya çıxan yeni-yeni sualların çoxunu cavablandırmaq, düzgün təhlil etmək qeyri-mümkün idi. Əsirlik aləmi gizli sirlərlə, deyilməyən və yazılmayan sətirlərlə zəngindir. Hərdən qırmızı xətti aşıb, hansı məqsədlə cəbhəyə axışdıqları barədəki suallara daha aydın və doğru cavab tapılmasa da, bəzi mühüm məsələlərin araşdırılması olduqca zəruridir.

Uzun müddət idi ki, əsir düşənlərin sərgüzəşti ilə bağlı sanballı bir əsər yazmaq fikri zəhnimi məşğul etmişdi və münasib fürsət axtarırdım. Nəhayət, Allahın lütfü ilə üzərimə düşən vəzifəni yerinə yetirməyi qərara aldım. Beləliklə, “Azad olan əsirlərin fəryadı” komitəsinin arxivinə müraciət edərək bir sıra xatirələri gözdən keçirməli oldum və ilkin mütalimələrdən anladım ki, bəziləri ilə şəxsən görüşməli, qəlbində qalan sirlərini yaxından dinləməli idim.

Bu neçə illər ərzində özüm də, bir növ, onların kiçik üzvü sayılaraq möhtəşəm hekayətlərini dəfələrlə oxuyub və ya dinləsəm də mənim üçün adiləşməmişdi. Hər dəfə özümə qapanıb, daxildən qıvrılısam da, yenidən davam edirdim. Halbuki bu özü əsirlik dastanının sonu yox, başlanğıcı sayılırdı.

Kitab müharibənin adlı-sanlı qəhrəmanlarından söz açmasa da, çoxlarına bəlli olmayan igidlərlə zəngindir. Əslində, personajlarımı müharibənin qeyri-bərabər vəziyyətini dəyişməyə çalışanlara həsr

etmişəm. Yəni güclü iman və müqavimət silahından yazmışam. Hər hansı mübaliğəyə yol vermədən çalışmışam ki, ən çıxılmaz şəraitdə əsirliyə razı olanların sərgüzəşti barədə oxucunun nəzərində əsassız təsəvvür yaratmayım. Bu sətirlər sadəcə qüribət diyarın həbs düşərgələrində bəlkə də səkkiz illik müharibədən daha çox sürən dözülməz talenin qurbanlarına bir borc olaraq yazılıb.

Onun son səhifəsi yazılandan sonra düşündüm ki, əsirlik aləminə dair təəssüratımdan sonra qəlbimə həkk olan müqəddəs müdafiə səngərində qiymətli bir məqamın da yeri əskik idi və mənə verilən bu fürsətə görə Allaha minlərlə şükür edirəm. Əlbəttə, otuz doqquz mindən çox əsir düşən insana dair yetərli araşdırma müvafiq sahənin öz tədqiqatçıları üzərinə düşsə də, bu haqda qısa və ümumi miqyasda "beşinci kalonun"¹ rolu, bəzən rəhbərlik və əməliyyatın icrasından tutmuş müharibə və döyüş üsullarınadək naşılıq halları, lazımı silah-sursatın azlığı, müasir hərbi təchizatın olmaması və s. hökmən nəzərə alınmalıdır.

¹ Beşinci kalon – müharibə boyu düşməne mızdurluq edən vətən satqınlarına, ifrat solçu və mürtəce qrup və cərəyanlara və azğın ünsürlərə deyilirdi. Onların İran İslam Respublikası ilə aşkar düşmənçiliyə girən qabarıq nümunələri "Mücahidlər təşkilatı" (münafıqlar), demokratlar, kumule cəbhəsi və şah rejiminə sadıq ünsürlər idi. Onlar düşməne məlumat ötürməklə yanaşı Kürdüstan və Kermanşahda hərbi əməliyyatlara da əl atırdılar.

Kitabda sadəcə olaraq hədsiz əzab-əziyyətə məruz qalan bəzi igid oğulların dilindən əsirlik dövrünə dair yalnız açıb söyləməsi mümkün olan hallar işıqlandırılır və gələcək nəsillərə bir dərs ümidi ilə töhfə olunur. Onların dilə gəlməyən daha ağır sərgüzəştlərini isə heç zaman yazılmayan səhifələrdə oxumalıyıq...

Yeri gəlmişkən, "Zamanın dayandığı yer" kitabının bir il çəkən tərtibi və yekununda aşağıdakı məsələlərə əhəmiyyət verilib:

1. Xatirələrin əksəriyyəti üç min saatdan artıq olan müsahibələr, o cümlədən, bu sahədəki kitablar əsasında yazılıb. Həmçinin onun mətnində mövcud materialların uyğunluğu və faktikliyinə riayət edilib.

2. Mətnə sərhəd bölgəsində yaşayan əhalinin, könüllü üzvlərin, ordu və Korpus qüvvələrinin, ruhanilərin, sənətkarların və sanitarların xatirələrinə yer verilib.

3. Sərgüzəşti qeyd edilənlərin əksəriyyəti aşağıdakı əməliyyatlarda əsir düşənlərdir:

"Xeybər" əməliyyatı, "Vəl-fəcr" hazırlıq əməliyyatı, "Ramazan" əməliyyatı, "Vəl-fəcr 10" əməliyyatı, "Fəthül-mubin" əməliyyatı, "Vəl-fəcr 9" əməliyyatı, "Vəl-fəcr 8" əməliyyatı (Fav), Şələmçə əməliyyatı, Mimək əməliyyatı, Xürrəmşəhrin azadlığı əməliyyatı, "Beytül-müqəddəs" əməliyyatı, "Qüds 3" əməliyyatı, Baziderazın azadlığı əməliyyatı, Qəsri-

şirin əməliyyatı, "Kərbəla 4" əməliyyatı, "Kərbəla 6" əməliyyatı və qeyriləri.

4. Yazı və redaktə əsnasında, yeri gəldikcə bir daha personajlara müraciət edilib.

5. Xatirələr adların əlifba sırasına əsasən yazılıb.

Sonda əsərin ərsəyə gəlməsində yardımçı olanların hər birinə dərin təşəkkürümü bildirirəm.

Fərzanə Qalaqəvən, yaz fəslı, 2019.

Fürsət yox idi

"Qadir 1"¹ əməliyyat ərəfəsi idi. Axşam saat 10-da cərgəyə düzüldük. Mən rabitəçi idim. Ezam əmrindən sonra dərhal özümüzü qarşıdakı 2002 metrlik yüksəkliklərə çatdırdıq. Bu nahiyənin iki zirvəsi vardı. Birinci zirvə bir qədər alçaq idi və yamacları ikinci zirvəyə birləşirdi. Döyüş elə burada baş verməli idi və qərara alınmışdı ki, əməliyyat iki istiqamətdə həyata keçirilsin. Bizim batalyon birbaşa alçaq zirvədən hündür zirvəyə qalxmalı, "Kumeyl" batalyonu da yamac boyu yuxarıya doğru irəliləməli idi. Batalyonun komandiri atəş əmri verdi. Döyüşçülərimiz "Allahu-əkbər" fəryadı ilə düşmənin qərargah və mövqelərinə hücum etdilər. Əlbəyaxa döyüş başladı. Ratsiya ilə əlaqədə olduğum üçün bütün vəziyyətdən xəbər tuturdum. Düşmən zirvənin ətrafına mina yerləşdirdiyindən neçə nəfərimiz minaya düşüb şəhid oldu, neçəsi də ayaqlarını itirdi. Belə vəziyyətdə cəld tərپənməsəydik, hamımız qırılacaqdıq. Ratsiyadan ardıcıl olaraq "Allahu-əkbər" fəryadları aydın şəkildə eşidilir, get-gedə düşmənin atəşi daha da şiddətlənirdi. Onlar duyuq düşən kimi fişəng atıb,

¹ "Qadir 1" əməliyyatı 1985-ci il 14 iyulda şəhid Əli Səyyad Şirazinin komandanlığı ilə Seyidkan məntəqəsində "Ya Sahibzaman (əc)!" rəmzi ilə başlayır və 30 iyulda başa çatır. Bu əməliyyatda düşmənin 1250 əsgəri məhv edilir və 20 nəfəri əsir düşür.

ətrafı işıqlandırdılar və DŞK-a ilə zərbə endirməyə başladılar. DŞK-nı zirvənin ən yüksək nöqtəsində yerləşdirmişdilər və sanki başımıza çəkilə döyürdülər. Bütün bunlara baxmayaraq, nəhayət, döyüşçülərimiz zirvəni ələ keçirdilər.

Səhərə yaxın qumbaraatanların zərbəsinə məruz qaldıq. Artıq bir saat olardı ki, günəş ətrafı işıqlandırmışdı. Bu əsnada düşmənin helikopterləri də yuxarıdan zərbə endirirdi. Demək olar, yerimizdən tərpənməyə imkan yox idi. Nəhayət, atışma dayandı. Hər tərəfə qərribə sakitlik çökdü. Ətrafda üst-üstə yığılan şəhidlər gözə dəyirdi. Döyüşçülərin bir hissəsi geri çəkilməli oldu. Zirvədə yalnız bir neçə yaralı qalmışdı. Saat 11 radələrində o biri taqımlarla əlaqə saxlasam da xeyri olmadı. Çünki əksəri geri qayıtmışdı. Biz də geri qayıtmağı qərara aldığımız. Çoxları bələd olmadıqları dağın dərə və yamaclarında vurnuxurdular. Bu arada bir neçə nəfər də itkin düşdü. Əldən-ayaqdan düşmüşdük və gözləyirdik ki, köməyə gələn olsun. Dağın dərinliklərində qarşımıza axar bulaq çıxdı. Necə də təravətli idi. Yavaş-yavaş yaralılar da bir-bir dərə-tərəpədən peyda olurdu. Ağır yaralananlar var idi və yaralarından hər tərəfə qan süzülürdü. Yola çıxmaq üçün qalan döyüşçülərin gəlib çatmasını gözləyirdik. "Kumeyl" batalyonunun komandir müavini sağ budundan iki güllə yarası almışdı. Nəhayət sağlam döyüşçülərdən biri ilə önə keçərək yola düşdük ki,

hamı arxamızca gəlsin. Yaralıların arxada qalmaması üçün yavaş gedirdik. Yolu təxminən düz gedir və öz məntəqəmizə doğru irəliləyirdik. Birdən yaxınlıqdakı tərənin üstündən snayperlə bizə tərəf atəş açıldı. Yarı əyilmiş vəziyyətdə bir az da addımladıq. Dağın ətəyində gözümüzə bir "ayfa"¹ və bir də təcili yardım maşını dəydi. Elə bizim maşınlara oxşayırdı, amma döyüşçülərimiz heç vaxt maşınlarını belə vəziyyətdə qoyub qaçmazdılar. Hər halda qərribə təsadüf idi.

Maşınların kənarında simlər müşahidə olunurdu. Tələ ola bilər deyə onlara yaxınlaşmadıq. Azca kənardakı bir nəfərin yerə uzandığını gördük. Hələ məsələnin nə yerdə olduğunu bilmirdik. Axır, ürəklənib, irəli getdik. Bir qədər sonra məlum oldu ki, uzanan yaralı Hadi Fəzlidir. Minaya düşdüyündən ayağını əldən verərək çoxlu qan itirmişdi. Özü ayağının kəsilən hissəsini sellofan kisəyə qoymuşdu. Yaxınlaşıb, qucaqlaşdıq. Yaman susamışdı. Ağzına neçə qurtum su verdim. Ürəyimdə müharibəni lənətlədim. Mənə Allahı and verərək dedi: "Hüseyn, Allaha xatir, qoyma burda ölüm!" Ona dedim: "Necə olursa olsun, səni geri aparacağam!" Dostuma dedim ki, mən gedib, yardım məntəqəsindən maşın gətirənədək başı üstə

¹ Qüvvə daşıyan xüsusi hərbi maşın.

dayansın. Həqiqətən bizdə də aman qalmamışdı, yoxsa özüm onu belimdə aparardım.

Zirvənin o tərəfindən səs-küy eşidilsə də fikrim Hadidə idi. Doğrusu, o vəziyyətdə ağım düz-əməlli işləmirdi və yalnız onu xilas etməyi düşünürdüm. Tələsik aşağı enməyə başladım. Bizim səhiyyə çadırının orada yerləşdiyini zənn edirdim. Deyəsən, yanılmışdım. Bir az da irəli getdim. Artıq Hadigilin olduğu təpədən təxminən 30 metr aralanmışdım. Birdən mənə tərəf atəş açıldı. Tez aşağı əyilib, dedim: "Vurmayın, mənəm!" Bir nəfər kürd ləhcəsi ilə dedi: "Tez ol, bura gəl!" Ehtiyatla ona tərəf getdim. Yenidən silahı mənə tərəf tutduqda, anladım ki, səhv gəlmişəm. Dərhal dağın ətəyinə tərəf qaçmağa başladım. Ardımca yenidən atəş açıldı. Nəhayət, aşağı endikdən sonra yuxarıya doğru bir nəzər saldım. Daha geri qayıda bilməzdim. Qərara gəldim ki, yüksəklikləri dolanaraq əməliyyat məntəqəsinə qayıdım. Hər halda bir yol tapmaq istəyirdim.

Qüruba doğru yönələn üfüqlə birgə mənim də rəngim dəyişilirdi. Düz dağın dibində, iraclıların ayağı altında idim. Təxminən saat yeddinin yarısı olardı. Ac-susuz və yorğun halda bir ağacın altında oturub, kürəyimi ona dayayaraq yuxuya getdim. Bir də gecənin yarısı vahimə içində yuxudan ayılanda, saata baxıb gördüm ki, 3:30-dur. Qaranlıqda yol getmək daha yaxşı idi. Bədənimdə taqət olmasa da, zirvəyə doğru qalxmağa məcbur idim. Hər dəfə

yorulub, bir qədər istirahət edir, çətinliklə də olsa zirvəyə yaxınlaşmışdım. Deyəsən, səhvən birbaşa iraqqların yerləşdiyi nahiyəyə gəlib çıxmışdım. Zirvələrin hündürlüyü və bir-birinə oxşarlığı məni çaşdırmışdı. Çarəsizlikdən səhərədək orada gözləməli oldum.

Səhər açıldıqdan sonra yavaş-yavaş aşağı endim. Uzaqdan bir düşmənin maşınının mənə tərəf gəldiyini görüb, tez gizləndim. Olduğum yer meşəlik idi. İyul ayının isti və rütubətli havasında yeridikcə tövşüyür və su axtarırdım. Yaşıl otların ürəkoxşayan qoxusu məni iri bir qayaya tərəf çəkib apardı. Altından bir boru çıxmışdı və su borudan fontan vururdu. Hətta suyun səsi belə canıma üşütmə saldı və tərəvətli ətri ciyərlərimə hopdu. Sevindiyimdən nə edəcəyimi bilmirdim. Hələ nə vaxtadək ac-susuz gəzəcəyimdən xəbərim yox idi. Doyunca su içəndən sonra qabımı da doldurdum. Ətrafa göz gəzdirərkən gözümə zirzibil və palçıqın arasında köhnə pendir-çörək dəydi. Heç nəyə əhəmiyyət vermədən götürüb, ağıma basdım. Dağın zirvəsi ilə bir iraqqlının qışqıraraq qaçdığını gördüm. Nə dediyini anlamadım. Tez oradan yüz metrədək uzaqlaşdı, irəli getdim. Otların arasında oturub, ətrafa nəzər salmağa başladım. Ön tərəf açıqlıq, bir tərəfim isə ağaclıq idi. Fikirləşirdim ki, bu açıqlığı adlaya bilsəm, artıq xilas olmuşam. Bu düşüncələrdə ikən birdən neçə silahın şaqqıltısı qulağымda cingildədi. Kolların arasından yavaşca sə

gələn tərəfə boylandım. Təqribən məndən on-on beş metr aralı altı nəfər silahlının gizlicə mənə tərəf yaxınlaşdığını gördüm. Əhvalım tam pozuldu. Gün hələ yarı olmamışdı. Bir dəqiqənin içində hər şey elə alt-üst oldu ki, hətta plan cızmağa macal tapmadım. Doğrusu, müharibədə əsir düşməkdən çətin vəziyyət ola bilməzdi...¹

¹ Əsirlikdən azad olan xuzistanlı veteran Hüseyn Aram. O, 1985-ci ilin iyul ayının 8-də "Qadir 1" əməliyyatında əsir düşür və əsirlik illərini "əl-Rəmadi 7", "əl-Rəmadi 9" və "Tikrit 17" nömrəli düşərgələrdə keçirir.

Tək oğul övladı

Abbas¹ silahına bir mərmə də qoyub, atəş açdı. Mərmə səngərə dəyib, istiqamətini dəyişdikdə, az qaldı ürəyimiz dayansın. Silah-sursat o qədər az idi ki, səhvə yol vermək olmazdı. RPG-nin mərmisi düşmənin səngəri ardındakı pusqu məntəqəsinə düşərək nə vardısıa yerlə yeksan etdi. Hələ vurulmayan iki səngər də qalırdı. Onların səngərləri bizimkinə nisbətən hündür idi. Dəqiq nişan alıb, atəş açmalı idik ki, düşməyə nəfəs almağa imkan verməyə. Abbas atəşdən sonra dərhal səngərə doğru yüyürdü. Hələ çox da aralanmamış birinci güllə buduna, ikincisi qarnına və yanımıza çatanda da üçüncüsü ayağına dəydi. Dərhal qışqırdım: "Abbas, gəlirəm!" Çiyinlərini yerdən qaldırıb, dedi: "Səni and verirəm Allaha, yuxarı çıxma Qadir! Yalnız sarğı, sarğı!" Əl altda nə vardısıa, ona tərəf atdım. Özü yaralarını sarımağa başladı. Axıncısını da sarıdıqdan sonra taqətini itirərək huşdan getdi.

¹ Abadan əHalisindən olan Abbas Məhəmmədi.

"Vəl-fəcr hazırlıq¹ əməliyyatı"ndan cəmi bir gün keçirdi. Düşmən hər tərəfdən hücumla keçdiyi zaman gözlərimi yumub, "Ayətəl-kürsü" oxumağa başladım. Heç kimin geri çəkilmək fikri yox idi. Döyüşçülərimiz əldə olan hər hansı silahla onların qarşısını almağa çalışırdılar. Abbas huşa gələrək ağrıdan zarıyırdı. Mahşəhr şəhidləri batalyonunun komandiri dedi: "Əsir düşməkdən başqa yolumuz yoxdur! Düşmənin indiyədək hücumla keçməməsi sayımızdan xəbərsiz olmasıdır!" Sözü bitməmiş damarlarımda qan dondu. Ayağa qalxıb, səngərin yanındakı daş-kəsəyi cırmaqlayaraq qollarıma yıxdım. Bədənimin cızılmağına əsla fikir vermədim. Yuxarı qalxıb, iraqlıların səngəri önündə yerə çökəndən sonra qışqırdım: "Mən şəhid olmalıyam! Əsir düşmək istəmirəm!" Komandir ucadan dedi: "Ay uşaq! Gördüyün bu iş intihardır!" Bir anlıq ürəyim əsdi. İntihar?! Özü də şəhadətə hazır olduğum meydana!?

¹ Vəl-fəcr Hazırlıq əməliyyatı, 1983-cü il 6 fevralda "Ya Allah! Ya Allah! Ya Allah!" rəmzi ilə Cəzzabənin şimal bölgəsində başlayır və dörd gün sonra 113 əsir və təxminən 2500 şəhid verməklə başa çatır. Əməliyyat düşmənin əl-İmarə səmtindən gözlənilən təhdidlə bağlı həyata keçirilmişdir. Bütün 8 illik müharibə dövründə bu əməliyyat miqyas və strateji baxımdan ən əhəmiyyətli sayılır. Əməliyyatın başlanğıcında kəşfiyyat zamanı Həsən Baqiri və Məcid Bəqayi kimi böyük komandirlər şəhid olurlar.

Hələ gün yarı olmamış düşmən hər tərəfi bürüdü. Döyüşçülərdən biri dözməyib, atəş açaraq onlara doğru qaçdıqda, bir anda bədəni dəlik-dəlik oldu. Sayımızın az olduğuna əmin olan düşmənin cürəti daha da artdı. Əslində, artıq əsir düşmüşdük.

Nəhayət, gec də olsa artilleriyamızın güclü və ağır zərbəsi işə düşdü. Çox keçməmiş düşmənin neçə əsgəri qanına qəltan oldu. Vəziyyətdən qəzəblənən düşmən əvəz çıxmaq üçün əsir düşən ilk cərgəni gülləbaran etdi və təxminən on nəfər yerindəcə şəhid oldu. Onlar artilleriyamızın güclü atəşi altında min bir zəhmətlə də olsa bizi öz mövqelərinə apara bildilər.

Sanki çiyinlərimin üzərinə çox ağır yük çökmüşdü. Özümdən yaman narazı idim. İrəlilədikcə gəldiyimiz məkan addım-addım geri gedirdi. Fevral ayının kəskin soyuğunda qürub vaxtı Əmqər meşəsinin xışıltılı yarpaqları üzərində piyada yol getmək həqiqətən vahiməli idi...¹

¹ Əsirlikdən azad olan Kohgiluyə və Buyer-Əhməd vilayətinin sakini veteran Qadir Aşena. O, 1983-cü ildə fevralın 6-sı 16 yaşında "Vəl-fəcr Hazırlıq əməliyyatı"nda əsir düşür və 9 illik əsirliyini "Musil" və "əl-Rəmədi" düşərgələrində keçirir.

Boş əllər

Könüllü sanitari olaraq cəbhəyə getmək fikrində idik. Axır, dostlardan üç-dördü ilə bir fikrə gəlib, yola düşdük. Əvvəl Sumar cəbhəsinə, oradan da Giskə¹ yüksəkliklərinə yollandıq. İki-üç saat bir təpənin arxasında gözləməli olduq. Döyüşçülər bu yeri şəhadət təpəsi adlandırırdılar. Bura düz düşmənin nəzarəti altında idi. Nəhayət, keşikçilər elan etdilər ki, təpəni tez keçməyin vaxtıdır. Bu arada yemək maşını da gəlib çatdı. Dedilər ki, sizin burada payınız yoxdur. Halbuki acından bizdə də taqət qalmamışdı. Birdən gözüüm yerdə bir konserv qutusuna sataşdı. Əvvəl qutunun boş olduğunu sanıb, təpiklə vurdum. Lakin çevrilib, dolanmağından bildim ki, boş deyil. Həqiqətən dadlı lobyə konservi idi, bəlkə də bizə dadlı gəldi.

Azuqə maşını yola düşəndə, biz də ona qoşulduq. Maşın sürətlə yuxarı qalxıb, təpəni aşınca iraqılılar qumbaraatanları işə saldılar. Hər halda oranı salamat keçə bildik. Ardınca o biri maşınlar da salamat keçdilər. Gəlib dağlıq məntəqəyə çatdıq. Komandirlər əməliyyat planının izahından sonra batalyonu sıraya düzdülər. Hər taqımda iki sanitari qüvvə var idi. Yola çıxarkən dedilər: "Əməliyyatdan sonra aviasiya ilə neçə batalyon da dəstək olaraq

¹ Sumarın qərbindəki dağlıq nahiyə.

göndəriləcək". Nəzmlə əməliyyat məntəqəsinə tərəf yola düşdük. Axşam saat 11-ədək piyada yol getməli olduq. Gecə orada sıradan çıxan tankların qalıqları arasında özümüzə səngər seçdik.

Səhərin ala-toranlığında yenidən yolumuza davam etdik. Artıq İraqın Məndəli şəhərinə yaxınlaşdıq. Qadınlar çayın kənarında oturub, paltar yuyurdular. Müharibə vəziyyətinə baxmayaraq həyat öz adi qaydasında davam edirdi.

Hücumun ilk başlanğıcında qüvvələrimiz düşməni çıxılmaz vəziyyətə saldı. Hətta gecə saat 3-ə kimi döyüşün hərarəti azalmadı. Nəhayət, vəziyyət dəyişdi. Qüvvələrimiz irəlilədikcə bir-bir qırılırdı. Döyüşdə üstünlük əlimizdə olsa da düşmənin güclü müqaviməti amanımızı qırırdı. Nə vəd verilən aviasiyadan, nə də batalyonlardan xəbər var idi. Taqımın komandiri ratsiya ilə əlaqə saxlayıb, yardım istəsə də yenə bir xəbər çıxmadı. O vəziyyətdə bundan artıq davam gətirmək mümkün deyildi. Komandir tab gətirə bilməyib, düşmənin səngərlərinə doğru cumdu və çox çəkmədi ki, şəhid oldu. Daha sonra döyüşçülər arasında nizam pozuldu. Amma yardıma qüvvə gəlib çıxmadı ki, çıxmadı. İraqlıların sayı və təchizatı bizimkindən artıq idi. Çarəsiz qalıb geriyyə çəkilməli olduq.

O şəraitdə yolun istiqamətini müəyyən etmək çətin idi və ratsiya ilə arxa cəbhəyə xəbər verib, məlumat istədik. Çox keçmədən məlumat gəldi ki,

yaşıl rəngli fişəng atılan tərəfə doğru hərəkət etməliyik. Neçə dəqiqədən sonra hər tərəfdən səmanı yaşıl fişənglər bürüdü. Hansı özümüzün və hansı düşmən tərəfin olduğu bilinmədi. Bəxtə-bəxt deyib, bir səmtə doğru hərəkətə başladıq. Gümanımızca geriyə qayıtdığımız halda səhvən dolanaraq düşmənin səngərinə doğru gedirdik.

Hər tərəfdən pulemyotlar və qumbaraatanlar üstümüzə atəş yağdırırdı. Sanki gülləbaran içində yarış meydanı idi. Bu qarışıqlıqda rəbitəçimiz şəhid oldu. İstənilən müasir silahlarla təchiz olunan düşmənin mühasirəsində ilişib qalmışdıq. Gözümüz önündə döyüşçülərimiz bir-bir şəhid olurdu. Elə bil, dünyanın axırı idi.

Bizim dəstədə altı nəfər qalmışdı; mən (sanitar), dörd nəfər qumbaraatan və bir də snayperimiz. Bütün gücümüzü səfərbər edib, o cəhənnəmdən uzaqlaşmalı idik. Xülasə, hamımız eyni vaxtda qaçmağa başladıq. Böyük-küçük tərələri aşdıqca hər tərəfdən yağış kimi güllə yağdı. Boş əllə orda qalmaq intihardan başqa bir şey deyildi. Canımızı xilas etmək üçün hökmən bu təhlükəni sovuşmalı idik. Gah əyilə-əyilə, gah da sürünə-sürünə özümüzü qarşıdağı çayın yanındakı dərəyə yetirdik. Dərənin dibində oturub, anları saymağa başladıq. Düşmən hər on dəqiqədən bir pulemyotla ətrafa güllə yağdırırdı. Onlar sağ qalanların qaçmasının qarşısını almaq istəyirdilər. Yəni bizim geri

çəkildiyimizi anlamışdılar. Hər halda səhərədək orada qaldıq.

Təxminən səhər saat 9 radələrində İraq qüvvələri məntəqənin axtarışına başladılar. Axtarış zamanı biri yavaş-yavaş bizə tərəf yaxınlaşırdı. Həmin anda bir qumbaraatan mərmisi yerə düşdü. O da qəlpədən qorunmaq üçün dərhal özünü biz olduğumuz dərəyə atdı. İztirabdan gözlərimiz hədəqəsindən çıxırdı. Ayağa durub, bizi görərkən təəccüblə hər birimizi süzərək ərəbcə soruşdu: "İraqi?"¹ Biz də çarəsiz dedik: "La, İrani".² Bir anlıq yerində duruxub, mat-məəttəl ətrafa baxdı və birdən bərkdən qışqırmağa başladı. Təxminən iyirmi-otuz nəfər ətrafımızı əhatəyə aldı. Artıq mühasirədə idik və silahımız da yox idi. O halda əlimizdən heç nə gəlmirdi.

Amansız saniyələr ötdükcə əsirlik cilovu əl-qolumuzu bağlayırdı və dünyamız alt-üst olmaq üzrə idi...³

¹ "İraqlısız?"

² "Yox, iranlıyıq."

³ Əsirlikdən azan olan Tehran sakini veteran Hüseyn İbrahimi. O, 1982-ci il 14 noyabrda "Müslim bin Əqil" əməliyyatında əsir düşür və əsirlik illərini "Musil 2" və "Musil 4" düşərgələrində keçirir.

Guya möcüzə göstərdilər

"Xeybər"¹ əməliyyatından qabaq iki ay yarım Mehranda olduq. Əməliyyata dörd gün qalmış iyirmi üç nəfərlə 5-ci qarnizona yola düşdük. Orada iki gün qaldıqdan sonra bizi Hüveyzənin düzənlik zonasına apardılar. Su hövzələri və yaşıl çəmənlikləri olan geniş sahə idi. Səhərin kəskin soyuğunda on səkkiz nəfərlik qayıqlara mindik. Tapşırıq üzrə, bir sutka qayıqla getdikdən sonra quraqlığa çıxmalı, iki saat orada qaldıqdan sonra əl-Qərnə şəhərinə tərəf hərəkət etməli, ora ələ keçirildiyi təqdirdə isə əl-İmarə-Bəsrə yolunu qorunmalı idik. Həmçinin qayıqların qayıtmalı və bizim daha geri dönməyimiz üçün nəqliyyat vasitəmizin olmadığı deyildi.

Geriyə yol olmadığını bilirdik. Qayıqlar suyu yararaq bir-birinin ardınca irəliləyirdi. Təxminən iyirmi bir saat yol getdik. Gecə yarısı birdən irəlidi gedən qayıqlar dayandı. Bir saata yaxın gözləməli

¹ "Xeybər" əməliyyatı 1983-cü il fevralın 22-i saat 20:30-da "Ya Rəsuləllah" rəmzi ilə Kərbəla qərargahından on iki diviziya ilə iki müstəqil trayektoriyada başlayıb, martın 13-də başa çatdı. Əməliyyat əsasən Dəclə çayının şərqində yerləşən Bəhrul-Hüveyzə su hövzələrini əhatə edirdi. Bu, İran Silahlı Qüvvələrinin su və quruda keçirdiyi ilk əməliyyat idi. Əməliyyat əsnasında düşmən misli görünməyən amnsızlığa əl ataraq kimyəvi silahlardan istifadə etdi. Bizim şəhid Bakiri və şəhid Himmət kimi böyük komandirlərimiz bu əməliyyatda canlarını itirdilər.

olduq. Bizim qayıq axıncısı idi. Deyilən saatda çatmayacağımıza görə nigaran idik. Axır, qayıqçını bir yolla irəliyə getməyə razı saldıq. Qarşıda nə baş verdiyini bilmək istəyirdik. Qamışlığın arasından keçib, başa çatdıq. Məlum oldu ki, birinci və ikinci qayıqlar xarab olub və onların təmiri ilə məşğuldurlar. Amma hadisədən əvvəl briqadanın irəlində gedən yarısı isə bizdən aralanmışdı. Komandirlə¹ əlaqə saxlayıb, qayıqların xarab olduğunu xəbər verdik. Hər halda pis xəbər idi. Bizə istiqaməti göstərmək üçün işıldayan qırmızı güllə atmalarını istədik. Razı olmadılar. Məntiqli idi və əməliyyatdan qabaq düşməni duyuyq sala bilərdik. Bir çox isrardan sonra razılaşdılar. Batalyon komandirlərindən biri dedi: "Üçə kimi sayıb, atırıq, siz də həmin səmtə doğru hərəkət edin".

Doğrusu, heç nə məlum olmadı. Çünki hər tərəfdən güllə atılmağa başlandı.² Bir qədər sonra bir də əlamət vermələrini istədik. Bu dəfə də bir yox, üç dəfə atəş açıldı. Biri sağ, biri sol, biri də qarşımıza tərəf süzdü. Bunun bir tələ olduğu aydın idi. Daha bundan artıq şübhə yaratmaq olmazdı. Neçə yol ayrıcında ilişib qaldıq. Nə irəli gedə, nə də geri

¹ Doktor MəhəmmədBaqir Qalibaf. 21-ci "İmam Rza müstəqil briqadası"nın komandiri.

² Düşmən rəbitə siqnalımızı dinləyirdi. Onlar bizi çaşdırmaq üçün ardıcıl atəş açırdılar.

qayıda bilərdik. Nəhayət, bütün təhlükəni nəzərə alaraq üç yoldan birini seçdik. Qayıqları işə salıb, sürətlə hərəkətə başladıq. Yarım saatdan çox sərgərdan halda hərəkətdə olduq. Su və zülmətdən başqa bir nişanə yox idi. Dostlarla məsləhətləşib, dayandığımız yerə qayıtmağı qərara aldıq. Bütün zəhmətimiz heç oldu. Əməliyyatda biz də iştirak etmək istəyirdik, lakin alınmadı. Başqa yolla əvvəlki yerimizə qayıtdıq. Yolda neçə dəfə əlaqə saxlayıb, vəziyyəti elan etdik. On dəqiqədən sonra İraq mücahidlərindən¹ iki qayıq yardıma gəldi.

Qabaqdakı qüvvələrin sayı az olduğundan əməliyyat dayanmışdı. Briqadanın komandiri iyirmi üç nəfər peşəkar² hərbcini seçib, irəli göndərdi. Onlar əl-İmarə-Bəsrə yoluna qədər irəliləyib, Bəsrə körpülərindən birinin altında mövqə seçməli və

¹ 1957-ci ilə qədər İraqda şüələri təmsil edən siyasi partiya və ya təşkilat yox idi. Nəhayət, mübariz gənclərin və Ayətullah Sədr kimi böyük şəxsiyyətlərin sayəsində "Hizb əl-dəvə" (Dəvət partiyası) təsis edildi. İnqilabdan əvvəl Əhvazdan doktor Əli Kermani də onun üzvlərindən idi. İnqilabdan sonra da partiyanın bir çox fəalları İrana hicrət etdilər. Müharibə başlayandan sonra bu qüvvələr İraq mücahidləri adlanırdılar. "Məcnun" və "Bədr" əməliyyatlarından sonra onlar İsmayıl Dəqayiqinin həmkarlığı ilə "Bədr" briqadasını təşkil etdilər.

² İnqilabdan əvvəl və sonra İraqdan bizə qoşulan mübariz insanlar.

döyüşçülər gələnədək körpüləri uçurmalı idilər. Əli Süleymani onların komandiri idi.¹

Səhərin açılmağına az qalırdı. Namazımızı yol gedərək ayaqüstü qıldıq. Saat 10-da əl-Qərnəyə çatdıq. Gün hər tərəfə saçırdı və iraclılar bizim yaxınlaşmağımızı gözləyirdilər. Şəhərə qərribə sakitlik çökmüşdü. "Yasin" batalyonunun komandiri Səid Rauf vəziyyəti araşdırmaq üçün beş nəfəri şəhərin yaxınlığına göndərdi. Onlar şəhərə yaxınlaşarkən ilk atəş açıldı. Bilirdik ki, düşmən pusquda durub, bizi gözləyir. İrəli gedən döyüşçülər ziqzaq hərəkətlərlə geri qayıtdılar.

Hər tərəfdən ardıcıl surətdə üstümüzə mərmə, güllə yağırdı. Getdikcə qüvvələrimiz bir-bir yaralanır, bəzən də şəhid olurdu. Geri çəkilməyə

¹ Sonradan bildim ki, xain marşrut sürücüsü maşının açarını bizim döyüşçülərə təhvil verdikdən sonra bu Haqda düşməne məlumat verir. Onlar iyirmi üç nəfərdən ibarət bir qrupun gizli şəkildə Bəsrəyə daxil olduğunu bildikdə, ciddi nəzarət və axtarışa başlayırlar. Qüvvələrimiz təxminən axşam saat on bir radələrində körpünün altında mühasirəyə düşür və döyüş başlayır. Onlar özləri ilə ağır silah aparmamışdılar və çoxu lazımı partlayıcı maddələr idi. Atışma zamanı iyirmi üç nəfərdən on yeddisi körpünün altında şəhid olur və Əli Süleymani sağ qalanlara deyir: "Təslim olmayıb, sona kimi vuruşacağıq!" O, məharətlə özünü düşmənin arasına yetirərək qabaqcadan Hazırladığı partlayıcı maddə və əlindəki qumbaranı onların arasında partladaraq özü də şəhid olur. Partlayışda düşmənin onlarla əsgəri məhv olur və eləcə də körpü yararsız hala düşür. Bundan sonra düşmən pulemyotla sağ qalan üç nəfəri də şəhid edir. Onlardan yalnız Əli Rəhməti sağ qalır ki, o da sağ buduna dəyən dörd-beş güllə nəticəsində ayağını itirir və əsir düşür.

məcbur idik. Yenidən Hurun sahilinə tərəf qayıtdıq. Orada güclü dalğaların qarşısını almaq üçün hazırlanan bir metr yarımliq istehkamın arxasında yerləşərək müdafiə mövqeyi seçdik.¹

Daha sonra düşmən tank və helikopterlə bizi lap çətin vəziyyətə saldı. Təxminən saat dördə kimi vuruşduq. Silah-sursatımız çox deyildi. Ən ağır silahımız dörd borulu mərmiatan idi ki, o da maşınla birgə Hur çayına düşdü. Qumbaraatan və pulemyotumuz olsa da iraqlıların müasir təchizatı qarşısında nəzərə çarpmırdı.

Saat beş radələrinə yaxın artıq özüm də üç dəfə fərqli nahiyədən yaralanmışdım. Silah-sursatdan bir şey qalmamışdı. Qüvvələrimiz yavaş-yavaş sağ tərəfə yönəlirdilər. Biz isə saat səkkizə kimi döyüş bölgəsindən çıxma bilmədik. Sağ qalanların bəziləri Hur çayına atılırdı. Düşmən helikopter və motorlu qayıqlarla çayda axtarışa başlamışdı. İki həftə kəskin soyuq, aclıq və susuzluqdan sonra nə qədər şəhid, o cümlədən, əsir verdik.²

¹ Əsirlik dövründə Əli Rəhməti və ya Hüseyn Jiyanfərd bizə nəql elədi ki, döyüşçülərimizdən təxminən on dörd gün ərzində həmin soyuq su və bataqlıqları keçərək İrana qayıdanlar olub. O ərəfədə yalnız qamışla qidalanıblar.

² Sonralar əsirlik zamanı eşitdim ki, Səid Rauf min-bir zəhmətlə Hur çayını keçərək iyirmi beş gündən sonra İrana çata bilib.

Gecənin bir aləmi huşa gələndə bilmədim neçə saat belə vəziyyətdə qalmışam. Hər tərəfə sakitlik, tam qaranlıq çökmüşdü. Hərdən buludların arxasından ulduzlar sayrışırdı. Ətrafım yaralı və şəhidlərlə dolu idi. Sürünə-sürünə sahilə yaxınlaşdım. O ağır vəziyyətdə bir neçə kanalı üzərək o biri tərəfə keçdim. Sudan çıxandan sonra yaş paltarla havanın soyuğu canıma elə üşütmə saldı ki, az qalırdı donum. Nəfəsimi dərib, bayıra üfördükdə, buxar ağzımdan çıxar-çıxmaz donurdu. Bu vəziyyətdə yoluma davam elədim. Kənarında gözüm bir oyuğa sataşdı. Heyvan yuvasına bənzəyirdi. Özümü ora dürtüb, bir az isindim. Bir-iki saatdan sonra başımı çölə çıxarıb, ətrafa göz gəzdirdim. Heç nə görünmürdü. Özümdə bir az cəsarət tapıb, yenidən yola düşdüm. Qəfildən qarşıdan düşmənin təchizat maşınlarından biri peyda oldu. Maşın dayanan kimi dərhal neçə nəfər yerə atıldı. Təxminən yüz əlli metr fasiləmiz vardı. On dəqiqəyə kimi orada dayanıb, irəli gəlmədilər. Ratsiya ilə əlaqə saxlayaraq vəziyyəti araşdırırdılar. Qulağıma arxadan ağır-ağır yeriyan tankların səsi gəlirdi. Səhv etmərsə, beş-altı tank olardı. Nəhayət, projektorlarını mənə tərəf tuşladılar. Bildilər ki, təkəm. Bu zaman maşının kənarındakı neçə nəfər arxayınılıqla mənə doğru gəlməyə başladı.

Sanki möcüzə göstərib böyük bir iş görmüşlər kimi tək və yaralı bir nəfəri əsir aparırdılar...¹

¹ Əsirlikdən azad olan Tehran sakini veteran Əhməd Əbu Talibi. O, 21 nömrəli "İmam Rza müstəqil briqadası"nın kəşfiyyat-əməliyyat batalyonunda komandir müavini olmuşdur. 1984-cü ildə fevralın 23-ü Hurul-Hüveyzə məntəqəsində "Xeybər" əməliyyatı zamanı İraqın əl-Qərnə şəhəri yaxınlığında əsir düşür və əsirlik müddətini "Musil 2" və "Musil 4" düşərgələrində keçirir.

Nəfəs kəsən anlar

"Sarəllah" briqadasının təşkilindən sonra biz də ona üzv olduq. "Fəthül-mubin"¹ əməliyyatından əvvəl döyüş məntəqəsinə doğru hərəkət etdik. Dörd-beş günümüz "Abbas düzənliyi"nin dərə-təpələrində keçdi. İraqın dəstə-dəstə qoşunları əks-hücumlarla bizi atəşə tuturdular. Onların ardıcılıqla saldıqları on sırayadək istehkamları irəliləməyimizə mane olurdu. Şuş bölgəsindən əməliyyat başlanan kimi döyüşçülərimiz ilk istehkamu aşdılar. Amma ikinci və üçüncüsündə güclü müqavimətlə rastlaşaraq hamısı həlak oldu.² Cəbhəmiz neft quyularına yaxın idi. Demək olar, mühasirədə idik və səhər saat on birə yaxın artıq tam mühasirəyə düşdük.

Bizi müdafiə edən Xürrəməbadın 84-cü briqadası da geri çəkilməmişdi. Artilleriyamızın hədəfsiz atəşi kara gəlmirdi. Düşmən tankları bizə doğru gəlirdi. Mən qumbaraatan idim. Yanımda mənə kömək edən

¹ İstixarə üzrə "İnna fətəhna ləkə fəthən mubina" ayəsinə əsasən adlandırılan "Fəthül-mubin" əməliyyatı 1982-ci il 22 martda gecə saat 2-də "Ya Zəhra" rəmzi ilə başlayaraq yeddi gündən sonra fevralın 29-u başa çatır. Əməliyyat Kərxə çayının qərbi, Dezful-Dehloran yolunu azadlığı və Əndimeşk, Şuş, Dezful və Əndimeşk-Əhvaz yolunun əmniyyətinin təmini məqsədilə həyata keçirilir. Əməliyyat nəticəsində İran İslam Respublikasının təxminən 2200 kv km ərazisi azad edilir, düşmən 25000 sayda yaralı və itkiyə məruz qalır və 16000 nəfəri isə əsir düşür.

² "Fəthül-mubin" əməliyyatının şəhidləri naminə Şuş məntəqəsində ziyarətqah salınıb.

iki döyüşçü də şəhid olmuşdu. Çıxılmaz vəziyyətdə idik. Başımıza yerdən-göydən mərmə yağdı. Atəş o qədər yaxından atılırdı ki, səsindən az qalırdı başımız partlasın.

Bir azdan İraqın piyada qoşunları da gəlib çatdı. Sağ olanları əsir tutur, yaralıları isə öldürürdülər. Əsir düşməmək üçün özümü ölümlüyə vuraraq arxam üstə bir gölməçəyə uzandım. Yerimdən onların hərəkətlərinə göz qoyurdum. Bir neçə dəfə də mənə baş çəkən oldu, amma ölü sanaraq əhəmiyyət vermədilər.

Səhər saat on birdən axşamüstü altıya kimi daş-kəşəyin üstündə tərپənmədən uzanıb, qaldım. Amma uzanan yerdə başımı zikr və duaya qataraq vaxtımı keçirirdim. Aldığım zərbə və yorğunluqdan bədənimdə taqət qalmamışdı. İraqlılar döyüş məntəqəsində təmizlik işlərinə başlamışdılar. Ölüləri kütləvi basdırır, əsirləri də arxa cəbhəyə göndərirdilər. İki yoldan birini seçməli idim. Elə vəziyyətdə ya buldozerin üstümə torpaq tökməyini gözləməli, ya da yerimdən tərپənərək əsir düşməli idim. Çətini də burası idi. Üfüqü süzməkdən daha gözümün kökü qaralmışdı. Yardım qüvvələrindən əsər-əlamət yox idi. Bu zaman düşmən əsgərinin böyrümə endirdiyi möhkəm təpiyi daha fikirləşməyə macal vermədi. Məni də ölülərə qatmaq istəyirdi. Az qaldı ürəyim dayansın. Heç birimiz bura əsir düşməyə gəlməmişdik. Nəfəsim kəsilən anlarda

yalnız bircə şey mənə təskinlik verirdi və o da bura kimi Allahın köməkliyi ilə gəlib, çıxmağım idi. Odur ki, bundan sonranı da Ona tapşırıdım...

Sanki zaman saat 18:00 üzərində donub qalmışdı. Bu isə taleyimə qəfil həkk olan əsirlik nişanəsi idi.¹

¹ Əsirlikdən azad olan Məlayir sakini veteran Əli Məhəmməd Əhədi-Təcəri. O, 1982-ci il martın 22-si "Fəthül-mubin" əməliyyatında əsir düşür və əsirlik illərini "əl-Ənbar", "Musil 3", "Musil 4", "Tikrit 5", "Tikrit 17" və "Mülhəq 5" düşərgələrində keçirir.

Sayımız çox az idi

İkinci dəfə idi ki, cəbhəyə gedirdim. "Ramazan" əməliyyatına bir şey qalmırdı.¹ Xürrəmşəhrin azadlığından bir neçə gün keçirdi. Əməliyyata qədər bir həftə Əhvazda qaldıq. Nəhayət, Ağacarigilin batalyonununun tərkibində Kuşka sarı göndərildik. Orada çadır qurub, bir sutka gözləməli olduq. Hava olduqca isti idi. Çadırdan çölə çıxdıqda, sanki hamama girirdik. Gecə yarısı cəbhə məntəqəsinə yola düşdük. Düşmənlə 5 km aramız vardı. Kəşfiyyatçılarımız minalanmış sahədən dar keçid açaraq cığıra iplə əlamət çəkmişdilər. Amma irəli gedənlər ardıcıl olaraq minaya düşürdü. Görünür, ya partlayış nəticəsində, ya təbii amil üzündən, ya da iraqılı kəşfiyyatçıların əli ilə ipin yeri dəyişilmişdi. Çətinliklə də olsa o sahəni keçəndən sonra baxıb gördüm ki, bir mənəm, bir də Hüseyn Əbu-Əli. Deyəsən, qalan döyüşçülər çıxış yolu tapa bilməmişdilər. Əbu Əli dedi: "Heç olmasa, səhərədək

¹ "Ramazan" əməliyyatı 1982-ci il 13 iyulda başlayır və ayın 28-inə kimi davam edir. Əməliyyat ordu və səpah qüvvələrinin komandalığı ilə 24 istiqamətdə və 5 mərhələdə cənub səmti və Bəsrə şəhəri boyu həyata keçirildi. Əməliyyatda qüvvələrimiz düşməne ağır zərbələr endirməklə onu daxili sərhədindən 25 km geriyyə çəkilməyə vadar etdi, o cümlədən, 7400 nəfər məhv edildi və 1315 nəfər əsir düşdü. Həmçinin Zeyd məntəqəsi azad edildi və İraqın 9-cu zirehli qoşunu tamamilə məhv oldu. Bununla belə, əməliyyatda əsas məqsədə nail ola bilmədik.

ikimiz bu bölgəni qoruyaq". Münasib mövqe seçib, atəşə başladıq. Hərdən də yerlərimizi dəyişərək mərmə və ya qumbara atırdıq. Çətin olsa da əlimizdən gələni edirdik.

Düşmənlə iki nəfərlik döyüşümüz səhərə kimi davam etdi. Hələ də bizim qüvvələrin gələcəyinə ümidimiz vardı. Amma onlardan bir xəbər çıxmadı. Düşmənin atəşi isə kəsilmirdi. Bu minvalla bir az da onların başını qata bildik. Daha səbrimiz tükəndi. Belə rahatlıqla müdafiə yerimizi tərk etmək istəmirdik. Lakin müqavimət üçün sayımız çox az idi. Düşmən də bizim fəndimizi anlamışdı...¹

¹ Əsirlikdən azad olan BehbəHan sakini veteran Ramazan Ustadi. O, 1982-ci il 14 iyulda "Ramazan" əməliyyatında əsir düşür və əsirlik illərini "Musil" və "əl-Rəmədi" düşərgələrində keçirir.

Tərpənməyə fürsət tapmadıq

Yolumuz üstümdə maneələr çox idi. Düşmənin güclü istehkamları ruhiyyəmizi pozmuşdu. Qarşımıza tez-tez çıxan kanallar da digər tərəfdən sürətimizi alırdı.

Artıq gecə yarıdan keçirdi. Qüvvələrdən bir qədər aralı dörd nəfərlik qrupla tikanlı məftillərlə rastlaşdıq. Neçəsini qırsaq da kifayət deyildi. Düşmən bütün nahiyəni sıx tikanlı məftil və mina ilə doldurmuşdu. Gecəni orada qalıb, səhəri gözləməkdən başqa çarəmiz yox idi.

Fevralın yeddisi idi. Dördümüz də yan-yana səngərdə uzanmışdıq. Yaxınlıqdakı qumluqlardan isti qan iyi gəlirdi. Namaza hamıdan qabaq oyandım. Səhərin açılmasına hələ qalırdı. Elə oturduğumuz yerdə namazı qıldıq. Yavaş-yavaş günün şüaları görünməyə başladı. Dostlardan birinin radiosu açıq idi. İran radiosundan hərbi marşlar yayımlanırdı. Gözlərim sağ tərəfə zillənib qalmışdı. Birdən neçə nəfərin kölgəsi üstümə düşdü. Tələsik dostları xəbərdar edincə neçə düşmən əsgəri bizi əhatəyə aldı. Daha tərpənməyə fürsət tapmadıq. Silahlarını bizə tərəf tuşlamışdılar. Onlar əllərində müasir silahlarla bizim kiçik qrupu mühasirəyə almışdılar. Hətta müqavimət göstərməyə də macal olmadı. Silahsız və ətrafımızda neçə yaralı ilə düşmənin mühasirəsinə düşdük.

Bir anda gözümün nurunu qəfil qaranlıq bürüdü.
Hamı qərarsız, ümitsiz və heyrət içində idi. Ayağa
qalxanda, nəfəsimiz sinəmizdə həbs olub qalmış və
sanki zaman dayanmışdı...¹

¹ Əsirlikdən azad olan Behbəhan sakini veteran Kuruş İsgəndəri.
O, 1983-cü il 7 fevralda "Vəl-fəcr Hazırlıq əməliyyatı"nda əsir düşür
və əsirlik müddətini "Musil" düşərgəsində keçirir.

Artıq hər şey bitmişdi

İndiyə kimi qatırların əl-ayağını itirdiyini görməmişdim. Həqiqətən qəribə idi. Düşmənin fişəngləri parlayan kimi onlar da bizimlə bərabər özlərini yerə atırdılar.

Darbəluta¹ qaranlıq çökəndən sonra yola düşdük. Göz gözü görmürdü. Yolun çətinliyi və qaranlıq sürətimizi azaldırdı. Yavaş-yavaş belimizdəki yükün ağırlığı da özünü göstərirdi. Yolun daş-kəsəkli yamacı və tez-tez ilişib-sürüşmələr bizi əldən salırdı. Hətta başımızdakı papaqlar da neçə qat ağırlıq edirdi. Sübh namazını yalnız oturan vəziyyətdə qıla bildik.

Səhər açılarda qarşımızda yaşıl düzənlik peyda odu. Qabaqda düşmənin çoxlu sayda nizamlı qüvvələri və tankları müşahidə olunurdu. Başa düşdük ki, artıq əməliyyatdan xəbərdardırlar. Mövqe seçincə güclü atəşə məruz qaldıq. Onlar “Mətləul-fəcr” əməliyyatındakı ağır məğlubiyyətin əvəzini çıxmaq fikrində idilər.² Doqquz saat olardı

¹ Gilanqərblə Şiyakuh arasındakı nahiyə.

² “Mətləul-fəcr” əməliyyatı səpəh və ordunun müstərək komandalığı ilə 1981-ci il dekabrın 11-indən 27-sinə kimi Gilanqərb və Şiyakuh cəbhəsində “Ya Məhdi (əc) ədrikni” rəmzi ilə həyata keçirilir. Əməliyyatda Şiyakuh və Bərafetab yüksəklikləri geri alınsa da, düşmənin ardıcıl ağır əks-hücumları, həmçinin ön cəbhə ilə arxa cəbhə arasındakı böyük məsafə üzündən vaxtında yardım

ki, əsla dincəlməmişdik. Hamının simasında hədsiz yorğunluq müşahidə olunurdu. Sanki üzümüze cəhənnəmin qapısı açılmışdı. Elə əvvəldə neçə döyüşümüz şəhid oldu. Çıxılmaz vəziyyətə düşdük. Ya əyilə-əyilə yolumiza davam etməli, ya da gün batana kimi burada yubanmalı idik. Hər iki halda ağır itki gözlənilirdi. Nəhayət, qərara gəldik ki, şəhidləri qatırla geriyə yola salıb, özümüz irəliyə doğru hərəkət edək.

Hər tərəfi qatı duman bürümüşdü. Sürətlə səngərlərə doğru yüyürməyə başladıq. İraqlılar isə ardı kəsilmədən bizə sarı atəş açırdılar. Çarəimiz yox idi və hökmən oradan sovuşmalı idik.

Dekabr ayı idi və səhər saat 10 radələrində "Zülfüqar" briqadasının yerləşdiyi səngərlərə çatdıq. Bu bölgədə gündüzlər fəaliyyət göstərmək olmurdu. Çünki birbaşa düşmənin atəşi altında idik. Yüksəklilərin ətəyi və Neftşəhrin bir tərəfi də könüllülərlə Korpus qüvvələrinə tapşırılmışdı. Qaranlıq düşəndə düşmənin əlindəki Neftşəhrin işıqları aydın görünürdü. Bu mənzərəyə baxıb, dözmək çox çətin idi.

Bura azuqə və silah-sursat yalnız gəldiyimiz həmin çətin yolla gəlirdi. Artıq iraqlılar da bu yolun

yetişmədiyinə görə, 17 gün müqavimətdən sonra azad olun zirvələr bir daHa düşmənin əlinə keçir.

əhəmiyyətini anlamışdılar.¹ Elə bilirdik ki, hərəkət zamanı çoxlu itki verəcəyik. Xoşbəxtlikdən, hətta bir nəfər də yaralanmadı.

Ertəsi gün axşam düşmən artilleriyanın güclü müşayiəti ilə neçə istiqamətdən yerləşdiyimiz yüksəkliklərə doğru hücumla keçsə də, güclü müqavimətlə qarşılaşaraq geri çəkildi. Hər şey qaydasında idi və bircə nigarançılıq arxa cəbhə ilə yeganə əlaqə yolumuzun kəsilmə ehtimalı idi. Növbəti axşam yenə hücumla keçdilər. Səhərə kimi dörd dəfə dəf edildilər və hər dəfə çoxlu tələfat verərək geri çəkilməyə məcbur oldular. Bu hücumlarda bizdən də on nəfər şəhid oldu. Onları və yaralılarımızı arxa tərəfimizdəki mağarada yerləşdirdik.²

Yanvar ayının dördü artıq azuqə və təchizatın azlığı ilə bağlı nigarançılıq artırdı və hətta su ehtiyatımız da tükənirdi. Vəziyyəti komandirlərə məlumat verdik. Hava ilə iki təyyarə yardım gətirsə də düşmənin güclü atəşi nəticəsində onları endirə bilməyib, geri qayıtdı. Yenidən helikopterlərlə çox

¹ Səhv etmərsə, yanvarın ikisində o nahiyəni şiddətli atəşə tutaraq bağladılar. Zərbələr o qədər ağır idi ki, hətta dağlar lərzəyə gəlirdi.

² Şəhidlərin cəsədlərini günün şüası və düşmənin atəşindən qorumaq üçün mağaraya yığırdıq. Bu Hadisədən altı ay sonra onların pak cəsədləri geri gətirildi.

çətin şəraitdə bağlamaları aşağı atdılar. Fasiləmiz çox olduğundan sıldırım dərələrə düşərək əldən çıxdı.

İçməli su ehtiyatımız azaldıqda, biri dedi ki, yamacın aşağısında içməli su mənbəyi var. Komandirimiz Davud Hadizadənin məsləhəti ilə neçə nəfər könüllü olaraq bu işi öhdəsinə götürməli idi. Hamı getməyə can atır və özünü həzrət Abbasa (ə) bənzətmək istəyirdi. Nəhayət, əsgərlərdən dördü təyin edildi. Onlar gecə yarısı kanistrləri doldurub, geri qayıdarkən hücum məruz qaldılar və güclü atışmadan sonra səngərə əliboş qayıtdılar.

Yanvar ayının beşi idi. Gecələr növbə ilə keşikçilərə baş çəkilirdi. Bu axşam gecənin birinci yarısı mənim, ikinci yarısı isə Davud Hadizadənin növbəsi idi. Davud səhər saat altı radələrində sağ tərəfdəki səngərlərdən birinə baş çəkərkən dərhal geri qayıdaraq səngərimizə atılıb, dedi: "Oyanın! Artıq düşmən yanımızdakı səngərə çatıb!" Tələsik sol tərəfdəki səngəri boşaltmalı olduq. Azuqə və sursatın tükənməyi ilə döyüşçülərin də təqəti azalırdı. Belə vəziyyətdə ən yaxşı variant geri çəkilmək idi. Tələsik əldə olan sursatı qumbaraya calayıb, səngəri tərk elədik. Bir qədər sonra o nahiyə bütünlüklə havaya uçdu və səngərə soxulan düşmənin neçəsi də məhv oldu.

Siyakuh və neçə təpəliklə yanaşı Bəraftabın cənubu və Gilanqərbin qərbindəki yüksəkliklər yenidən irəqlilərin əlinə keçdi. Artıq nə irəliyə gedə,

nə də geri dönə bilirdik. Hətta arxa cəbhəmiz də bizi düşmənlə qarışıq salırdı və haqları vardı. Çünki o şiddətli zərbə və atəşin altından sağ çıxmaq təqribən qeyri-mümkün görünürdü. Axır, çox çətinliklə onlara da yerimizi nişan verə bildik. Get-gedə mühasirə halqası da daralır, döyüşçülərimiz bir-bir şəhid olurdu. Eynilə Kərbəla səhrasındakı kimi hamısı susuz gedirdi. Son gülləyədək böyük mərdliklə vuruşaraq şəhid olurdular.

Nəhayət, sağ qalanları bir yerə yığdıq ki, müdafiəmiz möhkəm olsun. Düşmən isə dayanmadan ardımızca gəlirdi. Onlar bizim öndəki səngərimizə girib, təmizləməyə başlamışdılar. Bu arada bir hadisə ürəyimizə dağ çəkdi. Şəhid və yaralıları yerləşdirdiyimiz mağaraya qumbara ataraq onları eləcə dəfn etdilər.

Düşmən irəlilədikcə biz də geri çəkildik. Ağır zərbələr nəticəsində qüvvələrimizdən neçəsi, o cümlədən, Davud Hadizadə də ayağından yaralandı. Yaralılar snayperlər tərəfindən bir-bir vurulurdu və Davud da onların gülləsinə tuş gəlib, şəhid oldu. Bundan sonra düşmən mikrofonla bizə təslim olmağımızı elan etdi. O vəziyyətdə hətta ağılımıza təslim olmaq belə gəlmirdi.

Get-gedə bütün təchizatımız qurtardı. Əldə cəmi neçə avtomat və giliz qalmışdı. Əlbəyaxa döyüşə girməli olduq. Ayağa qalxanlar bir-bir şəhid olurdu. Bu vaxt döyüşçülərdən biri silahın ucuna ağ dəsmal

bağlayıb, yuxarı qaldırdı. İraqlılar ağ bayrağı görərkən gülə-gülə səngərlərdən çıxıb, bizə doğru gəlməyə başladılar. Lakin döyüşçülərimizin qəfil atəşi onların sevincini yasa çevirdi və dərhal geri çəkildilər. Aclıq və susuzluq amanımızı qırmışdı və heç kimdə yerindən durub addım atmağa taqət qalmamışdı. Hətta saniyələr belə bizim üçün gec keçirdi. Nəhayət, günortadan sonra qulağımıza tanış olmayan səslər gəlməyə başladı: "Qum! Qum! Qum!"¹

Artıq hər şey bitmişdi və gözümüz əsirlik dövrünün üfüqlərinə dikilmişdi...²

¹ "Ayağa qalx!..."

² Əsirlikdən azad olan Məhəllat sakini veteran Hüseyn İsmaili. O, 1982-ci ilin yanvar ayında Şiyakuh məntəqəsi əməliyyatında əsir düşür və əsirlik müddətini "əl-Ənbar" və "Musil" düşərgələrində keçirir.

Son rəqs

Genişmiqyaslı "Vəl-fəcr" hazırlıq əməliyyatı başlamaq üzrə idi. Yanvar ayının yeddisi mən də əməliyyata qoşuldum və zirehli qoşunlar əleyhinə olan qüvvəyə üzv oldum. Əməliyyat gecəsi çıxılmaz vəziyyətlə qarşılaşdıq. Tələsik tikanlı məftilləri aşmalı idik və gözləməyə vaxt yox idi. Çətin bir yerdə əməliyyat komandiri Əndami bir nəfər könüllünün məftillərin üzərinə uzanaraq yolu açmağını istəyirdi. Duruxmadan bu vəzifəni özüm öhdəmə götürdüm. Onlar üstümdən keçdikcə bədənimdən axan qanın torpağa hopduğunu hiss edirdim. Nəhayət, Əndami geri çəkilmə əmri verdi. Tikanlı məftillər hörümçək toru kimi bədənimə sarılmışdı. Bütün vücudum üşüyürdü. Komandirin əmri ilə dərhal hamı döyüş məntəqəsindən geri çəkilib, növbəti mərhələyə hazırlaşmalı idi. Geri çəkilərkən şiddətli atəşə məruz qalaraq çoxlu şəhid verdik. Hər yeri yanıq qoxusu və tüstü bürümüşdü. Çətinliklə də olsa deşilən bədənimdən tikanlı məftilləri ayıra bildim. Belə vəziyyətdə döyüşçülərdən biri ilə qərara gəldik ki, düşmənin pulemyotçusunu susdurmaq lazımdır. O da RPG ilə bizə aman verməyən pulemyotçunun ömrünə son qoydu.

Qızgın döyüş əsnasında cəbhə yoldaşım şəhid oldu və mən də gülləyə tuş gəlib, yaralandım. Daha

sonra vəziyyətim ağırlaşdı və huşdan getdim. Özümə gələndə, ətrafımda düşmən tərəfdən vuruşan sudanlı muzdurları müşahidə elədim. Onlar yaralıları, o cümlədən, yarıcan olan hər kəsi öldürürdülər. Üzümü al-qana boyayaraq yerimdə ölü kimi tərپənmədən uzandım. Beləliklə, son güllə mənə qismət olmadı.

Ara bir az sakitləşəndən sonra oradan bir yolla qaçmaq fikrinə düşdüm. Günorta vaxtı olduğundan rahat tərپənmək mümkün deyildi. Sadəcə çətinliklə yerlə sürünməli idim. Son gücümü toplayıb, hərəkətə başladım. Dirsəklərimin birini geri, bir irəli ataraq yavaş-yavaş irəliləməli oldum. Birdən arxa tərəfdən neçə nəfər məni quş kimi qaldırıb, apardılar...¹

¹ Əsirlikdən azad olan BehbəHanlı müHaribə əlili və veterani, o cümlədən, müqəddəs hərəm müdafiəçisi və şəhid oğlu Nəsruallah Əkbərzadə. O, 1983-cü il 7 fevralda əsir düşür və əsirlik müddətini "əl-Ənbar" düşərgəsi və "Əbu Qüreyb" həbsxanasında keçirir.

Düşmənin əhatəsində

Ramazan ayının 21-ci gecəsi idi. Hücuma Hüseyniyyə məntəqəsindən¹ başladıq. Qaranlıqda cərgəyə düzülərək yavaş-yavaş yola düşdük. Elə ilk saatlarda artilleriyamızın dəstəyi ilə nisbətən enli yolu olan sərhəd xəttindən keçdik. Amma səhər açıldandan sonra ətrafımızı aydın görə bildik. Düşmənin nisbətən sıx tank qoşunu bizə doğru irəliləyirdi. Onlarla birbaşa qarşılaşa bilməzdik. Odur ki, geri qayıdaraq sərhəd xəttində qazılan kanalda mövqe seçdik. Atəşin ardı-arası kəsilmirdi. Bu gərgin vəziyyətdə şimal səmti onların əlinə keçdi. Hətta günortadan sonra bütün məntəqəni mühasirəyə aldılar. Daha sonra məlum oldu ki, bundan qabaq cənub cəbhəmiz də əldən gedib və çoxlu sayda əsir düşüb. Biz üç nəfər (yanımdakı iki sıravı əsgərlə birgə) artilleriyanın dəstəyi ilə düşmənin qarşısını almağa cəhd edirdik. Lap qarışqa kimi sayları çox idi və getdikcə bizə yaxınlaşırdılar. Ehtiyatsızlıq etmək olmazdı, yoxsa hamımız məhv ola bilərdik. Bütün diqqətimiz qarşıda idi. Döyüşçülərimiz hərə mümkün olan yerdə mövqe seçmişdi. Mən də sürüşərək özümü işdən düşən bir maşının arxasına atdım. Bədənim neçə yerdən

¹ Xürrəmsəhr rayonunun 38 km-liyində yerləşən kənd.

siyrildi, əzalarımnda yanıq və keyimə hiss etdim. Güllə ayağımdan keçib, əlimin içinə girdi. Əlim bütövlükdə qana boyandı və damcıları barmaqlarımın ucundan süzülməyə başladı. Çarə yox idi və hər bir hadisəyə hazır olmalı idik.

Bir tərəfdən də yay fəslinin qızğın çağы idi. Həm günün istisi, həm də düşmənin zərbəsinə məruz qalmışdıq. Susuzluqdan dil-dodağım qurumuşdu. Qan itirdikcə susuzluğum daha da artırdı. Ağızımın zərrə qədər islanması üçün daim dilimi ağızımda dolandırırıdım. Nəhayət, iraclılar başımızın üstünü aldılar. Neçəsi düz mənə tərəf gəldi. Yaralıları qızmar günün altında bir yerə yığmağa başladılar...¹

¹ Əsirlikdən azad olan veteran Əbülqasim Əmir-Ələkbəri. O, 1982-ci il 14 iyulda "Ramazan" əməliyyatı zamanı əsir düşür və əsirlik müddətini "əl-Ənbar" düşərgəsi və "Əbu Qureyb" həbsxanasında keçirir.

Ərvəndin vəhşi suları

"Fav" əməliyyatının başlanmasından üç gün keçirdi. Gecə yarısı qayıqlara minib, Ərvəndə doğru hərəkət etdik. Sayımız on iki nəfər idi. Yaz təzə girmişdi və aprelin ortaları olsa da havalar hələ tam qızmamışdı. Təyin olunan məntəqəyə çatıb, "İmam Hüseyin (ə)" və "Əli ibn Əbi-Talib (ə)" batalyonlarının yerləşdiyi Xorasan briqadasına qoşulduq. Mən özüm taqımın başçısı idim. İraq təyyarələri arxamızda olan körpülərə bomba yağdıraraq bir-bir uçururdu. Partlayış səsləri hər tərəfi bürümüşdü. Qüvvələrimiz yüksək fədakarlıqla vuruşurdular. Hər tərəfdə şəhid və yaralılar müşahidə olunurdu. Düşmənlə aramızda cəmi otuz-qırx metr qalmışdı. Hətta kömək istəməyə belə fürsət yox idi və vaxtında da gəlib çata bilməzdilər. Əlbəyaxa döyüş hallarını yalnız filmlərdə görmüşdüm və canlı olaraq ilk dəfə də Ərvənd kənarında müşahidə edirdim. Düşmənin atəşi getdikcə artırdı və daha irəliləmək mümkün deyildi. Silah-sursat qurtardıqca sayımız da azalır, hətta barmaq sayına çatırdı. Bununla belə, düşməni yaxınlaşmağa qoymurduq. Qüvvələrimiz bir-bir gözüümüzün önündə şəhid olurdular.

Yerdən-göydən başımıza od yağırıdı. Məntəqədə salamat yer qalmamışdı. Çat-çat olan torpaq axan qanları dərhal udurdu. Daha bir tərəfə çəkilməyə və ya tərپənməyə də imkan yox idi. Düşmən qüvvələri

qarışqa kimi üstümüzə gəlirdi. Tankların atəşi və kimyəvi bombardmandan¹ sonra özümüzü tamam itirmişdik. Əllərim yaralı olsa da yanımdakı dolu RPC-ni götürüb, yubanmadan düşmənin düz ortasına atəş açdım. Bununla ürəyim bir qədər toxdadı.

Nəhayət, komandir Murtəza Qurbani² geri çəkilmə əmrini verdi və başqa çarəmiz də yox idi. On iki nəfərlik taqımımızdan cəmi üç nəfər ağır yaralı qalmışdı və qalanı şəhid olmuşdu. 1985-ci ilin aprel ayının 17-i mübarək ramazan ayının ilk günü idi. Həbiblə mən bir yerdə idik, amma Məhəmmədin başına nə gəldiyini bilmədik. Hər ikimiz yaralı olsaq da sarsılmadan müqavimət göstərdik. Düşmən qüvvələrindən çoxlu sayda qırmışdıq və daha yararlı silah-sursatımız qalmamışdı. Yaralı, susuz və taqətsiz halda özümüzü Ərvəndin uğultulu sularına vurduq. Kəskin dalğaların, tikanlı məftillərin və tələ qoyulan minaların arasına düşmüşdük. O soyuq

¹ Bəsrənin şimalındakı əməliyyata komandanlıq edən iraqı general Haşim Səbah əl-Fəxri 1984-cü ilin mart ayının 5-də "Nyu-york times"a müsahibəsində bildirir ki, İraqın hər zaman kimyəvi silahlardan istifadəyə Haqqı var. Təpədən dırnağa kimi ən müasir təchizatla silahlanan azğın düşmən həm öz, həm də İran ərazilərində kimyəvi silahlardan istifadəyə əl atır və minlərlə insanı məhv edir.

² Mazandaranlı "Kərbəla 25" briqadasının komandiri general Murtəza Qurbani. O, Ali Rəhbər tərəfindən üç dəfə "Zəfər" nişanına layiq görülüb.

sularda bacardığımız qədər irəli getdik. Əsirlik qəfəsinə girmək istəmirdik.

Nəhayət, bu qədər zəhmətimiz sona yetdi və günortadan sonra təxminən saat üç radələrində ağır vəziyyətdə Ərvəndin iti sularının iyirmi metrliyində mühasirəyə düşdük. Fav cəbhəsində əməliyyatın başlanğıc nöqtəsi bizim vətənlə vidalaşdığımız son məkan oldu...

Heç bir şey barədə düşünə bilmirdim və ləpələrin sədaları altında qulağıma yalnız anamın səsi gəlirdi: "Oğul, imamzadə seyid Məhəmmədə nəzir eləmişəm ki, sağ-salamat qayıdasan!"¹

Natamam arzular

Cəbhəyə getməyə hazırlaşırıdık. Ezam məsələsinin bu qədər uzanması da səbəbsiz deyildi. Nəhayət, 1980-ci il oktyabrın 30-u cəbhəyə doğru əmr verildi. Təxminən yüz qırx altı nəfərlik qrupla yük maşınlarına minib, yola düşdük.

¹ Əsirlikdən azad olan mazandaranlı müHaribə əlili Çingiz Babayi. O, 1988-ci il 17 apreldə, Fav müdafiə əməliyyatında əsir düşür və əsirlik illərini "Tikrit 11" düşərgəsində keçirir. Adı heç vaxt Beynəlxalq Qırmızı Aypara Cəmiyyətində qeydə alınmır və əsirliyin sonunadək sağ olduğu bilinmir. Hətta doğulduğu diyarda adına cənəzəsiz məzar da bərpa edilir. Çingiz Babayi azad ediləndən sonra müalicə üçün Almaniyaya göndərilə də kimyəvi zəhərlənmə üzündən hələ də əziyyət çəkir.

Müharibə təzə başlamışdı. Hələlik onun reallıqları barədə heç bir məlumatımız yox idi və bu haqda əsla düşünmürdük. Gecədən bizimlə yoldaşlıq edən ayın işığında gəlib, təyin olunan yerə çatdıq. Səhər saat dörd radələri idi. Çatar-çatmaz elan etdilər ki, hücumu hazır olmalıyıq. Havanın açılmasına hələ qalırdı. Ətrafı quduz itlərin səsi bürümüşdü.

Səhər açıldıqda məlum oldu ki, Xürrəmşəhrlə Abadan arasında yerləşən "Butan-qaz" məntəqəsindəyik. Xürrəmşəhr düşmənin əlinə keçmişdi və ora getmək mümkün deyildi. Hal-hazırda Abadanın mühafizəsi böyük əhəmiyyət daşıyırdı. Oradan Abadana sarı göndərildik. Payız fəslə olsa da hələ də hava mülayim deyildi. İsti və rütubət yaman əziyyət verirdi. Məqsədə 3 km qalmış birdən qarşıda cin kimi tanklar peyda oldu. Uzaqdan bizi nişan almışdılar. Çox keçmədi ki, atəş başladı. Döyüş təxminən beş saat davam etdi. Sursatımız qurtardı və bu arada komandirimiz də şəhid oldu. Az sonra qumbaraatan döyüşçümüz ayağa qalxıb, atəş açarkən tank mərmisinə tuş gələrək gözümüzün qabağında iki yerə bölündü. Çoxları ruhdan düşmüşdü və çəşqin vəziyyətdə idik. Hərdən yardıma gələn təyyarələrimiz səmada peyda olarkən ürək-dirək tapsaq da bizə yardım edə bilməyib, geri qayırdılar.

Daha sonra əməliyyatın baş komandiri mayor Bəkdustan və başqaları şəhid oldu və neçə nəfər də

yaralandı. Mühasirə halqası get-gedə daralırdı. Boğazımız tamam qurumuşdu. Heç kim əsir düşmək istəməsə də artıq gec idi.

Bizi yaralılarla birgə maşınlara yığmağa başladılar. Yollar uzandıqca uzanırdı və payız küləyində natamam arzularımız arxada qalırdı...¹

¹ Əsirlikdən azad olan veteran Firudin Bəyati. O, 1980-ci il 30 oktyabrda əsir düşür və əsirlik illərini "Musil" düşərgəsində keçirir.

Taleyimə yazılan əsirlik

Fevralın 10-u "Vəl-fəcr" hazırlıq əməliyyatının ikinci mərhələsi idi. Hər şey nisbətən qaydasında gedirdi. "Vəli-əsr" briqadasının tərkibində düşmən qüvvələrinin ortasınadək irəliləyib, yanımızdan keçən iki hərbi maşını dərhal məhv elədik. Partlayış nəticəsində düşmən duyuc düşdü və gücünü bizim səmtə yönəltdi.

Hər tərəfdən Allahu-əkbər səsləri ucalırdı və döyüş getdikcə şiddətlənirdi. Nəhayət, geri çəkilmə əmri verildi və qüvvələr yavaş-yavaş geri çəkilməyə başladı. Biz də döyüşçülərdən yaralı Məhəmmədrzanı BMP-yə mindirib, geriyə çəkilərkən iki yol ayrıcında dayanmalı olduq. Birinin başında əlamət olaraq ağ bayraq sancılmışdı. Gözümüzə şübhəli göründü. Axır, düşmən tanklarını müşahidə edəndə, anladıq ki, onların zirehli qoşununun yerləşdiyi məntəqəyə girmişik. Tələsik aradan çıxmalı idik. Bizi görüb, tənbeh eləmək istədilər. Tanklardan biri projektoru maşına tərəf yönəltdi. Biz də arxa işıqları söndürüb, yavaşca yoldan kənara çıxdıq. Həqiqətdə azmışdıq. Artıq səhərə bir şey qalmırdı və ala-toranlığı gözlədik. Doğrusu, yolu tapa biləcəyimizi zənn edirdik.

Hava işıqlananda dərhal yola düşməyə hazırlaşdıq. Təxminən yeddi-səkkiz nəfər idik. Birdən bizim yüz metrliyimizdə düşmənin bir maşını

hərəkətə gəldi. Gözlədik ki, ondan sonra yola düşək. Amma aman verməyib, dərhal bizə doğru yolunu dəyişdi və yaxınlaşan kimi atəş açdı. Xoşbəxtlikdən, heç birimiz yaralanmadıq. Onların üçünü öldürüb, ikisini əsir tutduq və biri də kanalın içinə atılaraq aradan çıxdı. O iki nəfər sağ qalmaq üçün ağlayıb-yalvararaq bizimlə həmkarlıq edəcəyinə söz verdi. Onların köməyi ilə xəndəklərdən birinə daxil olduq. Bir tərəfə tikanlı məftillər çəkilməşdi və səviyyəsi az olduğundan maşınımıza mane olmurdu. Təqribən düşmənin neçə metrliyindən keçirdik və hərəsinin başı bir işə qarışmışdı. Səhər saat altı olardı. Əsirlər dedilər ki, getdiyimiz səmt minalanıb. Odur ki, yolu dəyişməli olduq. İstiqamətimizi dəyişəndə, bizi gördülər. Bir anda hər tərəfdən atəş açıldı. İtki verməmək üçün xəndəyin arxasına atılmaq istədikdə, qumbaraatanla pulemyot atəşinə məruz qaldıq. Əlimdən yaralandım və çölə atılmaqdan başqa çarə qalmadı. Hərə bir yerindən yaralanmışdı. Tullanmaq istəyəndə, bir güllə də ayağıma dəydi. Ardımca ayağını itirən Məhəmmədrza ilə Məcid də bir təhər xəndəyə atıldılar. Bu atışmada iki əsir də öldü və o biri neçə nəfərdən xəbərimiz olmadı. Silahımız yox idi. Düşmən bunu bilsə də uzun müddət atəşi dayandırmadı. Bilirdilər ki, ağır yaralanmışıq. Buna baxmayaraq yenə iki saatadək yaxınlaşmağa cürət edən olmadı. Hər halda bizə tam hakim idilər.

Qanaxmam get-gedə artırdı. Sübh namazımızı elə o vəziyyətdə qıldıq. O anda bir qəlpə də düz gözümdən dəydi. Günün zərif şüaları görünməyə başlayarkən, artıq düşmən başımızın üstünü almışdı. Biri Məhəmmədrzanın qol saatını almaq üçün az qalırdı qolunu yerindən qopartsın. Salamət ayağımla ayağına birini ilişdirdim ki, əl çəksin. Silahın çaxmağı çəkildə, Məhəmmədrza qışqırdı: "Əhməd, əşhadini oxu!"¹ Amma taleyimizə şəhadət yox, əsirlik yazılmışdı...²

¹ Şəhadət kəlməsi.

² Əsirlikdən azad olan Abadan sakini veteran Əhməd Əli Pakdamən. O, 1983-cü il "Vəl-fəcr" Hazırlıq əməliyyatında əsir düşür və əsirlik illərini "əl-Ənbar" düşərgəsində keçirir.

Ürəyimə vəlvələ düşüb

Məlumat çox qısa idi: "Əzizmənış¹ qardaş xəbər verib ki, bu gecə əməliyyat qətidir. Hökmən gəlin". Mən də çoxdan idi ki, bunu gözləyirdim. Yubanmadan paltarımı dəyişdim və lazım olan bütün sənədləri götürüb, çölə çıxdım. Mehdiyə² də dedim: "Tərpən daha, vaxt yoxdur!" Maşına minib, yola düşdük. Mehdi dedi: "Bu gün mənim növbəmdir. Əgər yaralanan olsa, İylama qayıdacağam". Mən də dedim: "Hələ onun dərini çəkmə! Cəbhəyə bir çataq, sonra qayıdarsan!" Xülasə, qane oldu. Yol boyu səs-səmir yox idi. Çahneftin üzüaşağı yolunu enib, ikiyol ayrıcına çatdıq. Mehdi maşını "Malik Əjdər" batalyonunun yerləşdiyi Çənqulənin qərb səmtinə döndərdi. Neçə metr irəliləyəndən sonra ağzımdan çıxdı ki, "Şəhidlər təpəsi"ndən getsək yaxşıdır. Qərara gəldim ki, tibbi xidmət səngərlərinə baş çəkəndən sonra Cəfər Çırağı ilə də görüşüm. Onu 230 nömrəli təpədə tapdıq. Görüşüb, çox şad olduq. Nədənsə, içimdə qəribə əhval-ruhiyyə yaranmışdı. Tələtüm, yaxud təşvişə

¹ MüHaribə əlili "Malik Əjdər" batalyonunun "Şəhid Rəcai" taqımının komandir müavini Cəfər Əzizmənəş.

² Şəhid Mehdi Nasiri.

bənzər bir hiss mənə güc gəlirdi. Gecəni orada qalmağımızı israr etsə də razılaşmadım.

Oradan ayrılıb, növbəti hissələrə baş çəkməyə getdik. Mənə elə gəldi ki, Mehdidə də təşviş var. Soruşdum: "Nə olub Mehdi? Həmişəki kimi deyilsən?" Dedi: "Ürəyimə vəlvələ düşüb! Məncə nə isə olacaq, nigaranam!" Həqiqətən yaman nigaran görünürdü. Əhval-ruhiyyəsini dəyişməyə çalışsam da Cəfərdən ayrıldıqdan sonra özüm də içimdə bir təlatüm olduğumu hiss etdim.

Axır, özümüzü Cəfər Əzizmənişin taqımına yetirdik. Bizə dedi: "Yadımdan çıxıb, sizə deyim ki, qərargahdan verilən əmrə görə, əməliyyat təxirə düşüb". Dedim: "Onda mən də gedirəm Həməzənin taqımındakı səhiyyə qüvvələrinə baş çəkməyə. Xüsusilə də seyid Qüdrəti görmək istəyirəm". Xarab silahımı da ona verdim ki, mən gəlincə təmir eləsin.

Oradan birbaşa "Şəhid Rəcai" taqımının qərargahına yollandıq. Seyid Qüdrət həmişəki kimi istiqanlı və şən idi. Oranın tibbi xidmət qrupunun məsulu məzuniyyətə çıxmaq istəyirdi. Ona dedim: "Bir az da gözlə, tezliklə növbəti qrup gələcək". Özümdən asılı olmayaraq bu da ağızımdan çıxdı: "Nə bilmək olar, bəlkə sabah Kərbəlaya getdik!"

Seyidlə vidalaşandan sonra Cəfərin yanına qayıtdıq. Mənə dedi: "Silahın hazır deyil, bir az gözləməlisən. Lap istəsən sabah gəl apar". Dedim: "Bəs, bu yolu silahsız gedim?" Cavab verdi ki, hələlik

Arifin silahını götürüm. Elə də elədim və keşik səngərinə yollandıq.

Düşmənin atəşi bir an da olsa kəsilmirdi. Çalacıxur və dolayı yollarla gedərkən Mehdiyə dedim: "Bir az sürəti artır! Görürsən ki, atəş get-gedə şiddətlənir!" Cavab verdi: "Sadəcə maşına heyfim gəlir. Birdən çalaya düşüb, xarab olar. Yoxsa ölümdən qorxmaqdan keçib!" Çarə yox idi və necə olursa-olsun buranı keçməli idik. Təxminən on beş dəqiqədən sonra səhra yardım məntəqəsinə çatdıq. Öz həmyerlim və dostum Əlirza orada işləyirdi. Bir az dincimizi alandan sonra tələm-tələsik sağollaşdıq, maşına mindik.

1984-cü ilin oktyabr ayının 20-i idi. Havalar get-gedə soyuyurdu və gecələr daha çox büruzə verirdi. Mehdi acmışdı. Bir balıq konservi açıb, neçə tikə yedikdən sonra tez yola düşdük. Maşın yolu qət edərək irəliləyirdi. Nədənsə, sanitar qardaşa dediyim söz beynimdə fırlanırdı: "Nə bilmək olar, bəlkə sabah Kərbəlaya getdik!" İçimdə niyə belə bir söz dediyim haqda fikirləşirdim: "Mən hara, Kərbəla hara?!" Öz sözümə qərq olarkən birdən atəş səsi qürubun yorğun sükutunu pozdu. Hər tərəfdən güllə yağmağa başladı. Mehdiyə "Cəld ol!" – deyincə, güllələr daha sürətlə gəlib, bizi haqladı. Biri alnıma, biri çiynimə, biri də ayağıma dəydi. Bir anda al-qana boyandım. Maşın da daha hərəkətdən dayandı. Üzümü Mehdiyə çevirəndə ki, haqq diyarına

qovuşaraq məni tənha qoyub. Sözləri qulağında cingildəməyə başladı: "Ürəyimə vəlvələ düşüb! Məncə nə isə olacaq, nigaranam!" Oturacağının arxasındakı silaha əl uzadıb, o biri əlimlə qapını açdım. Gördüm, qarayanız, lopabığın biri başımın üstünü kəsdirib. Lap qolçomağa oxşayırdı. Başqa ikisi də qollarımdan tutub, məni yerə atdılar. Sümüklərimin şaqqıltısı qulağında uğuldadı. Üst-başım tamam qana boyanmışdı. Məndən sonra vətən torpağında qalan son izim bədənimdən axan qanım oldu. Nə gücüm, nə də onlarla birgə yeriməyə təqətim vardı. Təxminən 2 km məni bu vəziyyətdə yerlə sürüdülər. Onlar "Fərsan"¹ qrupunun qüvvələri idilər.

¹ Onlar xalq arasında "Qulaq kəsənlər" kimi tanınan azğın muzdur ünsürlərdən ibarət separatçılar idi. Bu qrupun əsas fəaliyyət dairəsi Dehloran-Mimək arası bölgəni, xüsusilə İylamın Mimək çayı boyunca Çənqulə və Mehranı əHatə edirdi. Bəzən başqa bölgələrdə, o cümlədən, Sumarda da cinayət törədirdilər. Adətən, gündüzlər gizlənir, axşamlar isə sərhəd və cəbhə arxası məntəqələrdə pusqu quraraq maşınları dayandırır, sənişinləri ya əsir tutur, ya da şəhid edirdilər. Özlərini "Bəəs" cəlladlarına sübut etmək üçün insanların qulaqlarını kəsir və müqabilində mükafat alırdılar. Onların arasında zonaya bələd olan xüsusi təlim görmüş güclü qüvvələr və snayperlər var idi və İraqın "Xaniqeyn" mərkəzi qərarqahı ilə rabitədə olan iyirmi nəfərlik batalyonları təşkil edirdi. Qərarqahın rəhbəri İshaq adlı bir şəxs idi. O zaman kürdlərdən ailəvi şəkildə İraqa sığınanlar Səddam rejimi tərəfindən düşərgələrdə yerləşdirilir və kişiləri həmin qruplara göndərilirdi. NəHayət, 1987-ci ildə bu qrup bizim qüvvələr tərəfindən birdəfəlik məhv edildi.

Başımızın üstündən keçən ulduzları seyr edərək gəlib, o vaxt Cəfər və şəhid Rəhmanla hücum etdiyim məkana çatanda, gözlərimə inana bilmədim. Öz-özümə dedim: "Hə, Abdullah, daha əsir düşdün..".¹

¹ Əsirlikdən azad olan İylam sakini veteran və müqəddəs hərəm müdafiəçisi Abdullah Tacfər. O, 1984-cü il 20 oktyabrda Mimək məntəqəsində əsir düşür və əsirlilik illərini "Musil 2" (Xeybərçilər) düşərgəsində keçirir.

Böyük kəşf

O il yay fəslə yaman isti idi və adamın nəfəsi kəsilirdi. Şələmçə əməliyyatı başlamışdı. Hava işıqlandıqca düşmənin dörd tərəfindən hücum hərəkəti müşahidə olunurdu. "Döyüşə qəti hazır ol" əmri verildi. Ehtiyat silah-sursatımız az idi və əldə olanlarla bir təhər keçinməli idik. Səhər saat səkkiz radələrində düşmən ilkin genişmiqyaslı atəşə başladı. Ağır artilleriyadan tutmuş minomyotadək hər tərəfdən başımıza od yağdı. Səngərdə od-alov və barıtın tüstüsündən boğulurduq. Axır, məcbur olaraq maska taxdıq. Qoşunları ilə bərabər düşmənin ekskavator və buldozərləri də bizə tərəf irəliləyirdi. Son əmr belə oldu: "Heç kim səngəri tərk etməsin! Düşmən tankları yüz və ya əlli metrə yaxınlaşdığı zaman atəş açsın! Hətta bir gülləni belə bihudə işlətməyin ki, yardım gəlməsə, davam gətirib müqavimət göstərə bilək." Bütün qüvvələr müdafiə vəziyyəti aldı. Hamı səngərində pusquda durmuşdu. Silah-sursat kafi deyildi və elə bilirdik ki, tezliklə arxa cəbhədən yardım gələcək. Düşmənin sayı-hesabı bilinmirdi. Təkcə, onlardan iki yüzdən çoxu bizim səngərə tərəf yaxınlaşırdı. Dəstələrinin ortasına qumbaraatanla bir-iki mərmə endirib, güclü zərbə və dalğaya məruz qoyduq. Döyüşçülərimiz pulemyot və avtomatla onların irəliləməsinin qarşısını aldılar. Bu vaxt tanklar döyüşə girişdi. Onlar da güclü müqavimətlə qarşılaşaraq yollarını

dəyişdilər. Bundan sonra səngərlərimizin gücü onlara bəlli oldu. Aramızda təxminən beş yüz metrədək fasilə yarandıqda, atəşi dayandırdıq.

Tanklar yavaş-yavaş gəlib, öndəki birinci xəndəyin arxasında yerləşdilər və döyüşçüləri aşağı endilər. Hər iki tərəf yaxından üz-üzə atəşə başladı və sanki əlbəyaxa döyüş gedirdi. Tanklara tərəf iki mərmə atdım. Onlar sağ tərəfdən "əl-Qədir" briqadasına, sol tərəfdən də "Kərbəla 25" qoşununa tərəf irəliləyirdi. Bu vaxt komandanlığın yeni əmri verildi: "Artıq düşmən bizi mühasirəyə alır! Ya qüvvələrinizi geri çəkin, ya da hər hansı yolla mühasirəni qırıb, özünüzü xilas edin!" Oğlum Məhəmmədrza da¹ öz dəstəmdə idi. Yanına gedib, dedim: "Oğul, mühasirədəyik, tərpan gedək!" Nə qədər desəm də qulaq asmadı. Birdən döyüşçülərimiz dəstə-dəstə parçalanaraq dörd tərəfə dağılırdılar. Qarşıdakı qüvvələrdə İran bayrağı görünürdü. Namərd "beşinci kalonun"² işi idi. Daha Məhəmmədrza ilə qalan yayınan qüvvələrin başına nə gəldiyini bilmədim. Mirhəsənlə³ danışdıq ki,

¹ On altı yaşlı oğlum Məhəmmədrza da mənimlə birgə əsir düşür və mən bunu düşərgədə olarkən bildim.

² Beşinci kalon – müHaribə boyu düşməne mızduruluq edən vətən satqınlarına, ifrat solçu və mürtəce qrup və cərəyanlara, separatçı azğın ünsürlərə deyilirdi.

³ Şəhid Mirqasim Hüseyninin qardaşı şəhid Mirhəsən Hüseyni. Mirqasim "Sarəllah 41" briqadasında şəhid Qasim Süleymanın

yanımızdakı döyüşçüləri toplayıb, mühasirədən çıxmaq lazımdır. Qərara gəldik ki, dörd-beş dəstə tərkibində atəş açaraq mühasirəni qıraq. Bizim kifayət qədər gülləmiz də qalmamışdı. Düşmən isə tərədən-dırnağadək silahlı, idi. Hərəkət zamanı hər tərəfdən yağan atəş dəstələrimizi tamam çaş-baş salırdı. Ardıcıl surətdə güllələr yanımızdan, başımız üstədən vıyıldayaraq ötüb keçirdi. Əməlli-başlı həngamə idi. Hərə bir yolla özünü xilas etmək istəyirdi. Dəstələr arası nizam tamamilə pozulmuşdu.

Günortaya yaxın saat on birdə Mirhəsənle rastlaşdım. Dedi ki, mən bu "Bəəs" ünsürlərinə əsir düşən deyiləm. Silahını götürüb, düşməyə tərəf atəş yağdırdı və onlar da dərhal səngərə girərək oradan bizi nişan almağa başladılar...

Yuxuda deyildim. O vəziyyətdə hətta mürgüləmək belə mümkün olmurdu. Deməli, huşumu itirmişdim. Əvvəl nə baş verdiyini bilmədim. Gözümü açıb, saatıma baxdım. Günorta saat iki idi. Bir azdan sonra xatırladım ki, huşdan getməzdən öncə havaya qalxıb, belə üstə möhkəm

müavini vəzifəsini daşımış və müHaribə illərinin bənzərsiz sərkərdələrindən olmuşdur. Ali Rəhbər onun barəsində belə buyurub: "Sarəllah briqadasının komandirlərindən olan şəhid Mirqasim Hüseyni o dövrün müstəsna şəxsiyyətlərindəndir və mən onun vasitəsilə Sistan əHalisinin tipik xüsusiyyətlərinə vəqif olmuşam.

yerə dəymişdim. Öz-özümə dedim: "Musa, olmaya, mərmə qəlpəsinə məruz qalmısan?" Elə də olmuşdu və qəlpə düz başımdan dəymişdi. Hələ də güllələrin dağa-daşa dəyən səsləri kəsilmirdi. Hərdən də minomyotun uzun-uzadı fit səsi onlara qarışaraq bir az da şiddəti artırırdı. Sol tərəfimdə mərmə düşəndən sonra çuxur əmələ gəlmişdi və içi qoxulu su ilə dolmuşdu. Üz-gözümdən qan axırdı. Diyirlənib, özümü çuxura saldım. İraqlıların atəşi davam edirdi. Bu nahiyə düz və sipərsiz olduğundan hər hansı hərəkətimiz rahat müşahidə olunurdu. Mənim onlarla cəmi on-iyirmi metr fasiləm vardı. Qulağıma "təal, təal"¹ səsləri gəlirdi. Çoxlu qan itirmişdim və daha tərənəməyə təqətim yox idi. Şələmçənin havası həddən artıq isti idi. Bədənimdən axan qan dayanmaq bilmirdi. Çuxurun palçıqlı suyu qatı qırmızı rəngə boyanmışdı. Heç kim başqasının hayında deyildi. Bir təhər alt köynəyimdən sarğı hazırlayıb, başımı bağladım.

Daha mənə aman vermədilər. Sanki yüksək qələbə əldə edib, qəribə bir şey kəşf etmişdilər. Vəhşicəsinə əlimdən tutub, özləri ilə sürüdülər.²

¹ Ərəbcə "tərən, tez ol, irəli".

² Əsirlikdən azad olan Zabul sakini müHaribə əlili Musa Sani-Heydəri. O, 1988-ci ildə Şələmçə əməliyyatı zamanı Gilanqərbdə əsir düşür və əsirlik müddətini keçmiş "əl-Rəmədi" (Yeni Musil) və "Tikrit 5" (Sələhəddin) düşərgələrində keçirir.

Əlvida vətən

"Xeybər" əməliyyatının başlanğıcı olardı. "Aşura" batalyonu ilk irəli düşən qruplardan biri idi. Deməli, fevralın iyirmi ikisi qürub radələrində yeddi-səkkiz nəfərlə qayıqlara minib, yola düşdük. Hurun sularını bəzəyən gözəl qamışlıqlar diqqəti cəlb etsə də o vəziyyətdə bu mənzərələrə qərq olmağın vaxtı deyildi. Daim su quşlarının və balıqçıların qaynaşdığı bu gözəl təbiət indi döyüş oğullarına qucaq açmışdı. Yolumuz üstə çoxlu maneələr vardı ki, biri də su yollarının ensiz olması idi. Bu yollar bəzən o qədər dar olurdu ki, iki qayıq yan-yana oradan keçə bilmirdi.

Qaranlıqda gəlib, İraq tərəfdə yerləşən bir obaya çatdıq. Kənd demək olmazdı, sadəcə su üzərində tikilən neçə pərakəndə komadan ibarət yer idi və sakinləri sanki suyun üstündə yaşayırdılar. Hurul-Hüveyzə səddinin o tərəf-bu tərəfi atəş altında idi və tez-tez başımız üstədən təyyarələrin uğultusu eşidilirdi. Yolumuza davam edir və yalnız kəşfiyyat qrupunun təyin etdiyi əlamətlər üzrə hərəkət edirdik. Əlbəttə, hər qayıqda bir iraqlı bələdçimiz¹ var idi.

¹ Onlar inqilabdan sonra bizə qoşulan İraq mücahidləri idilər.

Fevral ayının iyirmi üçü idi və qayıqlar müəyyən fasilə ilə hərəkət edirdi. Bəxtimiz gətirmədi və qayığımızın pərinə qamış və gil dolaşaraq işdən düşdü. Neçə nəfər o kəskin soyuqda qurşağa qədər suya daxil oldu və pəri təmizlədikdən sonra yola düşdük. Yolda bir daha qayıqların motoru ilişdi və bu dəfə onları çıxarıb, işə salmaq üçün boğazadək suya girdik. Suyun kəskin soyuğu sümüklərimizə işləyirdi. Gil və palçıq batmış qayıqların arasında var-gəl edərkən birdən hər iki ayağıma avtomat gülləsi dəydi. Yoldaşlarım qanaxmanın qarşısını almaq üçün çəfiyə ilə dizdən yuxarı nahiyəni bərk bağladılar. Daha geriyə qayıtmaq mümkün deyildi.

Hava açılanda qüvvələrimiz məni bir torpaq səddin kənarında qayığa uzadıb, özləri döyüşə getdilər. Üzərimə bir adyal atıb, radioya qulaq asırdım. Hücüm marşını eşidəndə, dərdim bir az da artdı. Pis yerdə yaralandığıma görə heyfsilənirdim.

Uzaqdan "Allahu-əkbər" səsləri gəlirdi. Bu arada yaxınlığımdan düşmən qayığı gəlib, keçdi və üstümə atılan adyal onları çaşdırdı. Qulağıma gələn qırıq-qırıq sözlərdən belə anladım ki, onlar məni ölü zənn etdilər. Əslində, gözlərimi yumub, gizlicə nəfəs alırdım.

Hər tərəfdən atəş səsləri eşidilirdi və onlara məruz qalanlardan biri də burada mən idim. İraqlıların səsi getdikcə yaxınlaşırdı və onların qayığa tərəf gəldiklərini hiss edirdim. Hələ də gözlərimi yumaraq

nəfəsimi sinəmdə həbs edir, özümü ölü göstərməyə çalışırdım. Amma çox çəkmədi. Elə vəziyyətdə yalnız üstümdən adyalı kənara çəkə bildim. Ayaqlarımın hansı halda olduğunu görən onlar da diksinərək üzlərini çevirdilər.

Vətənlə vidalaşma anı əsirlik dövrəmin ən acı xatirəsi idi...¹

¹ Əsirlikdən azad olan Xuzestan sakini veteran Məlikhüseyn Cəlilvənd. O, 1984-cü il 23 fevralda "Xeybər" əməliyyatı zamanı əsir düşür və əsirlik illərini "Musil 2" düşərgəsində keçirir.

Bayram süfrəmiz

O gecə yarısı düşmən tankları daha dəqiq nişan alırdılar. Əlaqəmiz komandirlə, o cümlədən, başqa qüvvələrlə tamamilə kəsilmişdi. Demək olar, təchizatlarımız da tükənmişdi. Birdən qaranlıqdan öz uşaqlarımızdan birinin səsi gəldi: "Səhərədək müqavimət göstərə bilsək, yardıma qüvvələr gələcək!" Sanki yorğunluq hüceyrələrimizə belə çökmüşdü. Atəşin ardı-arası kəsilmirdi və güllələrimiz qurtarmaq üzrə idi. Silahımın lüləsinə mərmə dəymişdi. Səhərin açılmasına az qalırdı. Təyəmmüm edib, namazımızı oturduğumuz vəziyyətdə qıldıq. Yeni qüvvələrdən xəbər-əətər yox idi.

Səma qaranlıqdan işığa doğru can atırdısa, biz də geri qayıtmaq üçün çıxış yolu axtarırdıq. Bütün gücümüzü geri qayıtmağa səfərbər etdik. İraqlılar yerimizi dəyişmək istədiyimizi başa düşdülər. Odur ki, atəş daha da şiddətləndi. Döyüşçülər azacıq fasilə ilə uzanmış vəziyyətdə hərəkət edirdilər. Bel çantalarımızı çıxardıq ki, sürünəndə rahat gedə bilək. Mən cərgənin axırında idim. Gəlib, gözəl çəmənliyə çatdıq. Qış fəslinin axırları olsa da yağan yağışların sayəsində cücərən otlar bir az da tərəvətli görünürdü. Çəmənliyin arasından düşməyə nəzər salırdıq. Bizdən təxminən beş yüz metr aralı idilər. "Bəəs" qüvvələrinin tankları qatar kimi sıraya düzülmüşdü. Belə vəziyyətdə sürünməkdən başqa

yol yox idi. Od kimi parlayan güllələr vıyltı ilə neçə santimetrliyimizdən keçirdi. Əgər cüssəmiz böyük olsaydı, elə orada parça-parça olardıq. Birdən sol qolum göynəməyə başladı. Gördüm, güllə qolumu yarıb keçib. Çətinliklə də olsa irəli süründüm. Meydançaya bənzər düzənliyə çatdıq. Hava hələ tam ağarmamışdı. Burada bir qədər otluqda uzandıq. Amma düşmən yerimizi dəqiq bilirdi və sanki bizi göydən müşahidə edirdilər. Odur ki, atəşin ardı-arası kəsilmirdi.

Bayram ərəfəsi və yeni ilin ilk günü idi.¹ Günəşin şüaları yavaş-yavaş hər yeri işıqlandırırtdı. Yaman yerdə ilişmişdik. Yeni qüvvələrin yardımına ümid bağlasaq da hələ də onlardan səs-soraq yox idi. Rza² dedi: "Mən yuxarı gedirəm, sağ-salamat çata bilsəm, siz də gəlin!" Ayağa qalxıb, sürətlə qaçmağa başladı. Elə neçə addımdan sonra bir ayağından yaralandı və qarşıdakı səngərə çatmamış yerə yıxıldı. Yenidən durub, bir ayağını çəkə-çəkə özünü səngərin başına yetirdi. Bu dəfə növbəti güllə onu birbaşa səngərin dibinə atdı. Belə vəziyyətdə hava qaralanadək gözləməkdən başqa çarə yox idi. Düşmən yavaş-yavaş atəşi azaltdı və ətrafa qəribə sükut çökdü. Onlar bizim sol tərəfimizdə idilər. Biz tərəf düzənlik

¹ Yeni şəmsi ili.

² Taqımın komandiri.

olduğundan hər hansı hərəkət uzaqdan rahat müşahidə olunurdu. Yorğunluq və qanaxma asta-asta kipriklərimə ağırlıq salırdı. Daha məndə can qalmamışdı. Uzandığım vəziyyətdə başımı əlimin üstünə qoyub, özümdən getdim və bir də tankların səsinə ayıldım. Əvvəl saatıma baxdım. Gördüm ki, səhər saat ondur. Mənə elə gəldi ki, bir az da yubansam, tank üstümdən keçəcək. Ehtiyatla RPC-nin qumbarasını əlimdə hazır tutdum. İstəyirdim ki, mənə yaxınlaşdıqda, onu özümlə birgə partladım. Doğrusu, mühasirəyə alınmışdıq. Yavaş-yavaş yoldaşlarımla fasiləm çoxalır və az qalır onların gözündən itim. Bu vaxt düşmən əsgərlərindən birinin gözü mənə sataşdı. Sürətlə başımın üstünü kəsib, "Qum!"¹ – deyərək məni qaldırdı.

Ömrümün ən acı anı gəlib çatmışdı. Kənarımda "bəəs" qüvvələrindən biri ardıcıl olaraq ratsiya ilə əlaqədə idi. Ürəyimdən keçdi ki, kaş, bizim də ratsiyamız olaydı...

Bu hadisə 1981-ci ilin novruz bayramının birinci gününə təsadüf edirdi. Hamı bayram süfrəsi ətrafına toplaşdığı zaman biz düşmənin zirehli caynağında

¹ "Qalx ayağa!"

əsir idik və qandallı əllərlə yarımcan halda yeni ili əsarətlə qarşılamağa gedirdik...¹

¹ Əsirlikdən azad olan Dezful sakini veteran Məhəmmədhüseyn Çinipərdaz. O, 1982-ci il 22 martda "Fəthül-mübin" əməliyyatı zamanı əsir düşür və əsirlik illərini "əl-Ənbar", "əl-Rəmadi" və "Musil" düşərgələrində keçirir.

Şərəfli istək

Neçə gün olardı ki, Korpus qüvvələri və bir sıra igid cavanlarla əməkdaşlıq edir, get-gedə onların üzvü sayılırdıq. Dostlardan birinin¹ evi qərargahımız idi. "Ərkan" taqımından Qəsri-Şirinə gələndə dörd nəfər idiksə, indi sayımız otuz nəfərə çatırdı.

Sentyabrın axırları idi. Düşmən yığışdığımız evdən xəbər tutmuşdu. İraqlılar fəaliyyət göstərdiyimiz ərazidə Korpus qüvvələrini axtarırdılar. Əldə olan bütün silahları evin zirzəmisində torpağa basdırdıq. On-on beş nəfər idik və evin damından gizlicə qaçaraq dörd-beş metr hündürlükdən tullanıb, şəhərə dağılışdıq.

Qəsri-Şirin tamamilə mühasirəyə düşürdü. Camaat viran qalan şəhəri həsrət dolu baxışlarla dəstə-dəstə tərk edirdi. Partlayışlar şəhərin dörd tərəfini lərzəyə salırdı. İraqlılar ac canavarlar kimi şəhərin canına düşüb, evləri, mağazaları və anbarları qarət edirdilər. Bu ərəfədə Zülfünün bacıları silahlarımızı çadralarının altında gizlədib, yavaş-yavaş bizə çatdırdılar. Atışma səsləri hər tərəfi bürümüşdü. İraq helikopterləri daha alçaqdan uçuşurdu. Düşmən artilleriyası şəhərdə aman qoymamışdı və üç yandan bomba yağdırırdı. Hər halda biz də bekar oturmamışdıq. Vəziyyətlə

¹ Qəsri-Şirin əhalisindən olan pasdar Zülfü.

əlaqədar qoşunlara geri çəkilmə komandası verilmişdi və əksər qüvvələr şəhəri tərk edirdilər. Nəhayət, müdafiəsiz Qəsri-Şirinlə biz tək qaldıq.

Ayın 28-i səhər şəhər tamamilə düşmənin əlinə keçdi. Onlar pasdarları tutmaq üçün küçə və məhəllələri qarış-qarış axtarır, ələ keçən silahsız kişilərə də rəhm etmirdilər. Artıq yerləşdiyimiz evə də yaxınlaşdırdılar və bizdən silah tapılmamalı idi. Onları bir təhər kondisionerin arxasında yerləşdirdik. Neçə hərbiçi evə çatıb, həyəətə soxuldu. Elə davranmalı idik ki, şübhələnməsinlər. Biri işarə ilə soruşdu: "Neçə nəfərsiz?" Biz də dörd nəfər olduğumuzu bildirdik. Onlar bizi "Məhdiyyə" məscidinə doğru apardılar. Yolda göürüdükdə ki, qalan əhalini zorla məscidə toplayırlar. Hər tərəfdən oğul-uşaq və qadınların harayı eşidilir, atışma səsləri adamın qulaqlarını kar edirdi. İraqlıları daha çox Korpus üzvləri maraqlandırırırdı və bu minvalla səhər saat 7-dən günorta 11:30-a kimi məscidə iki yüz nəfərə yaxın adam yığıdılar. Yüzlərlə rütbəli zabit və komandir çəkmələrlə ətrafımızda və məscidinin xalçaları üzərində var-gəl edirdi. Biz isə hələ də ümidimizi itirməmişdik.

Saat 11:30-da neçə iraqlı zabit başqa bir qrupla birgə – mənəcə, "kumule" və "demokrat" separatçılarının üzvləri idilər – məscidə daxil oldu. Gözlərini bizə nifrətlə zilləyəndən sonra, hamımızı sıraya düzdülər. Kumulənin üzvləri Qəsri-Şirində

fəaliyyət göstərən Korpus üzvlərini tanıyırdılar. Odur ki, onlar məlumat almağa başladılar. Beləliklə, camaatı iki-iki, üç-üç irəli çağırıb, sorğu-sual edirdilər və İraq zabiti də kimdən şübhələnsəydi, gözünü gözünə dikib, hansı peşə sahibi olduğunu soruşurdu. Mən də ərəbcə bilmirdim və hökmən belə sualla qarşılaşacağıma əmin idim. Məlum olduqca Korpus üzvlərini bir tərəfə, adi camaatı da o biri tərəfə ayırırdılar. Növbə mənə də gəlib çatdı. Bıgıburma yekəpər bir kumulə üzvü qəzəblə kürd dilində soruşdu: "Haralısan? Haradan gəlmişən? Burada nə iş görürsən?" Əlində kalaşnikov var idi və çiyindən də belinə güllə qatarı dolamışdı. Dedim: "Qohumlarıma baş çəkməyə gəlmişəm". Cavab verdi: "Farsların burada qohumları yoxdur! Sən Korpus üzvüsən". "Xeyr, deyiləm!" – deyəndə, üzünü irəli zabitə tutub, dedi: "Bu Xomeyninin əsgəridir!" Onlar məni də Korpus üzvlərinin arasına qatdılar və sayımız iyirmi səkkiz nəfər oldu. Bizi ayrıca mikroavtobusa mindirib, apardılar. Bağlı əllərimizi maşının pəncərəsindən çıxarıb, qışqırmağa başladıq. Səsimiz bütün Qəsri-Şirini bürüdü: "Ölüm olsun Amerikaya! Ölüm olsun Amerikaya! Ölüm olsun Amerikaya!" Hamımız şərəflə ölmək istəyirdik...¹

¹ Əsirlikdən azad olan Semnan sakini veteran Mahmud Həmzə. O, 1980-ci il 28 sentyabrda Qəsri-Şirində əsir düşür və əsirlik müddətini

Təkçə mən qalmışdım

O zaman təxminən doxsan kilometrədək İraqın ərazilərinə daxil olmuşduq. Qüvvələrimiz təqib olunduğuna görə Kuhan zirvəsinə qalxırdı. Zirvədən iki yüz metr aşağı bir təpə vardı və yuxarıdan ağ günbəz kimi görünürdü. Ətrafa nəzər saldıq. Mövqeyimiz yaxşı deyildi və düşmən bizi rahat müşahidə edirdi. Hökmən qaçıb, gözdən yayınmalı idik. Qaçanda bir-birimizə mane olmamaq üçün üç hissəyə bölündük. Arxamızdan iraqlıların səsləri yaxınlaşırdı. Allaha təvəkkül edərək "Bir, iki, üç!" – deyib, qaçmağa başladıq. Kəskin boran üzgözümüzü bıçaq kimi kəsirdi. Əməliyyat məntəqəsində qış öz son güc və hünərini nümayiş etdirirdi.¹ Düşmən yaxınlaşdıqca atəşi də artırdı. Qarşıdakı xırda səngərlərə birləşən açıq sahə işimizi çətinləşdirirdi. Bununla belə, canımızı təhlükəyə atmaqdan başqa çarə yox idi. Səngərlərə çatsaydıq, işimiz düzəlirdi və onların arasından aşağı enə bilərdik. Nəzərdə tutduğum yol bu qarlı yamacdan keçirdi.

"Musil 1", "Musil 2" və "əl-Rəmadi 6" düşərgələrində keçirir.

¹ "Fəl-fəcr 9" əməliyyatı "Ya Allah!" rəmzi ilə 1986-cı il 24 fevraldan 29-a kimi İraqın Süleymaniyyə məntəqəsinin şimal bölgəsində düşmənin Fav nahiyəsindən təzyiqini azaltmaq məqsədilə həyata keçirilir.

Neçə nəfər məndən irəlidə qaçırdı. Bir qədər qaçandan sonra sürüşüb, yerə yığıldım. Qarın soyuğu sümüklərimə işləyirdi. Hələ ötən gecədən ayağıma dəyən qəlpə məni rahat buraxmır və kəskin soyuqda ağrısı daha çox hiss olunurdu. Hər halda onu çəkə-çəkə qaçmaqdan başqa yolum yox idi. Xırda daş-kəsəkliyə çatmağa iyirmi metr qalmış birdən şiddətli atəş səsi gəldi. Dərhal özümü qarşıma çıxan ilk daşlığın arxasına atdım. Ardıcıl atəşdən başımızı qaldıra bilmirdik. O vəziyyətdə yanımdakı neçə nəfəri gözdən itirdim. Demək olar, bir qarış daş-kəsəyin ardında səngər seçmişdik. Bilirdim ki, onlara çox da güvənmək olmaz və gec-tez müqavimətini itirəcək. Əsil səngər deyildi və sadəcə bir qədər qoruna bilərdik. Qıyası, düşmən silahsız olduğumu görsə də mənə yaxınlaşmadı. Uzaqdan qumbara atdılar və məndən bir qədər kənardə partladı. Növbəti qumbara atılanadək ürəyimdə imam Kazimlə (ə) danışmağa başladım. Təxminən iyirmi saniyə hər tərəfə sükut çökdü və atəş dayandı. Bu arada qulağıma tanış olmayan səslər gəlirdi...

Gözümü açanda artıq yer üzü ağarmışdı və düşmənin əlində yerlə sürünürdüm. Sanki bədənimdə bir damla qan qalmamışdı. Gözüm dostum Nasirə sataşdı. Onun vəziyyəti lap ağır idi. Yarımcan halımızı nəzərə almadan bizi özləri ilə çəkib aparırdılar. Son dəfə başımı çevirib, cəbhəmizə doğru baxdım. Nasirdə aman qalmamışdı və son

nəfəslərini dəririrdi. Ona dedim: "Nasir, bir təhər qalx! Yoxsa səni öldürəcəklər!" "Daha məndə can qalmayıb!" – deyəndə, şəhadət gülləsi onu məndən ayırdı. Ondan sonra artıq tək qaldım və yorğun baxışlarım sonu bilinməyən yola dikildi. İyirmi dörd illik ömrümü seyr edərək uşaqlıq xatirələrimə qərq oldum.¹

¹ Əsirlikdən azad olan Kermanşah sakini veteran Məhəmmədmurad Həməzyi. O, 1986-cı il 1 martda "Vəl-fəcr 9" əməliyyatında əsir düşür və əsirlik illərinin "əl-Rəmədi 10" düşərgəsində keçirir.

Daha bitdi

Qaranlıq çökəndən sonra yavaş-yavaş düşmən səngərlərinə tərəf yollandıq. Fərat çayını keçib, onların arxa cəbhəsinə nüfuz etdik. Tapşırıq üzrə, özümüzü sürətlə təyin olunan məkana çatdırmalı idik. Məqsəd "Məcnun" adasına göndərilən silah-sursat və qüvvələrin qarşısını almaq idi. Bunun üçün yolda bir körpünü uçurmalı və beləliklə, düşmənin ön cəbhə ilə əlaqəsini kəsməli idik. Onların adaya doğru yolunu kəsə bilməyimizə baxmayaraq körpünü uçura bilmədik. Bu məqsədlə başqa istiqamətdən yardıma neçə batalyon göndərildi və onlar da minalanmış ərazilərdə ilişib qaldılar. Biz isə on iki saat şiddətli döyüşdən sonra tamamilə düşmənin mühasirəsinə düşdük.

Hava işıqlanana qədər çıxış yolu tapa bilmədik və səhərin gözü açılaraq düşmənin önündən əsas maneəni qaldırdı. Beləliklə, işimiz daha da çətinləşdi. Belə vəziyyətdən yalnız helikopterlə çıxmaq olardı və bunun üçün axşamadək gözləməli idik. Odur ki, hava qaralanadək vəziyyətə dözməkdən başqa çarə qalmadı. Sursatımızın çoxu elə ötən gecə tükənmişdi və bizim böyük zəhmətlə 45 km irəliləməyimiz daha faydasız görünürdü. Buradan geri qayıtmaq mümkün deyildi. Bir tərəfdən də düşmənin minomyotları hər yeri alt-üst edir, sanki torpağı şumlayırdı. Qüvvələrimiz əldəki silah-sursatla

mümkün olduğu qədər ağır texnikanı məhv etməyə çalışırdılar.

Hamımız (iyirmi beş nəfər) yaxınlıqdakı bir kanala sığınmışdıq. Qarşıda iraqlıların üçbucaq formalı səngərləri yerləşirdi və bütün tankları onların arxasında mövqe seçmişdi. Onlara hərbi maşınlarla yeni qüvvələr əlavə olurdu. Hərdən də helikopterləri havaya qalxaraq bizi atəşə tuturdu. Biz isə öz növbəmizdə bacardığımız qədər kanalın içindən müqavimət göstərirdik. Günorta radələrində artıq əldə olan RPG-lərin mərmiləri də qurtardı. Hamı ömrünün son anlarını yaşadığına əmin idi. Bununla belə, heç kimin üzündən təbəssüm əskik olmurdu.

Nəhayət, düşmən tankları ilk dəfə olaraq kanalın önünə zərbə endirə bildi. Bu zaman toz-torpaq hər tərəfi bürüdü. Neçə saniyə gözüm heç yeri görmədi. Ardınca kanala qumbaralar atıldı. Qəfildən ağır zərbəyə məruz qaldım. Belimin ortası keyidi və sağ əlim də yandı. Böyük çətinliklə kanaldan çölə çıxdım. Əsir düşən iki əsgərimizə rəhm etməyən bir düşmən döyüşçüsü neçə güllə də mənə tərəf atdı. Yenidən özümü kanala atdım. Get-gedə belimin ağrısı artır, sanki yuxuya dalırdım. Hər şey kabusə dönmüşdü. Ondan sonra daha heç nə anlamadım.

Ayılarda, yaralı və əlləri bağlı neçə nəfəri gördüm. Düşmənin silahları bizə tərəf yönəlmişdi. Dodaqaltı öz-özümə dedim: "Əhəd, daha bitdi..."¹

¹ Əsirlikdən azad olan təbrizli müHaribə əlili Əhəd Həmidi. O, 1984-cü il 24 fevralda "Xeybər" əməliyyatı zamanı əsir düşür və əsirlik illərini "Musil" və "əl-Rəmədi" düşərgələrində keçirir.

Əldən düşmüş bədən

Dördüncü dəfə idi ki, cəbhəyə gedirdim. "Bədr" əməliyyatı¹ ilə eyni vaxtda düşmüşdü. Mart ayının 14-ü qayıqla ön cəbhəyə hərəkət etdik. Qarşıdan yaxşı xəbərlər gəlmirdi. Yolda yaralılar bizi geri qayıtmağa vadar etmək istəsələr də, məqsədimizdən dönmək fikrimiz yox idi. Artıq "İmam Hüseyn (ə)" və "İmam Rza (ə)" diviziyaları İraqın sərhədyanı ərazilərində yerləşmişdilər. Əməliyyatda ikinci diviziya fə dai rolunu oynamalı idi və bu haqda bizə heç nə deyilməmişdi.

Biz "əl-Qədir" briqadası ilə əməliyyata başladıq. Onlara qoşulunca briqadanın komandiri şəhid olmuşdu. Səhər düşmən hücumu keçdi. Bizdən əvvəl gələn döyüşçülərin arasında şəhid olan və yaralananların sayı çox idi. Təqribən hər yerlə əlaqəmiz kəsilmişdi. Əldə cəmi neçə qumbaraatan qalmışdı. Yavaş-yavaş fürsəti əldən verirdik. Ehtiyatla ətrafa göz gəzdirdim. Silahım boş olduğundan atəş açə bilmədim. Soyuq iliyimədək işləyirdi. Sübhüt soyuğunda atəş yağışı altında gözü m birdən naməlum kəsə sataşdı. Gözlərimizi

¹ "Bədr" əməliyyatı 1985-ci il martın 4-ü Dəclə çayının şərqə və Hurul-hüveyzə su hövzələri nahiyəsində baş verir və 17-si müvəffəqiyyətlə sona yetir. Məqsəd o nahiyəni və əl-İmarə-Bəsrə yolunu ələ keçirib, Bəsrəni şimaldan təhdidə məruz qoymaq idi.

bir-birimizə zilləyib dayandıq. Düşmən əsgəri qəfildən atəş açdı və boş silahıma bir neçə güllə dəydi. Əldə silah yerə yıxıldım. Sağ əlim tamamilə keyimişdi. Neçə dəqiqədən sonra özümə gəldim və ayağa qalxıb, əlimi bağladım. Gördüm ki, kənarında salamat qalan buldozerimiz düşmənin əlinə keçə bilər. Onu bir yolla partladandan sonra rahat nəfəs aldım.

Səhər saat on bir radələri idi. Naçar, geri qayıtmaq qərarına gəldim. Hələ özümlə yaralılarından birini də aparmaq istəyirdim. Düşmən hər tərəfdən irəli gəlirdi. Artıq sol cənabdan cəbhəmiz onların əlinə keçirdi. Bir yol tapıb, canımı qurtara bilərdim, amma geri dönmədim. Yaralılarından birinə görə qalıb, müqavimət göstərməyə başladım. Düşməne qismət olmasın deyə ayaq altında olan boş silahları yığıb, suya atdım. Bu zaman bir də gördüm ki, havadayam. Nə vaxt yerə düşdüyümü bilmədim. Ayağa qalxmaq istəsəm də taqətim çatmadı. Sanki bu dəfə qolum yerində deyildi və güllə onu ikiyə şaqqalamışdı. Qolumu bir təhər rahlayıb, yenidən qalxmağa çalışdım. Daha xeyri yox idi və düzələn deyildi.

Bir-iki saat yerimdən tərpənmədim. Ara tam sakitləşdi. Heç demək olmazdı ki, neçə saat öncə burada qiyamət qopmuşdu. Sanki qışın soyuq küləyi də bizimlə rəqabətə girmişdi. Hərdən bir güllə səsi eşidilirdi və mənə düşmənin kənarında olduğunu xatırladırdı. Hətta biri vıyıdayaraq gəlib, yanımdakı

suya düşdü. Özümü ələ alıb, suyun içinə süründüm. Azacıq tərپənsəydim, bata bilərdim. Çənəmlə yaralı əllərimi tikanlı məftillərin üzərinə qoymuşdum. O vəziyyətdə bircə ümid mənə təskinlik verirdi və hər hansı yolla olursa-olsun, özümü xilas etmək istəyirdim.

Bir neçə saat da suda qaldım. Parçalanmış əlim hələ də tikanlı məftilə ilişib qalmışdı. Bir növ, suyun içində çarmıxa çəkilmişdim. Bədənim keyimişdi və daha donurdum. Tez-tez susayır və taqətim azalırdı. Hərdən su ləpələndikcə ağzıma dolurdu. Susuz olsam da dadı pis idi və ürəyim kəndimizin zülal suyunu istəyir, xəyalımda səfalı təbiətimiz canlanırdı.

Artıq, iraclılar cəbhəni təmizləməyə başlamışdılar. Bu vəziyyətdə yalnız başımı suya sala bilərdim ki, daha xeyri yox idi. Yanıma gələndə, biri qərribə tonla dedi: "Qum! Qum!"¹ Neçə nəfər olsalar da yanıma qorxa-qorxa gəldilər. Hətta biri öldürmək istədikdə, bir neçəsi qabağa keçib, məni sudan çıxardı. İslanmış yaramın iltihab və çirki özünü büruzə verdi. Qolum bir dəridən asılmışdı. Hər an son gülləni

¹ "Qalx ayağa!"

gözləyirdim, lakin niyə işimi bitirmədiklərini anlamadım.¹

Əldən düşmüş bədənimi adyala atıb, qərargahadək rəhimsizliklə yerlə sürüdülər. Məsafə az deyildi və təxminən neçə yüz metr yerlə süründüm. Belim tamam siyrildi və çoxlu qan itirdim. Dəfələrlə huşdan gedib, yenidən ayılırdım.² Bədənım hər yerdən parçalanmışdı, dörd güllə və yeddi-səkkiz qəlpəyə məruz qalmışdı. Bir tərəfdən martın soyuğu da mənə aman vermir, bədənımın hərərəti tez-tez düşürdü.

Qürub vaxtı məni BMP səhiyyə maşınına uzadıb, əsarət qürbətinə doğru yolladılar.³

¹ Əsirlikdə ilk altı ayı tərpnə bilmədim və təqribən bir ildən sonra yeriməyə başladım. 1986-cı ildə BMT-nin əsirlərin vəziyyəti ilə bağlı komissiyanın verdiyi məlumata görə, İraqın əlində 8000, İranın əlində isə 40000 əsir var idi. İran əsirləri təkbətək, İraq isə Hamısını birgə azad etmək istəyirdi. İraqın əlində əsirlərin sayı az olduğu üçün əmr verilmişdi ki, bacardıqca əsir tutsunlar. Sonralar anladım ki, məni də ona görə öldürməyiblər.

² Dostların dediyinə görə, bədənımdə salamat yer yox idi.

³ Əsirlikdən azad olan Bəhməi sakini, müHaribə əlili və veteranı Fəriborz Xubnejad. O, 1985-ci il 17 martda "Bədr" əməliyyatı zamanı əsir düşür və əsirlik illərini "əl-Rəmədi" düşərgəsində keçirir.

Artilleriya atəşi altında

Düşmənin ağır atəşi altında döyüşçülər yerə sərilir, dəstə-dəstə itki verirdik. Get-gedə cəbhəmiz qırmızı xalçaya bənzəyirdi. Qüvvələrimiz qumlu təpələrin yamacında gizlənməyə çalışırdı. Düşmənin pusqu səngərlərinin mövqeyi üstün idi və istənilən yerdən bizi nişan ala bilirdilər. Axır, təmizlənən keçiddən neçə enişli-yoxuşlu təpəni aşıb, Meysan yoluna çatdıq.

Məhəmmədrza¹ ilə birgə hərəkət edirdik. Bir-birimizi itirməmək üçün əkizlər kimi yapışib, ayrılmırdıq. Başımıza göydən noğul kimi mina və qumbara yağırı. Düşmən qabaqcadan əməliyyatdan xəbər tutmuşdu.

Kanallara və ya həmin qumlu yarıqın arasına çəkildik. Düşmənin mühasirəsində idik. Olduğumuz nahiyə də başdan-başa minalanmışdı. Getdikcə atəş bir az da şiddətlənirdi və qüvvələrimiz müqaviməti itirirdilər. Nə kifayət qədər qüvvə, nə də silah-sursatımız var idi.

Hər ikimiz yaralanmışdıq. Başında və ayağında şiddətli ağrı vardı. Məhəmmədrza dedi: "Əli, daha dayanmağa hövsələm çatmır, vəziyyətim yaxşı deyil! Mən əsir düşmək istəmirəm. Ya şəhid olaram, ya da

¹ "Vəl-Fəcr" əməliyyatında komandir və səhiyyə müavini.

bir cür geri qayıdaram. Sən özünə bir çarə qıl." Cavabımı gözləmədən kanaldan çətinliklə bayıra çıxıb, sürünə-sürünə yola düşdü. Baxışlarım onu təqib edirdi. Mənim vəziyyətim lap pis idi və tərpənə bilməzdim. Ratsiya ilə də arxaya məlumat vermək mümkün olmadı. Bütün şifrlər dəyişilmişdi. Çox güman ki, əməliyyatın ifşasından sonra dərhal rəməzləri də əvəz etmişdilər. Hər iki tərəfin artilleriyası atəş yağdırırdı. Biz isə iki qüvvənin arasında çıxılmaz vəziyyətdə idik və hər iki tərəfdən zərbə alırdıq. Artıq geri qayıtmaq da mümkün deyildi və öz artilleriyamızın atəşinə məruz qalırdıq. Hələlik orada qalmaqdan başqa çarə yox idi. Hətta geri çəkilməyə imkan olsaydı belə, düşmən mövqeyimizi bilirdi və daim arxamızda olan qüvvələri atəşə tuturdu. Bununla belə, hamı geri çəkilməyə çalışırdı və mənim vəziyyətim isə tərpənməyə icazə vermirdi. Hər halda səhərədək o vəziyyətdə kanalın içində qaldım. Tək deyildim və ətrafımda üç-dörd başqa yaralı da var idi. Heç birini tanımırdım. Qan itirdiyimə görə başım gicəllənir və taqətim azalırdı. Ağrıların şiddətindən yeri dişimlə gəmirmək istəyirdim.

İraqlıların mövqeyi bizdən üstün olduğundan snayperləri başını qaldıran hər kəsi rahat ovlayırdı. Mən də qətiyyən yerimdən tərpənmirdim. Kanal səhərədək şəhidlərin cənazələri ilə dolmuşdu. Sağ qalanların çoxu da snayperlərin vasitəsi ilə, ya da

qanaxma nəticəsində şəhid olurdu. Olduğum kanalda sağ qalan yalnız iki nəfər idik. İraqlılar nizamlı dəstələrlə bizə tərəf yaxınlaşırdılar. Əmin idim ki, başım üstə çatan ilk düşmən döyüşçüsü son gülləni endirəcək. Amma qətiyyənlə qorxu və iztirabım yox idi. Sadəcə taqətim qalmamışdı. Onlar cəbhəmizi təmizlədikcə yaralılar, əsirləri və şəhidlərin cənazələrini videolentə alırdılar.

Bir an baxışlarımız düşməne zilləndi. Üstəlik fevralın şaxtası da canımıza çökdü. Səhər saat təxminən on bir radələri idi. Artıq əsarət taleyimiz təyin edilmişdi.¹

¹ Əsirlikdən azad olan Abadan sakini veteran Əlirza Davəri. O, 1983-cü il 7 fevralda "vəl-Fəcr" Hazırlıq əməliyyatında əsir düşür və əsirlik illərini "Musil" və "əl-Rəmadi" düşərgələrində keçirir.

Baş-ayaq xurma ağacları

Şiddətli atəş altında idik. Həmiddiyyə qarnizonu düşmənin əlinə keçmişdi. Əmr verildi ki, qüvvələr səngərlərin arxa səmtinə çəkilsinlər. Bunu görən iraclılar səngərləri atəşə tutdular. Müdafiə zamanı bir andaca neçə yerdən – sinəmdən və sol ayağımdan yaralandım. Şalımla bir qədər qanaxmanın qarşısını ala bildim. Qənimət götürdüyümüz pulemyotu səngərin üzərinə yerləşdirəndən sonra biri ardına keçdi. Dörd nəfərimiz də səngərin aşağısına endik. Bu əsnada üç helikopter yaralı və şəhidləri aparmağa gəlmişdi və ikisi də düşmənin ön cəbhəsini atəşə tutmuşdu.

Hər tərəfdən od yağırdı və hər iki tərəf əməliyyat məntəqəsini başına götürmüşdü. Biz də şəhid və yaralıları məntəqədən çıxarmaq üçün bütün gücümüzü səfərbər etmişdik. Döyüş qızıxdıqca sayımız azalırdı və yardım edən sanitarlarımız da şəhid olurdular. Bizim cinahda tək-cə mənimlə Həmid qalmışdıq. Hər ikimiz yaralı və yorğun olsaq da, şəhidləri qoyub getmək istəmirdik. Necə olursa olsun, onları da özümüzlə arxaya aparmaq fikrində idik. Bu vəziyyətdə yalnız yerlə sürünə bilirdik və gülləbaranlar başımızı qaldırmağa aman vermirdi.

Düşmən tanklarının ağır zərbələri çıxış yollarımızı bağlamışdı. Axır, helikopterlərimiz də döyüş meydanını tərk etməli oldu. Son anda pilotlar bizi

xilas etmək üçün ip atdılar. Döyüşçülərdən ikisi ipdən yapışarkən düşmən macal vermədi və bu fürsət də əldən çıxdı. Artıq döyüş meydanının ortasında ikimiz tək qaldıq.

Arxadan bizimkilərin pulemyot atəşi bir an belə dayanmırdı. Ətrafımız düşmən cəsədləri ilə dolu idi. Buna baxmayaraq iraqılılar geri çəkilmədən irəliləyirdilər. İkimiz də yerdə uzanıb, qalmışdıq. Həmid də mənim kimi ayağı və bədəninə neçə yerindən yaralanmışdı. Qanaxmanın qarşısını almaq üçün ratsiyanın qaytanı ilə budunu yuxarıdan möhkəm bağlamışdı. Getdikcə iraqılıların səsi daha yaxından eşidilirdi. Bizim də yerimizdən tərpənməyə təqətimiz yox idi. Günəşin qızmar şüaları həmişəkindən daha artıq yandırırdı. Əlimiz tamamilə boş idi və sadəcə kolların arasında gizlənmişdik. Nəhayət, düşmən neçə addımlığımıza çatıb, "Yalla qum"¹ – əmri ilə bizi yaxalayanda, cümə günü günorta saat üç olardı. Gözlərim dumanlı idi və sanki dünya başımıza fırlanırdı. Özümü bir təhər ələ aldım. Zərrə qədər də qorxum yox idi. Susuz və təqətsiz halda üzü üstə uzanıb qalmışdım. Gözlərim yumulu idi. Az sonra başımı yavaşca qaldırarkən

¹ "Tez ol, qalx!"

başım üstə iki cüt çəkmə gördüm. Birdən biri belə bağırdı: "Hərrik!"¹

Yaralı ayaqlarımdan qan damırdı. Həmid də çox çətinliklə yeri yirdi. Xürrəmşəhrin xurma ağaclarının son təsviri gözlərimdə baş-ayaq görünürdü...²

¹ "Tərpən görüm!"

² Əsirlikdən azad olan Mərənd sakini veteran Məhəmmədhüseyn Rafei. O, 1982-ci il 30 aprelə "Beytül-müqəddəs" əməliyyatı zamanı əsir düşür və əsirlik illərini "Musil" və "əl-Ənbar" düşərgələrində keçirir.

On il

İraq hələ müharibə başlamazdan öncə ərəzilərimizə basqınlar edir, ara-sıra hücumlarla sərhədləri pozurdu.¹ Dəfələrlə Tehrana məlumat verilir ki, iraclılar sərhədyanı zonalarda hərbi qüvvələr yerləşdirir, mövqelərini tez-tez dəyişir və çox güman ki, bu mənfur hərəkətləri ilə hansısa bir məqsəd güdürlər. Təəssüflər olsun ki, o zaman dövlətin müvafiq məsul şəxsləri bu xəbərdarlıqlara əhəmiyyət vermirdi.²

Deməli, avqust ayının 24-ü İraq qoşunları sərhədi pozaraq "Pərviz xan" zastavasını ələ keçirmək üçün hücumu keçdi və bir uğur qazanmayıb, geri qayıtdı. Onlar yenidən sentyabrın 22-si genişmiqyaslı hücumu başladılar. Qəsri-Şirinə yerdən və göydən öd yağdırdı və şəhər qara tüstü buludları içində itibbatmışdı. Bütün əhali qocadan tutmuş xırda uşağadək hamı özünü xilas etməyə çalışırdı.

¹ İraqın İranın ərəzilərinə təcavüzü müharibədən əvvəl başlamışdı. İranın xarici işlər nazirliyinin verdiyi statistik məlumata əsasən, 1979-cu ilin aprel ayından 1980-ci ilin avqust ayının axırlarınadək quru, su və Hava sərhədlərimiz 397 dəfə pozulur.

² 1980-ci il İranın sərhəd zonaları İraq tərəfindən geniş miqyaslı hücumlara məruz qalır. Hər gün sərhədyanı şəhər və kəndlər yerdən və göydən bombardman edilirdi. Təəssüflər olsun ki, o zaman Ali Baş Komandan təyin edilən xain Bəni-Sədr bununla bağlı lazımı tədbirlər görmürdü.

Uzaqdan şəhər əlvan tüstülərə qərq olmuşdu və bombardmanların ardı dayanmırdı.

Şəhərin yüngül silahlarla müdafiəsi mümkün deyildi və təcili silah-sursata, azuqəyə ehtiyac var idi. Şəhər yavaş-yavaş boşalırdı. Təxminən sentyabrın 6-dan etibarən şəhərə heç bir azuqə gəlmədiyi halda indi isə tamam dayandırılmışdı.

Əliboş vəziyyətdə düşmənin neçə tankını sıradan çıxarıb, birini də qənimət götürmüşdük. Diviziya ardınca diviziya gəlirdi. Əlimizdəki cəmi neçə qumbaraatan və avtomatla onları geri çəkilməyə vadar edir və hələ altmış-yetmişə yaxın da əsir tutmuşduq.

Bu dəfə düşmən Neftşəhr istiqamətindən qüvvə yeridir, Qəsri-Şirin payızı atəş yağışı ilə qarşılayırdı. Sentyabrın 24-ü günortadan sonra Qəsri-Şirinlə Sərpəl-Zəhab arasında mühasirəyə düşdük. Dəstəimiz on-on iki nəfərdən ibarət idi. Əynimdə və əlimdə iraqılılardan qənimət götürülən təzə paltar və silah vardı və bircə ərəb dilini bilmirdim.

Mövcud azuqə və sursatımız da tükənirdi. Sərhəd bölgəsində yerləşməyimizə baxmayaraq, belə hücumlara hazırlığımız yox idi. Bununla belə, mərdliklə son gülləyədək vuruşduq, öldürüb-öldürüldük, əsir tutub-əsir düşdük...

Qollarımızı qandallayıb, bizi maşına mindirdilər. Qəsri-Şirinin başına nə gələcəyini bilmirdim. Keçən gecə yuxuda gördüyüm lap tez çin çıxmışdı. Yuxuda

görmüşdüm ki, quyuya düşüb, on il orada qalmışam. Əsirlikdə dostlar deyirdilər ki, uzağı bu gün-sabah, yaxud bir ay-iki ay sonra və s. azad olacağıq. Mən isə deyirdim: "Xeyr, on il çəkəcək!"¹

¹ Əsirlikdən azad olan Qəsri-Şirin sakini və müHaribə əlili və veteranı Kyumərs Rzayi. O, 1980-ci il 24 sentyabrda müHaribənin ilk günlərində Qəsri-Şirinin müdafiəsi ərəfəsi əsir düşür və əsirlik illərini "Musil" düşərgəsi və "Bağdad" həbsxanasında keçirir.

Boş silahlar

Qüvvələrimiz Şələmçədə yerləşmişdi. Həbibin batalyonu düşmənin ön cəbhə xəttini yarıb keçdi. Bizim batalyon da arxadan onları müdafiə edirdi. Onlar növbəti səngəri də yarıdılar. Ələ keçən mövqeləri saxlamaq üçün zaman və qüvvəyə ehtiyac vardı. İkinci səngərdə ikən əmr verildi ki, üçüncü səngəri də tutmalıyıq. Üçüncü səngər uğrunda mübarizə zamanı biz də özümüzü yetirdik və şiddətli döyüş başladı. Təxminən saat on bir radələrində düşmənin ön cəbhədəki mövqelərini ələ keçirdik. İraqlılar çarəsiz geri çəkilməyə məcbur olsalar da atəşi dayandırmadılar. Bir saat keçməmiş əks-hücuma başladılar. Onlara layiqli cavab verərək geri oturduq. Bir də əks-hücuma keçdilər və yenə güclü müqavimətlə qarşılaşdılar. Amma üçüncü əks-hücumları daha şiddətli oldu. Var gücümüzlə hücumu dəf etməyə çalışırdıq, lakin xeyri yox idi.

Hamı susuz idi və əldən düşmüşdü. İyun ayının qızmar istisi hər yeri yandırırды. Sərin su üçün bir tikə də buz qalmamışdı və suyun özü də əlimizə çox gec gəlib çatırdı. Belə susuz və isti havada yalnız istirahətə ehtiyac vardı və get-gedə əldən düşürdük. Sanki təbiət də bizimlə yola getmirdi. Düşmən tərəf tez-tez yeni qüvvələrlə əvəz olduğu halda bizdə belə imkan yox idi. Odur ki, onlara istilik və susuzluq elə

də təsir etmirdi. Hələ onların azuqə və təchizatla təmini də bizimlə müqayisə ediləsi deyildi.

Günortadan sonra geri çəkilmə əmri verildi. Əmr yalnız bir-iki qoşuna çatmışdı və çoxunun xəbəri yox idi. Bizimki də geri çəkilən son qoşun idi. Qarşıda bir üçyol ayrıcı vardı ki, bir tərəfində əsas qüvvələrimiz, o biri tərəfində iraqlılar yerləşmişdilər. Ora çatmağımıza beş yüz metr qalarkən bu əmrdən xəbər tutduq. Müdafiyyə tədarük zamanı bizə yeni bir əmr verildi: "Hökmən növbəti istehkamı tutmaq lazımdır!" Hamımızın kefi pozuldu. Artıq bizdə əks-hücuma hazırlıq yox idi.

İraqlılar qarşıya çıxan maneəni yara-yara irəliləyirdilər. Sayımız az idi və o vəziyyətdə geri çəkilməkdən başqa çarəmiz yox idi. Üçyola təqribən əlli metr qalmış yolumuzu bağladılar. Aralarında farsca danışanlar vardı¹ və bizim formamızdan geyinmişdilər. Bildik ki, münafiq qüvvələrdir. Sürətlə o nahiyədən uzaqlaşmağa çalışdıq. Arxamızca atəş açdılar. Bu arada neçə nəfərimiz yaralandı və neçəsi də şəhid oldu. Hələ bundan sonra başa düşdük ki, mühasirədəyik. Tez səngər və istehkamların künc-bucağından dolanaraq qaçmağa başladıq. Qarşıda "L" formalı bir sipərə çatdıq. Orada bizimkilərdən iyirmi nəfərə yaxın qüvvə vardı.

¹ Bu qüvvələri əksinqilabçılar və münafiqlər təşkil edirdi.

Xəritəni qarşıya qoyub, müzakirə edirdilər. Onlara vəziyyətlə bağlı məlumat verib, ratsiya ilə arxa cəbhədən yardımı qüvvə istədik. Cavab isə gözlənilməz oldu: "Hal-hazırda tamamilə mühasirədəsiz və hələlik yardıma imkan yoxdur! Mümkün bir yolla geri çəkilin! Biz də artilleriyanın vasitəsi ilə iki tərəfdən sizin vəziyyətdən çıxmağınıza şərait yarada bilərik! Bacardığınızı qədər qaçıb, aradan çıxmağa çalışın! Bəlkə axşamadək bir tədbir görüldü..."

Başımıza bir çarə qılmalı idik. Çıxılmaz vəziyyət yaranmışdı. Orada olan Korpus üzvlərindən biri xəritəyə baxıb, dedi: "Yüz metr arxada sipər iki yerə bölünür. Bu yolla özünüzü ölkəyə çatdırın. Sizin yeganə çıxış yolunuz budur."

On beş nəfərdən ibarət bir dəstədə yola düşdük. Yol boyu qaçdıqca güllələr də yağış kimi yağdı və hətta qulağımızın dibindən keçsə belə Allahın lütfü ilə heç birimizə dəymirdi. Gəlib, dörd tərəfi düşmən qüvvələri ilə tutulan açıq məntəqəyə çatdıq. Elə ilk görüşdə bizi duşka və pulemyotla qarşıladılar. Ətrafımıza qumbaraatan və top mərmisi düşürdü. Xoşbəxtlikdən, heç kim ciddi zədələnmədi. Nəhayət, qarşıdakı yol ayrıcına çatıb, lazım olan istiqamətə döndük. Sürətlə qaçmağa başladıq və ikinci üçyola çatmağa az qalırdı. Daha oradan öz torpaqlarımıza keçməli idik. Amma aqlımıza gəlmirdi ki, ora da düşmənin əhatəsində ola bilər. Birdən qəfil atəş

ümidimizi qırdı. O nahiyədən də yolu bağlamışdılar. Naçar, gəldiyimiz yolu geri qayıtmalı olduq. Təxminən üç yüz metrə qədər uzaqlaşmış, yaxınlıqdakı kiçik bir səngərdə yerləşdik. Hava həddən artıq isti idi və çox çətinliklə dözürdük. Doğrusu, diri-diri tələf olurduq. Neçəsi deyirdi ki, səngəri başımıza uçurub, gizlənmək lazımdır. Amma bunun özü də təhlükəli idi. Bir az gözlədikdən sonra ürəklənib, çölə çıxdıq. İraqlılar olan səmtə baxdıq. Heç kim gözə dəymirdi. Bizə elə gəldi ki, qüvvələri geri çəkiblər. Bir daha həmin yolu geriye doğru qaçmağa başladığımız. Üçyola neçə metr qalarkən tələyə düşdük.

Axşamüstü saat dörd-beş radələri idi. Dörd tərəfdən mühasirəyə alınmışdıq. Nəhayət, bizim vətənlə vida anımız yaz fəslinin sonuna təsadüf etdi. Əlimizdə yalnız boş silahlar qalmışdı və bura bizim marafonumuzun sonu idi...¹

¹ Əsirlikdən azad olan Tehran sakini veteran Mehdi Rzayi. O, 1988-ci il 17 iyunda "Beytül-müqəddəs" əməliyyatı zamanı əsir düşür və əsirlik illərini "Tikrit 12" itkinlər düşərgəsində keçirir.

Hur suları ilə birgə

Üzərək özümüzü arxa cəbhədəki qüvvələrə yetirmək istəyirdik. Şaxta sümüyə işləyirdi. Az qalırdı ki, yeddimiz də soyuqdan donub, tələf olaq. Qışın soyuğunda üç saatadək soyuq sulara hərəkət bizi tamam əldən salmışdı. Gəlib, təqribən 6 kv kilometrədən az ərazisi olan bir adaya çatdıq. Buradan başqa bir səmtə çıxış yolu əsla görünmürdü. Naçar, orada qalıb, başımıza çarə qılmalı idik. Bu kiçik məkanda nə sığınacaq vardı, nə də azuqə.

Mart ayının biri idi. Yardım çağırmağa və ya ən azı bir qayıq tapmağa gedən iki nəfərimiz də heç vaxt geri qayıtmadı. Başlarına nə iş gəldiyini bilmədik. Neçə gün də keçdi, amma onlardan bir xəbər çıxmadı. Martin doqquzuncu sonuncu nəfər də gedib qayıtmadı. Əməliyyatın gedişindən, o cümlədən, "Xəttül-səxrə"nin kimin əlində olduğundan tam xəbərsiz idim. Bu müddət ərzində özümü Hurun sahilindəki qamışların kökü ilə saxlayırdım. Ümid edirdim ki, hər halda buradan keçən bir qayığa minib, qayıdacağam.

Özümə qapanıb, intizar çəkdiyim zaman birdən helikopter səsi eşidildi. Hədsiz sevincim əbəs oldu və son ümidim puça çıxdı. Düşmən helikopteri idi. Özümü yerə atdım ki, məni ölü hesab etsinlər. Göydə neçə dəfə fırlandıqdan sonra çıxıb getdi.

Fikirləşdim ki, yəqin məni ölü güman ediblər. Yenə Hurun sahilləri və uzun qamışlıqlar arasında tənha qaldım.

Martın doqquzu uğultulu təyyarə səsi diqqətimi cəlb elədi. Dərhal suya atılıb, qamışlıqda gizləndim. Bir düşmən təyyarəsi Hurun sahil boyu nahiyələrini bombalayıb getdi. Təşviş və həyəcan içində olmağıma baxmayaraq məni gülmək tutdu və bu bir neçə dəqiqə də özümü tənha hiss etmədim.

Gecələr mənə gündüzlərdən daha çətin keçirdi. Bəzən uzaqdan qulağıma atışma səsləri gəlirdi. Təklük o qədər çətin idi ki, hətta bəzən düşmənin güllə səslərindən də təsəlli alırdım.

Martın onu da gəlib çatdı. Daha tənhalıq və sərgərdanlığa son qoymaqdan başqa çarəm qalmadı. Hər şeyi unudaraq suya atıldım. Fikirləşirdim ki, əl-Beyza kəndinə tərəf üzsəm, bəlkə orada öz qüvvələrimizlə görüşə bilərəm. Ürəyimdə az da olsa oranın bizimkilərin əlinə keçdiyinə ümid edirdim. Bəlkə də arxa qüvvələrimizin yerləşdiyi "Şətt-Əli" səmtinə doğru getsəydim, xilas ola bilərdim. Nə bilim, bəlkə də təqdirim belə idi.

Yavaş-yavaş gözümə uzaqdan hərbiçilər görünməyə başladı. Onların düşmən, yaxud da özümüzünkü olduğu məlum deyildi. Məni görüb, işarə ilə onlara tərəf yaxınlaşmağımı bildirdilər. Yaxınlaşdıqda öz əlimlə düşmənin əlinə keçdiyimə

əmin oldum. Çıxış yolum yox idi və artıq mən əsir idim...¹

¹ Əsirlikdən azad olan Behbəhan sakini veteran Həməzə Rəfi. O, 1984-cü il 10 martda "Xeybər" əməliyyatı zamanı əsir düşür və əsirlik illərini "Musil" düşərgəsində keçirir.

Bağdad divi

Aydın görürdüm ki, eyni vəziyyətdə irəliləməli olsaq, canımızı bihudə yerə əldən verəcəyik. Birdən gözüüm qamışlığın kənarındakı sınıq qayığa sataşdı. Üzərək qayığa yaxınlaşdım. Soyuqdan bədənəm tamam keyimişdi. O tərəf-bu tərəfinə bir nəzər yetirdim. Məncə çox da pis deyildi və üç nəfər minə bilərdi. Xəzinə tapmış kimi sevincimin həddi-hüdudu yox idi. Əbdürrza ilə Qüdrət əmiyə işarə elədim ki, yaxına gəlsinlər. Birlikdə qayığı suya saldıq və növbə ilə avar çəkməyə başladıq. Hələ hansı səmtə getdiyimizi bilmirdik. Qayığı ensiz bir ara ilə sahilə doğru yönəldik. Əbdürrza dedi: "Yüz metr qabaqda Hüveyzənin dağılmış zastavası yerləşir və üç yüz metr irəlində də sakinsiz əl-Səxrə ilə əl-Beyza kəndləri var. Oralarda rahat gizlənə bilərik."

Əl-Səxrə kəndini başdan-ayağa dolandıq. Salamat bir ev yox idi və hər şey uçularaq bir-birinin üstünə qalanmışdı. Gizlənməyə əlverişli bir yer tapa bilmədik. Oradan bir başa yaxınlıqdakı əl-Beyza kəndinə yollandıq. Ora da eyni vəziyyətdə idi. Nəhayət, yarısı uçulan palçıq bir ev tapdıq. Evin dağılmayan iri otağında bir şkaflıq, ortasında təndir, həyətinə suyu iylənmiş çəllək vardı. Otağın pəncərəsindən gözətçi dəstə və qayıqları aydın görə bilərdik. Qərara aldıq ki, iki nəfər otaqda istirahət

etsin, o biri də qapının ağzında keşik çəksin. Amma silahımız yox idi. Həyəətə çıxmağı da qadağan etdik. Kənddəki sakitliyi pozan yalnız hərdən eşidilən düşmən qayıqlarının səsi idi.

Yaman susayırdıq və yalnız hava qaralandan sonra çəlləyin suyundan istifadə edirdik. Ümumiyyətlə, gün ərzində çəlləyin dibindəki qoxulu sudan başqa bir şey yox idi və o da qurtarsaydı, tələf olardıq. Bu uçuq evdə üç günü belə keçirdik. Daha aclığa dözmək olmurdu. Əbdürrza dedi: "Hacı Abbas, sabah sizə yeməyə bir şey tapmasam, adımlı dəyişərəm!" Biz də dedik: "Aclığa bir təhər dözərik! Ondansa oturub, başımıza iş açmasan yaxşıdır!" O isə razılaşmır və fikrindən dönmək istəmirdi. Gecəni bir təhər yola verdik.

Sübh namazından sonra Əbdürrza qapıdan çıxmaq istəyəndə, dedim: "Doğurdan getmək istəyirsən?" Dedi: "Bəli! Gedib, bütün evləri axtaracağam və yeməyə bir şey tapmayınca qayıdan deyiləm!" Nə qədər çəkindirsək də xeyri olmadı. Həqiqətən qəti qərara gəlmişdi. Çarəsiz geri qayıdıb, yerimdə uzandım və zikr etməyə başladım. Havanın soyuğu və aclığın taqətsizliyindən nə vaxt yuxuya getdiyimi bilmədim. Bir də düşmənin vahiməli hay-

küyünə yuxudan ayıldım.¹ O vəziyyətdə bərk-bərk şkaflın içinə qısıldım. Həyətdən onların bizə yaxınlaşdığını hiss edirdim. Biri farsca dedi: "Bayıra çıxmasaz, evi başınıza uçuracağıq!" Qüdrət əmi pıçılı ilə "Mən çıxıram, haqqını halal et" – dedi. Çox keçmədi ki, çöldən çığırtı səsi gəldi. Əbdürrzanın da əsir düşdüyünü anladım. İraqlılar onu vəhşicəsinə döyürdülər və "bəəs" məmurunu da bağırırdı. Get-gədə ayaq səsləri yaxınlaşırdı. Öz-özümə dedim: "Ey tale, gör, silahsız Abbası necə güncə sıxmısan! İndi silahım olsaydı, payınızı verərdim! Bundan sonra bu allahsızların mən qocanın başına nə oyun gətirəcəyi məlum deyil!" Düşdüyüm çətin vəziyyətə özümün də gülməyim tutmuşdu. Bu fikirlərdə ikən hərbiçilərdən biri bağıraraq şkafa bir təpik vurub, qapısını sındırdı. Yenidən "Çıx çölə!" – deyərək üstümə çığırdı. Uzun müddət idi ki, saqqalımı qırxmamışdım və lap meşədə yaşayanlara bənzəyirdim. Onlar üç nəfər idilər və üçü də gizir idi. Mənim kimi belə ağsaqqalı görəndə, təəccüblə yerlərində donub qaldılar. Axır, iri cüssəli birisi irəli gəlib, kobud əlləri ilə yaxamdan yapışaraq məni çölə

¹ Sonralar bildik ki, iraqlılar üç gün qabaq izimizə düşərək axtarışa başlayırlar. NəHayət, bir evdən o biri evə baş çəkən Əbdürrzanı tuturlar və bərk döyərək soruşurlar: "Siz üç nəfər idiniz, o biri iki nəfəriniz Haradadır?" Onlar yazığı nə qədər döysələr də heç nə demir. Axır, özləri axtarıb, bizi tapırlar.

çıxartdı və yuxarı qaldırıb, top kimi yerə çırpdı. O birisi silahının qundağı və üçüncüsü də təpiyi ilə vurmağa başladı. Sanki heyvanı döydürdülər. Öz-özümə dedim: "Ay Abbas, yəqin sümüklərin qırıldı!"

Bizi sahilə gətirəndən sonra o yekəpər gizir məni qaldırıb, qayığın içində ölü kimi uzanan Əbdürrzanın üstünə atdı. Yazığın baxışlarından dərin qürbət hissi aydın sezilirdi. Nəhayət, fevralın 28-i səhər saat 9-da əsarət qayığı bizi özü ilə apardı.¹

¹ Əsirlikdən azad olan BehbəHan sakini veteran Abbas Ruzxoş. O, 1984-cü il 28 fevralda "Xeybər" əməliyyatı zamanı İraqın əl-Beyzə kəndində əsir düşür və əsirlik illərini "Musil 1" düşərgəsində keçirir.

Abbas Ruzxoş özü məktəb xidmətçisi olub. O, müharibə başlayanda könüllü olaraq cəbhəyə yola düşür və əməliyyatlarda dəfələrlə yaralansa da yenidən döyüş meydanına qayıdır. Hacı Abbas həmişə özü ilə həzrət Əbülfəzl (ə) bayrağını gəzdirdiyinə görə, Ələmdar ləqəbi ilə tanınırmış. O, əsir aparılan avtobusda namaz vaxtı azan deməyə başlayır. İraqlı əsgər ona yaxınlaşıb, başına neçə dəfə vursa da azanı kəsməyib, sonadək oxuyur. Hacı Abbas azad olandan sonra dəfələrlə imam Xomeyninin (r) məqbərəsindən imam Rzanın (ə) ziyarətghına piyada gedən karvanların ələmdarı olub. Nəhayət, bu qocaman veteran 87 yaşında şəhid dostlarına qovuşur.

Düşmən bilirdi

Fevralın yeddisi axşamın soyuq çağında "Əmqər" meşəliyinə çatdıq. "Vəl-fəcr" hazırlıq əməliyyatından bir gün keçirdi. Cərgə ilə əməliyyat məntəqəsinə tərəf yola düşüb, birinci minalanmış sahəyə çatdıq. Biz gəlincə mina təmizləyən qrup mümkün qədərini zərərsizləşdirmişdi. Sahəni keçərkən düşməndən bir nəfər də müşahidə olunmadı. Gəlib, nəzərdə tutulan məntəqəyə yetişdik. Hər tərəfdən – göydən və yerdən od yağdı və qızğın döyüş gedirdi. Dərhal biz də meydana girdik. Tez bir zamanda düşmənin əksər tankını sıradan çıxartdıq və ona güclü zərbə endirdik. Axır, ön cəbhə qüvvələri geri çəkilərək qaçmağa məcbur oldular.

Sonra irəliləyərək əl-İmarə-Bəsrə magistral yolunun 150 metrliyinə çatdıq. Orada düşmənin təchizat və qüvvələri bizdən qat-qat artıq olduğundan geri çəkilmə əmri verildi. Onlar hər tərəfdən qüvvə yeridərək bizi üç cinahdan sıxışdırmağa başladılar. Belə görünürdü ki, qabaqcadan əməliyyatımızdan xəbərdar imişlər. O gün yaralı və şəhidlərimizin sayı çox oldu və qüvvələrimiz çoxlu itki verdi. Daha geri çəkilməkdən başqa çarə qalmadı. Bir qədər geri çəkilərək çox da uzun olmayan kanala çatdıq. Orada dörd nəfər yaralımız vardı və onları o vəziyyətdə qoyub gedə bilməzdik. Kanalın hər tərəfi qana

boyanmışdı. Burada oturub, atəşin səngiməsini gözlədik.

Yaralıları arxa cəbhəyə çatdırmaq lazım idi. Bütün planlarımız alt-üst olmuşdu. Mühasirə halqası get-gedə daralır, düşmənin artilleriyası isə susmaq bilmirdi. Səhər açılarkən daha geriyə hərəkət də mümkün olmadı. Qərara gəldik ki, hər bir halda kanaldan kənara çıxmayaq. Cəmi doqquz nəfər qalmışdıq. Səhər saat on radələrində artıq düşmənin yaxınlaşdığını hiss edirdik və aramızda yüz əlli metr fasilə vardı.

Günortaya yaxın sağ tərəfdən öskürtü səsi eşidildi. İki nəfər sürünərək səs gələn tərəfə getdi. Çox keçməmiş onlardan birini əsir tutub gətirdilər. Saat ikiyədək nisbi vəziyyət davam etdi. Hələ ki, təslim olmaq fikrimiz yox idi və müqavimət göstərirdik. Bibim oğlu başını qaldırıb, məndən bir daraq güllə istəyəndə, düşmən snayperi ona aman vermədi və yerindəcə şəhid oldu. Gözlərini bağlayıb, üstünə bayrağımızı sərdik.

Vaxt ötdükcə susuzluq bizi əldən salır, yuxusuzluq güc gəlirdi. Həm bərk yorğun idik, həm ac, həm də üşüyürdük. Hər iki tərəfdən atəş altında idik, sanki qurtarmaq bilmirdi. Gülləbaranın şiddətindən başımızı qaldıra bilmirdik. Axır, bir anlıq da olsa atışma dayandı. Başımı qaldırıb, ətrafa bir nəzər salmaq istəyirdim. Qalxıb, sağa-sola boylananda, nə qədər silahın mənə tuşlandığını

gördüm. O anda ürəyimdən keçdi ki, kaş, başımı o qədər qaldırmazdım. Artıq düşmən bizim silahsız olduğumuzu bilirdi.

Əsirliyə razı olmaq daha çətin idi. Əslində, biz elə o kanalın içində ikən əsir düşmüşdük...¹

¹ Əsirlikdən azad olan Lorestan sakini veteran Əmir Ruyintən. O, 1983-cü il "Vəl-fəcr" hazırlıq əməliyyatında əsir düşür və əsirlik dövründə aldığı ağır yaralara görə, 1993-cü ildə şəhid olur.

Səngərin küncü

Özümüzü qayıqla iraqlıların Hurun o tayındakı istehkamlarının arxasına yetirib, dərhal mövqe tutduq. Ağır silah gətirə bilməmişdik. Ən ağır 106 topu və neçə qumbaraatan idisə, düşmən tərəf tamam silahlı idi və artilleriyası dayanmadan başımıza od yağdırırdı. Hər tərəfə döyüşçülərimizin cəsəd və tikələri səpələnmişdi. Onlar hər saatdan bir əks-hücuma keçirdilər. İstirahətə, namaza və hətta çəkmələri çıxarmağa belə fürsət olmurdu. Silah-sursatımız da onlarınki kimi bol deyildi. Ona görə də qənaət etməyə məcbur idik. Beləliklə, hücumu keçərək yaxınlaşmalarına imkan verir və münasib vaxtda dərhal ayağa qalxıb, hamı birgə pulemyot və qumbaraatanla onlara ağır zərbə vururduq.

Bu çətin vəziyyət dörd gün davam etdi və biz də əlimizdən gələnlə müqaviməti göstərdik. Arxa cəbhə ilə yeganə əlaqə yolumuz atəş altındakı qamışlıqdan açdığımız ara idi. Arxa cəbhə bizi qüvvə, silah-sursat və təchizatla təmin edə bilmirdi. Fevralın 27-də vəziyyətimiz daha da ağırlaşdı. İraqlılar Hur çayının o biri tərəfindəki nəqliyyat yolunu da bombalayaraq bağladılar və son əlaqə yolumuz kəsildikdən sonra mühasirəyə düşdük.

Hava qaralırdı və neçə nəfər sol cinahdan bizə tərəf yaxınlaşırdı. Gələnlərin düşmən və ya özümüzünkü olduğuna əmin olmamış atəş aç

bilməzdik. Bir azdan məlum oldu ki, iraclılardır. Bu zaman atışma başladı və hər iki – sol və qarşı tərəflə döyüşə girdik. Çox keçmədi ki, sağ cinahı da əldən verdik. Özündən çıxan rəhbərimiz pulemyotu götürüb, hər tərəfə atəş açmağa başlayarkən başına dəyən güllə nəticəsində şəhid oldu. Mən də qumbaraatanı əlimə götürüb, atəşə başladım. Yanımdakılar mənə ardıcıl mərmilər verir, mən də bacardığım qədər zərbə endirirdim. Artıq onlar səngərimizin arxa tərəfinə gəlib çatmışdılar. Səngəri aşma bilmədikləri üçün bizi qumbaraya basdılar. Beləliklə, onlar bu tərəfə, biz də o tərəfə atırdıq. Mən də sağ tərəfdən qumbaraatanla yol açmağa çalışırdım. Birdən düşmən tankı istehkama qalxaraq 15-20 metrliyimizə yaxınlaşdı və pulemyotçusu bizi atəşə tutdu. Hər hansı yolla hökmən qarşısı alınmalı idi, yoxsa hamımızı qıracaqdı. Tankı nişan alarkən biri dedi: "Nə edirsən?! Məsafə çox yaxındır! Onu partlatsan, bizi də göyə uçurarsan!" Bir az gözləyib, münasib yerdə nişan aldım. Mərmilər düz tankın lülə nahiyəsindən dəyib, səmtini dəyişdi. Bundan sonra geri çəkilməyə məcbur oldu.

Daha birbaşa düşmənin atəşi altında idik. Odur ki, 70-80 nəfərdən ibarət qüvvəmiz tankın geri çəkildiyi səmtə yönəlməli oldu. Atışma şiddətləndikcə yavaş-yavaş sayımız da azalırdı. Artıq üç tərəfdən mühasirəyə düşmüşdük və heç bir çıxış yolumuz qalmamışdı. Arxa tərəfimiz də kilometrərlə uzanan

su və qamışlıqlar idi və hər üç cinahdan düşmənlə vuruşurduq. Hələ neçə sutka idi ki, düz-əməlli nə bir şey yeyib, nə də istirahət edə bilmişdik. Amma qarşıdakı düşmən isə gecə-gündüz hər şeylə təmin olunurdu. Dar bir nahiyədə yerləşdiyimizdən yerlərimizi dəyişməyə, qaçmağa və ya gizlənməyə imkan olmurdu. Onlar isə hər tərəfə səpələnmişdilər. Başımıza ən ağır silahlarla od yağdırdıqları halda biz isə yalnız 60 və 80 mm-lik minomyotla müqavimət göstərir, hücumu keçəndə də əldə olan adi silah və qumbaraatanla qarşılarını alırdıq. Bütün bu çətinliklərə baxmayaraq heç kim iradə və ümidini əldən vermirdi.

Nəhayət, hamımız səngərin bir küncünə yığışmalı olduq. Birdən aramızda partlayış qopdu. Qumbara, mərmə və ya nə olduğunu bilmədik. Amma nə idisə heç kim salamat çıxmadı. Hərə bir neçə yerindən yaralandı və mən özüm də baş, qol, qıçımdan çəlpəyə məruz qaldım. Artıq hər şeyin sona yetdiyinə əmin idik. Dərhal ratsiyanı suya atdım. Sağ qalanlar da silahları və özlərində olan sənəd və s. kağızları cırıb, suya atdılar.

1984-cü il fevralın 27-si idi. Hər tərəfi axşamüstünün kədər dolu qürubu əhatə edirdi. Yavaş-yavaş bir tank bizə yaxınlaşdı. Elə bilirdim ki, bizi tapdalamaq fikrindədir. Şəhadət kəlmələrini deməyə başladım.

Onlar sağ qalanlarımızı ayırıb, bizi arxa cəbhəyə göndərdilər...¹

¹ Əsirlikdən azad olan Abadan sakini veteran Cəmşid Sərməstani. O, 1984-cü il 27 fevralda "Xeybər" əməliyyatı zamanı əsir düşür və əsirlik illərini "Musil", "əl-Rəmadi", "Səlahəddin" və "Tikrit 17" düşərgələrində keçirir.

Çarəsiz vəziyyət

Hadisə "Xeybər" əməliyyatına təsadüf edir. Dörd aya yaxın olardı ki, cəbhədə idim. Üç-dörd gün idi ki, "İmam Hüseyin (ə)" briqadasının tərkibində əl-Səxrədə düşmənlə üzbəüz döyüşürdük. Briqada əl-İmarə-Bəsrə magistral yolunu tutunca biz də düşmənin başını qatmalı idik. Silahlarımız minomyot, pulemyot və avtomatdan ibarət olduğu halda qarşıda düşmənin müasir silahlanmış üç batalyonu dururdu. Axır, dörd gün müqavimətdən sonra iraclılar qələbə çaldılar.

Biz "Məcnun" adalarının şimalında yerləşmişdik və arxamızdan Hurul-əzim çayı keçirdi. Bizdən 40 km arxada olan yeni qüvvələrimizdən bir xəbər yox idi. Doğrusu, briqadamız öndə gedən fədai qüvvələri təşkil edirdi. Düşmən də əlində olanı var-gücü ilə bu nahiyəyə endirirdi. Dörd gün ərzində batalyonumuz çoxlu itki verdi və üç yüz nəfərdən cəmi əllisi sağ qaldı.

Nə bizim təslim olmaq fikrimiz vardı, nə də düşmən atəşi dayandırırdı. Əslində, İraq prezident qvardiyası ilə yanaşı məşhur "III Korpus" döyüşçüləri ilə vuruşurduq. Bu vəziyyət dörd gün davam etdi və axırncı gün hətta əlbəyaxa döyüşə girdik.

Cəbhəmiz hər tərəfdən mühasirədə idi. Silah-sursatımız tükənir, yardım qüvvələrdən də heç bir

xəbər çıxmırdı. Sayı beş yüz nəfəri keçən düşmənin qarşısında qırx altısı ağır yaralı olan əlli nəfərin axırı məlum idi və hamımız şəhadətin bir addımlığında idik. Bilirdik ki, geriyyə əsla yol yoxdur. Əməliyyatdan bir gün öncə komandirimiz demişdi: "Gedirsizsə, bilin ki, geri qayıtmağınıza ümid yoxdur!" Yəni geri qayıtmağı fikirləşən əməliyyatda iştirak etməməlidir.

O gün döyüş səhər saat 9:30-dan başlayaraq axşam çağı saat 5-ə kimi davam etdi. Nəhayət, məğlub olduq və düşməyə əsir düşməkdən başqa yolumuz qalmadı.¹

¹ Əsirlikdən azad olan Tehran sakini veteran Məhəmməd Baqir Sərvistani. O, 1984-cü il 24 fevralda "Xeybər" əməliyyatı zamanı 16 yaşında əsir düşür və əsirlik illərini "Musil 1" düşərgəsində keçirir.

Aşura günü

Məhərrəm ayı və İmam Hüseyinə (ə) əza günləri ərəfəsi idi. Ürəyimizdən Kərbəla ziyarəti keçirdi. Ən azı, Xorasana – imam Rzanın (ə) ziyarətinə getməyə belə imkan olmadı. İmamın (ə) altı guşəli məzarı dövrəsində əza keçirmək hər birimizin yeganə arzusu idi. Hələ ki, əbəs yerə qətnaməyə ümid bəsləyirdik.¹

Yay fəslinin sonuna bir şey qalmırdı və havalar hələ də isti keçirdi. Şorhani məntəqəsində qırmızı yüksəkliklər od tutub yanırdı. BMT-nin 598-ci qətnaməsi yenicə qüvvəyə minsə də düşməyə etibar etmək olmazdı. Xorasan vilayətinin 77-ci diviziyasının mühəndis batalyonunun qərargahı Fəkkə üç yolayrıcında yerləşirdi. Qətnamənin rəsmi icrasından əvvəl sərhədlərdə atəşkəs bərpa olunmalı idi. Əlbəttə, biz öz vəzifəmizi Beynəlxalq Sülh Komitəsinin nümayəndələri ilə birgə yerinə yetirirdik.

¹ 1988-ci il iyulun 18-də BMT-nin Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən qəbul olunan 598 nömrəli qətnaməyə əsasən, İranla İraq arasındakı 8 illik müHaribə rəsmi olaraq başa çatır. Qətnamənin bəndlərində qeyd edilir ki, hər iki tərəf müHaribəyə son qoyaraq dərHal atəşkəs elan etməli, hərə silahlı qüvvələrini təyin olunan beynəlxalq sərhədlərdəki geri çəkməli və əsirlərin mübadiləsinə başlamalıdır.

1988-ci il avqustun 23-ü idi və sanki günün istisi ilə rütubətli hava rəqabətə girmişdi. Kürəyimin ortasından sel kimi tər axırdı. Ratsiyanı götürüb, dostum Məhəmmədlə birgə yaxındakı təpələri üzüyuxarı qalxdıq. O, binoklla diqqətlə ətrafa nəzər salır, mən də gözdə-qulaqda idim. Müharibə bitdiyindən artıq hər hansı partlayış səsindən xəbər yox idi. Amma yenə ehtiyatı əldən vermək olmazdı. Məhəmməd sərhədi dəqiq seyr edəndən sonra həyəcanla dedi ki, düşmən yenidən qoşunlarını məntəqəyə yeridib. Dərhal ratsiya ilə baş qərargaha məlumat verdik. İlk əmr aydın idi: "İraqlılar hətta tankla üstünüzdən keçsələr belə, reaksiya göstərməyin! Beləcə, bizi birinci olaraq atəşkəsi pozmaqda ittiham etməsinlər!"

Çarəsiz qalıb, işi Allaha tapşırıdık. Zarafat deyildi, qəti əmr verilmişdi. Yuxarıdan xüsusi təyinatlı qüvvələr gəlincə orada gözləməli idik. Çox keçməmiş geri çəkilmə əmri verildi və arxaya yola düşdük. Yolda bir körpüyə çatıb, kənarında azacıq istirahət və günorta yeməyi üçün dayandıq. Süfrə başında hamı axırını əməliyyatdakı şam yeməyi barədə deyib-gülüşürdü. Günün düz ortası və ən isti vaxtı idi. Amma yeməkdən sonra çayın suyu yorğunluğumuzu çıxartdı.

Bizə yeni qoşulan neçə nəfəri məntəqə ilə tanış etmək üçün yük maşınına minib, bir qədər geri qayıtmalı olduq. Artıq İraq qoşunları 8 km-dək

ərazilərimizə daxil olmuşdu. Aşura günü saat iki olardı. Birdən düşmən iki tank və neçə hərbi maşınla yolumuzu kəsdi. Bir anda çolu sayda hərbiçi bizi dövrəyə aldı. Hələ namərdlərin nə plan cızdığını başa düşmürdük. Həmçinin atəşkəsi də poza bilməzdik. Beləliklə, Şorhani məntəqəsi bizim vida yerimiz idi.

Havanın həddən artıq istisi və susuzluqdan gözlərimiz dumanlı görürdü. Aşura günü qüruba yaxınlaşdıqca daha cansıxıcı olurdu və əsirlər karvanı yola düşürdü...¹

¹ Əsirlikdən azad olan Xorasan sakini veteran Məhəmməd Süleymanzadə. O, 1988-ci ilin avqust ayında BMT-nin 598 nömrəli qətnaməsi qəbul olunduqdan sonra əsir düşür və əsirliyi "əl-Rəşid" həbsxanası və "Tikrit 16" düşərgəsində keçirir.

Tamamilə donmuşdum

"Kərbəla-4" əməliyyatına iki gün qalırdı. "Məhəmməd Rəsulullah (s)" batalyonunun tərkibində gizli surətdə gəlib, Xürrəmşəhrin gömrük binasında yerləşdik. Düşmənlə aramızda cəmi 150 metr məsafə vardı və onlar çayın o tayında, biz də bu tayında idik. Binanın içindən binoklla məntəqəni nəzərdən keçirir, düşmənin fəaliyyətinə göz qoyurduq. Ardıcıl olaraq qüvvələr yerbəyer edilir, möhkəm istehkamlar hazırlayırdılar.

Hələ əməliyyata neçə saat qalmış qərribə əhval-ruhiyyə yaranmışdı. Sanki özgə bir aləmdə idik. Əməliyyatdan qabaq bir-birimizlə qucaqlaşmış, vidalaşmağın ayrı ləzzəti vardı. Nəhayət, estakadalara tərəf yola düşdük. Çox ehtimal ki, düşmən də əməliyyatdan xəbərdar idi. Ona görə vaxtı bir qədər irəli salınmışdı. Axşam saat on radələrində başlamalı ikən göstəriş verildi ki, hazırlaşın. Dəstəməzdə üç dalğıcı qrupu və hər birində təxminən otuz üç nəfər qüvvə vardı. Suda itki verməmək üçün yalnız birinci qrup su ilə, o biri iki qrup isə qayıqla göndərilirdi. Mən də birinci qrupda idim.

Ərvəndə yaxınlaşanda artıq iraqılılar duyduq düşmüşdülər. Tez-tez fişənglər atılır, demək olar, bizi güdürdülər. Birdən hər tərəfdən atəş açıldı və atəş altında Ərvəndin suları təlatümə gəldi. Beləliklə,

əməliyyat başladı. İstər-istəməz giriş mövqeyimizi dəyişməli idik. Yaxınlıqda bir gəmi palçığa batıb qalmışdı. Dərhal suya atılıb, gəmiyə sığındıq. Burada aramızdakı nizamı bərpa etməli idik. Bir-birimizdən ayrılmamaq üçün qollarımıza ip bağlayıb, suya girdik. O gecə düşmən hava ilə hər tərəfdən bu məntəqəyə qüvvə yollayırdı. Suyu girdiyimiz nahiyə əməliyyatın ən həssas nöqtəsi idi. Buradan gecə yarısı iyirmiyə yaxın qoşun əməliyyata girdi. Həmin yer Bəsrənin girişində yerləşirdi. Bu dəfə düşmən bütün gücünü bura yönəltdi. Atəş bizə aman vermir və hər addımda bir-iki nəfəri itirirdik. Çarəsiz, şəhid olanların qolundan ipi açıb, yolumuza davam edirdik. O taya cəmi üç-dörd nəfərlə sağ çatdıq. Tələsik özümüzü düşmən səngərlərinin ardına yetirməli idik. Komandirimiz başından yaralandığına görə onu geri yolladıq. Əlimizdə üç-dörd qumbara və boş silahdan başqa bir şey qalmamışdı. İkinci qrup bizə silahla qoşulunca tutduğumuz mövqeni qoruyub saxlamalı idik. Onlar yola düşərkən qayıqları mərmiyə məruz qaldı və od tutub, yanmağa başladı. Çox güman ki, əksəri yaralanıb, şəhid oldu və qayıq da alovlanaraq suya batdı.

Düşmən yolumuza tikanlı məftildən tutmuş armaturlaradək maneələr quraşdırmışdı. Min bir əzabla "çulan" deyilən qamışlı bataqlığa çatdıq. Daha artıq itki verməmək üçün tez bir zamanda düşmənin

səngərlərinə çatmalı idik. O taydan bura təqribən 150 metr məsafə vardı. Silahı boynumdan çıxararkən bir top mərmisi düz yaxınlığımda yerə düşdü. Partlayışın dalğası məni top kimi qaldırıb, səngərlərinin önündəki tikanlı məftillərin üstünə atdı. Huşa gələndə bədənim bütün qan içində idi. Gah ayılır, gah da huşdan gedirdim. Axır, özümə gələrək tez bu vəziyyətdən xilas olmaq fikrinə düşdüm. Çünki düşmən məni görə bilərdi. Lakin sadə bir hərəkətlə də yerimdə güllələnmə bilərdim. Güllələr hər tərəfindən ildirir kimi gəlib keçirdi. Onlarla aramızda üç-dörd metr fasilə vardı. Mən isə səngərin bu tayında ilişib qalmışdım. Hər an səngərin dəliklərindən məni vura bilərdilər. Səhərədək bu səmtə qumbara atdılar. Allaha şükür, daha başqa zədə almadım.

Yavaş-yavaş dan yeri ağarırdı. Bilirdim ki, səhər açılan kimi məni görəcəklər. Əlimdəki qumbaranın qoruyucusunu çəkib, hazır saxlamaq istəyirdim. Amma bədənim tamam donduğundan tərpənə bilmirdim. Hətta onu əlimdə saxlamağa belə gücüm çatmırdı. Dekabrın şiddətli soyuğu sümüklərimin iliyinədək işləmişdi. Düşmən risk edib, qabağa gələ bilməsə də üç tərəfdən mühasirədə idik. Yalnız bir tərəf və o da su səmti açıq idi. Aramız çox yaxın olmasına baxmayaraq müqavimət hələ də davam edirdi. Səhər açılanda isə daha iraqqlılar bizə aman vermədilər...

Dekabrın 25-i səhər saat yeddi olardı. Dostlardan neçəsi köməkləşib, məni tikanlı məftillərdən çəkib çıxartdılar. Nə tərpənə, nə də yeriyə bilirdim. Biri məni düşmənin qərargahına kimi öz belində apardı.¹

¹ Əsirlikdən azad olan Qəzvin sakini veteran Hüseyn Səbbaği. O, 1986-cı il 25 dekabrda "Kərbəla-4" əməliyyatında əsir düşür və əsirlik illərini "Tikrit 11" düşərgəsində keçirir.

Əsarət kələfi

1980-ci il sentyabrın 9-u hazırlıq əmri verildi. Mən Əhvazın 283 zirehli batalyonunda idim. Hələlik bütün məzuniyyətlər ləğv edilmişdi və sərhəd zonasına qüvvə göndərilirdi. Batalyonumuz Musian-Dehloran bölgəsində yerləşmişdi və əməliyyat barədə heç bir məlumat yox idi.

Qüvvələrimiz təpələrin arxasında mövqe seçmişdi. Hərdənbir artilleriyaların gurultusu məntəqəyə hakim olan sükutu pozurdu. Düşmənlə aramızda yalnız açıq bir çöllük vardı ki, hətta ağcaqanad qanad çalsaydı nəzərə çarpardı. Artıq sentyabrın 22-i axşam üstü düşmən təyyarələri müşahidə olunmağa başladı. Dəvətsiz qonaqlar Dezful səmtindən gəlirdi və o qədər aşağıdan uçurdular ki, hər biri aydın görünürdü. Tezliklə düşmənlə üz-üzə gələcəyimizə əmin idik. Hava od tutub yanırdı və hətta payızın girişinin ona zərrə qədər təsiri yox idi. İsti və susuzluq canımızı alırdı.

Düşmən elə ilk saatlarda müəyyən qədər irəliləməyə başlayıb bizə geri çəkilməyə vadar etdi. Amma çox keçmədi ki, vəziyyət tamam dəyişdi...

Bu dəfə səhər bizim üçün tam başqa cür açılaraq qüruba çevrildi. Mövqeyimiz düşmən artilleriyasının atəşi altında idi. Bizim top taqımımız da əlindən gələni edirdi. O biri taqımların vəziyyətindən xəbərimiz yox idi. Bir də arxadan hücumla məruz

qaldıqda, vəziyyətin nə yerdə olduğunu anladıq. Məlum oldu ki, arxamızdakı qüvvələr geri çəkiliblər. Mühasirəyə düşərkən aramızdakı nizam pozuldu. Dərhal Qulamrza ilə yaxınlıqdakı tərənin ardına çəkildik. Atışmağa hazırlaşarkən gözüümüz kənarında bir yük maşınına sataşdı. Yerimizdən tərənə bilməzdik və o vəziyyətdə biz iki nəfərin əlindən heç nə gəlmirdi.

Müharibə bizim üçün olduqca gözlənilməz idi və inqilabın qələbəsindən çox da keçmirdi. Doğrusu, hələ inqilab üçün tökülən qan-tər qurumamışdı və hər hansı müharibəyə hazır deyildik.

Aradan çıxmağa bir yol tapmalı idik. Yük maşını ilə getmək olardı, amma heç birimiz sürücülüyü bacarmırdıq. Bir azdan oradan keçən bir BMP bizə ümid verdi və ona minib, yola düşdük. Lakin sevincimiz çox da çəkmədi və iraqlılar yolu kəsib, bizi tutdular.

Səhər saat 11 olardı və artıq əsarət kələfi boynumuza sarınmışdı...¹

¹ Əsirlikdən azad olan Xuzistan sakini veteran Mənsur Səmədi. O, 1980-cı il 23 sentyabrda əsir düşür və əsirlik illərini "əl-Rəmədi 6" və "əl-Rəmədi 10" düşərgələrində keçirir.

Ən acı an

1984-cü il fevralın 21-i¹ günortadan sonra "İmam Sadiq (ə)" batalyonunun döyüşçüləri ilə birgə avtobusa minib, "Azadeqan" çöllüyünə yola düşdük. Axşam çağı ora çatıb, düşərgə saldıq. Qışın kəskin soyuğun bədənimizi çubuq kimi qurumuşdu. Ertəsi gün günorta saat ikidə qayıqlara minib, Hur çayının qamışlıqları arası ilə hərəkətə başladıq. Plan üzrə qüvvələr axşam saat on birədək təyin olunan yerə çatmalı və qalan yolu da elə gecə ikən piyada getməli idilər. Deyilənə görə, ora çatandan sonra əməliyyat başlamalı idi. Lakin istənilən kimi alınmadı. Qayıqlar yolu azdılar və düz dörd saatdan sonra gedib İraq ərazilərinə çıxdıq.

Qayıqlardan enəndən sonra cərgə ilə İraqın əl-Üzeyir şəhərinə doğru hərəkət etdik. Yolda düşmənlə neçə cüzi atışmamız da oldu. Onlar hündür təpənin arxasındakı səngərdən pulemyotla bizi atəşə tutdular. Atəş səngiyincə gözləməli olduq və təxminən on beş dəqiqə çəkdi. Yenidən hərəkət əmri verildi və cərgəyə düzülüb, yola düşdük. Sərt soyuqda nə qədər yorulub, əldən düşsək də dayanmadıq. Yol boyu Ay işığı ilə bərabər fişənglər hər yeri işıqlandırır, hərəkətimizi ləngidirdi.

¹ "Xeybər" əməliyyatından bir gün qabaq.

Təxminən səhər saat altı radələrində əməliyyat məntəqəsinə çatdıq. Tapşırıq verilmişdi ki, o səmtdən düşmənin ardıcıl qüvvə və təchizat yeritdiyi körpünü partlatmalıyıq.

Nəhayət, döyüşə hazırlaşaraq hər birimiz mövqe seçib, düşmənin bütün hərəkətlərinə göz qoymağa başladıq. Deyəsən, onlar da duyuq düşmüşdülər. Birdən qəfil açılan bir güllə ilə ara qarışdı və hər iki tərəf döyüşə başladı. Qüvvələrimiz üçbucaq şəklində yayıldılar və biz ortada yerləşdik. Sağ və sol tərəfdən irəliləyərək yaxınlıqda qazılan bir torpaq təpənin arxasına keçib, qarşılarını almağa çalışdıq. Sübh namazımızı elə döyüş əsnası təyəmmümlə oturan halda qılmalı olduq. Beləcə, bir saatadək vuruşduq. Əmr verildi ki, daha geri çəkilməliyik. Qüvvələrdən bir qismi çətinliklə də olsa geri çəkilə bildi. Bu iş elə də rahat deyildi və başını qaldırana aman verilmirdi. Bundan sonra hələ 3 km də Hur çayını qayıqsız üzmək lazım idi. Gözlədim ki, dəstəmizin hamısı geri çəkilsin. O vəziyyətdə axıra qalan iki nəfərlə birgə sürünə-sürünə yola düşdüm. Sürünməklə çox da aralana bilməzdik. Məsafə çox idi və üstümüzdəki yük də ağırlıq edirdi. Təxminən 150 metrə yaxın süründük. Bədənimiz gizildəyir, hər yerimiz cızıq-cızıq olmuşdu. Daha sürünmək olmurdu və ayağa qalxmağa da imkan vermirdilər.

Vəziyyət olduqca gərgin idi və sağ qalan hər kəs özünü xilas etməyə çalışırdı. Hətta o biri iki nəfərin

başına nə gəldiyindən xəbərim olmadı və tək qaldım. Bir tərəfdən başım da hərlənirdi. Var gücümlə yerlə sürünürdüm. Güllələr başımın üstündən vıyıldı ilə gəlib keçir, bəzən də kaskama dəyərək o yan-bu yana süzürdü.

Bir də hiss elədim ki, üzü üstə yerdə uzanmışam və iki nəfər məni qollarımdan tutub qaldırır. Əvvəl elə bildim ki, bizimkilərdir. Üzümü çevirib baxdıqda, şəxsi paltarlı iki yekəpər ərəbin gözlərini mənə zillədiklərini gördüm.

O gün səhər fevral ayının 23-ü İraqın əl-Üzeyir şəhəri girəcəyində həyatımın ən acı anını yaşayırdım...¹

¹ Əsirlikdən azad olan Xorasan sakini veteran Hüseyn Təhan. O, 1984-cü il 23 fevralda "Xeybər" əməliyyatı zamanı əsir düşür və əsirlik illərini "Musil 2" və "Musil 4" düşərgələrində keçirir.

Heç inanmazdım

Könüllü qruplarla yol çəkməli idik. Noyabr ayının dördü idi. Səhər saat doqquzda neçə nəfərlə bir-iki maşına minib, Gereşir qərargahından Çənquləyə doğru yola düşdük. Həmin günlərdə müharibə zonalarında xırda qəfil hücumlar adi hala çevrilmişdi. Getdiyimiz məntəqə də təhlükədən müstəsna deyildi. O zaman "Fərsan" adlı quldur qulaqkəsən dəstəsi yollarda belə manevrlər edirdi. Elə yol boyu da söhbətimiz bu haqda oldu.

Bu minvalla gəlib, Mehranla Çənqulə arasındakı Sorxər çayına çatdıq. O nahiyədə böyük bir sahəni yaşıl qamışlıq basmışdı və bu gözəl mənzərədən zövq almağa vaxt yox idi. Maşınları çayın içi ilə sürməyə başladıq. Yolu daşlı olduğundan yavaş-yavaş gedirdik. Axır, ləngiməmək üçün bir az kənara çıxmalı olduq. Amma çaydan bir qədər aralanan kimi quldurlar qabağımızı kəsdilər. Bizim maşından neçəsi dərhal düşüb, qamışlığa girdi. Maşının sürücüsü mən idim və tez onu arxaya verib, qaçmaq fikrinə düşdüm. İmkan olmadı. Sadəcə fürsət tapıb, üstümdə olan bütün sənədləri, Livandakı xüsusi partizan kartımı torpağa basdıra bildim.

Fərsan quldur dəstəsinin iyirmi silahlı üzvü mənə mühasirəyə almışdı. Heç inanmazdım ki, bir gün mən də əsir düşə bilərəm. Öz-özümə deyirdim: "Nə

oldu sənə, Sarim!?! Sən ki, belə asan əsir düşməməli idin!"¹

“Qüds-3” əməliyyatı

“Qüds-3” əməliyyatı² “Ya imam Sadiq (ə)” rəmzi ilə başladı. Düşmən bu gözlənilməz hücumla hazır deyildi. Hətta o qədər qəfil oldu ki, onlar səngərlərindən alt paltarda çıxaraq qaçır, “əl-dəxil Xomeyni!”³ – deyərək yalvarırdılar. Xülasə, bir həngamə idi.

¹ Əsirlikdən azad olan Abadan sakini general şəhid Sarim Təhmasibi. O, hələ inqilabdan əvvəl şəhid Məhəmməd Müntəzəri və şəhid Əli Əndərzqu ilə birgə zalım Pəhləvi rejiminə qarşı fəaliyyət göstərən şəxslərdəndir. 1973-cü ildə inqilabçı qüvvələrin sırasında Livana yollanaraq beş il ərzində kifayət qədər döyüş və partizan mübarizə üsullarına dair hərbi təlim alır, Livanın “Əməl” hərəkatının mücahidləri ilə çiyin-çiyinə sionist rejimə qarşı vuruşur. Tel-Əvivdən Livana gedən hərbi yük qatarının partladıldığı hadisədə ağır yaralanır. O, İslam İnqilabının qələbəsindən sonra İrana qayıdır.

² Korpus qüvvələri 1985-ci il iyunun 12-dən başlayaraq əlli gündən çox çəkən döyüşlərdə düşmən ərazilərində “Qüds” adı altında beş əməliyyat həyata keçirir. “Qüds-3” əməliyyatı iyulun 10-u Dehloran bölgəsində Məminə çayının qərbində baş verir. Məqsəd otuz kvadrat km ərazinin təmizlənməsi idi. Bu əməliyyatlarda düşmən 700-dən çox yaralı və itkiyə məruz qalır və 50 nəfəri əsir düşür. Həmçinin “Qüds-3” əməliyyatında 10 silah-sursat anbarı, 6 topu və bir neçə ağır və yüngül hərbi texnikası məhv edilir. Bütövlükdə İraqın 805 nömrəli piyada qoşun briqadasının birinci batalyonu yüz faiz, ikinci batalyon altmış faiz məhv olur və üçüncü batalyonuna da xəsarət dəyir.

³ “Xomeyniyə xatir, aman ver!”

Batalyon komandiri bizə düşmənin ikinci cəbhəsini də yarmaq əmr verdi. Onlar bizi qarşıdan və sol tərəfdən atəşə tutdular. Məcbur olub, iki hissəyə bölündük. Münasib pənah yeri axtararkən gəlib, minalanmış sahəyə çıxdıq. Mina təmizləyən əsgərimizin cəmi on dörd yaşı vardı. Tikanlı məftilləri kəsmək üçün çantasındakı qayçıyı zorla qaldırırdı. Dəstə komandiri arxa cəbhə ilə əlaqə saxlayıb, peşəkar bir qüvvə göndərilməsini tələb etsə də o zaman arxada belə bir fərd yox idi. Yazıq çıxılmaz vəziyyətdə qalıb, həmin meydandan keçmək göstərişi verdi. Heç birimiz əmrinə etiraz etmədən ehtiyatla minalanmış sahəyə daxil olduq. Çox keçməmiş o tərəf-bu tərəfdən partlayış səsləri eşidilməyə başladı. Minaya düşənlərin əza və paraları hər tərəfə səpəlirdi. Sahəni keçincə çoxlu şəhid verdik və qalan döyüşçülərlə qarşıdakı kiçik təpəyə doğru hərəkət etdik. Ora yaxınlaşarkən təpənin üstündən bizə pulemyot və DŞK ilə atəş açdılar. Dərhal dostum Əvəzlə əyilə-əyilə yuxarı qalxmalı olduq. Orada altı-yeddi səngər və təxminən iyirmi-yə yaxın qüvvə yerləşmişdi. Bizimkilər isə açıq fəzada idilər və düşmənin atdığı fişənglər zamanı aydın müşahidə olunurdular. Atəşin ardı-arası kəsilmirdi. Dedik ki, biz burada bir iş görməsək, hamı qırılacaq. Axır, yaxınlıqdakı iki səngəri qumbara ilə susdurduqda, bir qədər sükut çökdü. Yenidən atəş açılarkən növbəti iki səngəri də

partlatmaqla iraqlılar təpənin sol t r fimd n aŐađı qaçmađa baŐladılar.  z m onları təqib etməyə baŐladım. Cəmi altı-yeddi nəfər olardı v  silahsız idilər. Havanın qaranlıđı onların dadına çatdı. Birini vurdum, o biriləri isə qaranlıqda yox oldular. Geri qayıdarkən yoldaŐımı tapa bilmədim və ondan bir əsər-əlamət yox idi.

T p ni fəth etdikdən sonra komandirin əmri ilə növbəti təpəyə dođru hərəkət etdik. On beŐ nəfər idik. Yolda birdən g cl  mina¹ partlayıŐı nəticəsində yerə yıxıldım.  vv l elə bildim ki, kor olmuşam. Dərhal yerimdən qalxıb, g yd ki yaŐıl rəngli fiŐ ngi g r nd  bir az rahatlaŐdım. Təəssüflər olsun ki, rabit çimiz seyid  l kb rd n baŐqa hamı Ő hid olmuşdu və o da neŐ  yerdən yaralanmıŐdı. Ratsiya da iŐd n d Őd y nd n arxa cəbhə ilə əlaqə saxlaya bilmədik.

Sanki dünyanın sonu çatmıŐdı. Cəld bir avtomat, bir neŐ  güllə darađı və iki qumbara götürüb, yola d Őd k. Bir az getmiŐdik ki, yenidən qarŐımıza minalanmıŐ sahə çıxdı. Qətiyyən l ngim k olmazdı. Zikr v  dua deyə-deyə sahəyə girdik. D Őm n də iki tərəfdən bizə at Ő açırdı. Təxminən iki yüz metr getdikdən sonra sıra ilə dolanan tikanlı m ftill r 

¹ Hərbi texnikalar  c n nəzərdə tutulan "valmera" minası ( taliya istehsalı).

çatdıq. Məftillərə müxtəlif tipli minalar quraşdırılmışdı. Keçməyə başqa yol yox idi. Balaca çökəklikdə oturub, bir az dincəldik. Məftilləri qırmağa heç bir alətimiz yox idi. Oturub, fikirləşirdik ki, başımıza nə çarə qıla bilərik. Bu zaman biz tərəfdən minomyotlar işə düşdü və günəş boylananaq davam etdi.

Səhər yavaş-yavaş düşmən əsgərləri minalanmış sahənin ətrafında görünməyə başladılar. Seyid yorulmuş ayağını azca irəli uzadarkən ildırım kimi bir güllə gəlib, ayağının üstündən girərək dabanından çıxdı. Yazıq elə qışqırdı ki, səsi hər tərəfə yayıldı. Məlum idi ki, bizi görmüşdülər. Çox keçməmiş uzandığımız çökəkliyi atəşə tutdular və qulaqlarımız batdı. Mühasirədən çıxma bilməyəcəyimizə əmin idik. Tələsik üstümüzə olan bütün sənədləri torpağa basdırdım.

Nəhayət, bizim vəzifəmiz burada sona yetdi. Bu çuxurda canımızı qorumaqdan başqa çarəmiz yox idi. Səhər saat yeddi-səkkiz olardı. Düşmənin desant qüvvələri məntəqəni mühasirəyə aldıqca daha xilas olmağa ümid yeri qalmırdı. Keçən gecə yuxuda əsir düşdüyümüzü görmüşdüm. Demək olar, seyid huşdan getmişdi. Ona dedim: "Qardaş, Allaha təvəkkül!..." İki şil-küt bədən bir avtomat, bir qədər güllə və iki qumbara ilə tərədən-dırnağa silahlı desant batalyonunun qarşısında nə edə bilərdi.

Məntəqəyə qəribə sükut çökmüşdü və artıq heç bir atəş və mərmə səsələri gəlmirdi...¹

¹ Əsirlikdən azad olan Fars vilayəti sakini veteran Sərfəraz Abdullahi. O, 1985-ci il 11 iyulda "Qüds-3" əməliyyatında əsir düşür və əsirlik illərini "əl-Rəmədi" və "Tikrit 17" düşərgələrində keçirir.

Rəsmi müharibədən öncə

İslam İnqilabı qələbə çalsa da ölkədə əmin-amanlıq tam bərpa olmamışdı. Furqan dəstəsi, münafıqlar və şah rejiminə mənsub ünsürlər hələ də fəaliyyət göstərirdilər. Hər tərəfdə tez-tez terror hadisələri baş verirdi. Belə qarışıq vəziyyətdə ölkənin qərb sərhədləri və zastavalarından pis xəbərlər gəlirdi. Bazideraz yüksəkliyi, Əzgele və Bavisidə itkin düşən, yaralanan və ya şəhid olanların sayı barədə dəqiq məlumat yox idi. Bu məntəqələrin hər birində düşməne qoşulan çoxlu xain qruplar vardı. Ona görə də qüvvələri yollama və yerləşdirmə işləri gecələr həyata keçirilirdi. Həmin nahiyələrdə bütün yüksəkliklər bizim taqıma tapşırılmışdı.

Kapitan Mirzayi və neçə nəfərlə birgə yüksəkliklərdən birində mövqe tutduq. 1980-ci il iyulun 8-i günortadan sonra bir maşın qərargahımıza yaxınlaşdı. Maşından tanımadığım altı partizan və bir artilleriya zabiti düşdü. Kapitan göstəriş verdi ki, onları məntəqə ilə tanış etmək üçün yaxınlıqdakı zirvəyə qalxım. Onlar zərbə nöqtələrini dəqiq təyin edəndən sonra arxaya məlumat verməli idilər. Bələdçimizlə yola düşdük və vaxtımız iki gün zirvəlikdə keçdi. Təxminən axşam saat səkkiz radələrində ətrafdan gələn ayaq səsləri sükutu pozdu. Cəld silahlarımızı götürüb, hərəməz bir tərəfdə mövqe seçdik. Qaranlıq idi və göz-gözü

görməsə də ayaq səsləri aydın eşidilirdi. Hamımız silahı səs gələn tərəfə tuşlamışdıq. Əli zarafatla İzzətullahdan soruşdu: "Ay uzundraz, nə görürsən?" Bu gərgin vəziyyətdə bircə zarafat çatmırdı. Əlinin sözünə gülməyimiz tutdu. İzzət dedi: "Sən nə görürsənsə, mən də onu!" Nəhayət, ayaq səsi gələn tərəfdən qumbaraatanla birinci atəş açılaraq gəlib, düz zabitin söykəndiyi səngərə dəydi və bir anda bədəni parça-parça olub, ətrafa səpələdi. Zərbə gözlənilməz oldu və səngərdəki adyallar od tutub, yanmağa başladı. Alovun şölələri həm onların bizi, həm də bizim onları görməyimizə şərait yaratdı. Bəlkə də qırx nəfər olardılar və ardıcıl açdıqları atəş səslərindən qulaqlarımız batırdı. Get-gedə aramız azalırdı və biz də fürsət tapan kimi onlara cavab verirdik. Əlirza tez-tez ratsiya ilə hərbi hissəmizə məlumat verirdi. Hökmən köməyə qüvvə gəlməli idi. Bu qeyri-bərabər döyüş bir saatadək uzandı. Axır, o qədər vuruşduq ki, güllələrimiz tükəndi. Düşmən bizi mühasirəyə almaq istəyirdi. Əldə olan qumbara ilə birini yaralayıb, digərini də cəhənnəmə vasil etdik. Daha bundan artıq müqavimət göstərməyə macal qalmadı...

Ölən iraqılı dolubədəni və boyu iki metrə yaxın pəzəvəngin biri idi. Qəlpə qarnını sinəyədək yarıb, dağıtmışdı və bağırsaqları çölə çıxmışdı. Onlar bizi söyə-söyə meyiti belimizdə aşağı düşürməyə məcbur etdilər. Bununla belə, hələ də qaçmağa ümidimiz

vardı. Aramızdan Əli meyiti belinə alıb, səndələyə-səndələyə aşağı enməyə başladı. Yaşı on səkkiz olmasına baxmayaraq cürətli və təcrübəli cavan idi. O qaranlıqda meyit belində daş-qayalı enişlə üzünü aşağı enir, biz də arxasınca gedirdik. Onun qarından sallanan bağırsaqları hərdən Əlinin əl-ayağına dolaşır, o isə etina etmədən yoluna davam edirdi. Çətinliklə də olsa zirvəni aşağı endik. Birdən Əli bir göz qırpımında meyitin ona mane olan bağırsaqlarını qoparıb, yerə atdı. Bəxtimiz gətirdi ki, hava qaranlıq idi. Onu heç bir etirazsız kürəyində aparmağına təəccüb edirdim. Bilirdim ki, hər kəsə belə rahat tabe olan deyil.

Çəkmələrimiz su ilə dolmuşdu və dağın çala-çökəkliklərində şappıltı salaraq gedirdik. Hələ də qaranlıqda fürsət tapıb, qaça biləcəyimizə ümid edirdik. Amma fürsət yaranmadı. Kənarımızda nə qədər düşmən əsgəri gedirdi və aradan çıxmağa yol yox idi. Hələ rəsmi müharibə başlamamış artıq əsir düşmüşdük...¹

¹ Əsirlikdən azad olan İylam sakini veteran Qüdrətullah Əzizniya. O, 1980-ci il 8 iyulda əsir düşür və on illik əsirliyi "Musil", "Kərkük" və s. düşərgələrdə keçirir.

Gətirməyəndə gətirmir

Aşıb keçmək üçün aqlımıza bir fikir gəldi. Uşaqlıq dövründəki kimi tərənin başından sürüşərək aşağı enib, şappıltı ilə dibində yığılan palçıqlı suya düşdük. Hər tərəfə bulaşığı su səpildi və üst-başımız əməlli başlı palçığa batdı. Eynilə cəbhə bölgələrində palçıq sürtülən maşınlar kimi zığ içində idik.

"Vəl-fəcr-10" əməliyyatında¹ bizim tağma üç zirvə və altı tərə tapşırılmışdı. Səhərə yaxın tərənin yamacındakı səngərlərə çatdıq. Bizi görən düşmən əsgərlərindən biri qışqıraraq hamıya xəbər verdikdən sonra bir qədər geri çəkilməli olduq. Yenidən nizamlı şəkildə qayıdaraq tərəni azad edib, qarşıdakı açıq sahəyə çıxdıq. Burada döyüş daha geniş miqyasda gedirdi. Bu arada başıma bir qəlpə dəydi və dostum da yaralandı. Yaralı olsaq da, qan itirə-itirə yolumuza davam elədik. Zirvəyə qalxarkən birdən sol ayağım keyiyərək işdən düşdü və müvazinətimi itirib yerə yığıldım. Əvvəl mənə elə gəldi ki, ayağım qırılıb düşüb. Ayağım yerində idi və qəlpə dəydiyi yerdən dizimin sümüyü çölə çıxmışdı.

¹ Bu əməliyyat 1988-ci il martın 14-dən başlayıb, 19-na kimi davam edir. Əməliyyat "Ya Məhəmməd ibn Abdullah!" rəmzi ilə İraqın Süleymaniyyə və Hələbçə şəhərləri boyu həyata keçirilir. Martın 16-sı İraq bu zonada kimyəvi silahlardan istifadə edərək yerli kürdlərdən beş minə yaxın dinc əhalini qırır.

Dərhal bir daşın arxasına sığınıb, avtomatla atəş açmağa başladım.

Güllərim qurtarmaq üzrə idi. Atışma zamanı bir güllə də qoluma dəyərək sümüyümü sındırdı və əlim ət kimi sallanıb, böyrümdən asıldı. Ətrafımda nə qədər ağır yaralı və şəhid var idi və qalanları da geri çəkilməmişdilər. Tək qalmışdım, nə rahat yeriyə, nə də bir ayaq üstə gedə bilirdim. Özümü bir təhər aşağı yetirdim. Get-gedə hava işıqlanırdı. Gəlib, yuxarı qalxmaq istədiyimiz cığıra çatdım. Canımda taqət qalmamışdı. Çalışırdım ki, zirvənin yan tərəfinə çəkilim. Birdən yüksəklikdən sürüşüb, palçıqlı kanala düşdüm və yarıya kimi bataqlığa batdım. Çətinliklə salamat ayağımı kanalın dayaz səmtinə çəkib, bir tərəfə dayadım. Çəkmələrim palçıqlı su ilə dolmuşdu. Daha ayaqlarımı çəkib çıxarmaq mümkün deyildi. Odur ki, min bir zəhmətlə salamat əlimlə çəkmələrin bağlarını kəsib, kənara çıxdım.

Kanalın aşağı səmtinə keçdim. Günün şüaları üstədən düz kanala saçırdı. Yerimdən tərpənsəydim, düşmənin aman verməzdi. Amma arxayın da oturmaq olmazdı və belə vəziyyətdə ya tələf olardım, ya da əsir düşərdim. Çox ehtiyatla ayağımı çəkə-çəkə və sürünə-sürünə gəlib, bir yamaca çatdım. Nə vaxtdan sonra bir az təskinlik tapdım. Birdən qulağıma nə isə ilişdi. Gördüm ki, mina məftilidir və özüm də minalanmış sahənin içindəyəm. Bura qədər necə

gəlib çıxmağıma özüm də inana bilmədim. Minanı işdən salmağı bacarsam da nədənsə heç nə yadıma düşmürdü. Yaralar, aclıq və susuzluq diqqətimi cəmləməyə imkan vermirdi. Hələ də yaralarımın qan axırdı və hətta kipriklərim də mənə ağırlıq edirdi. Gözlərimi qapayaraq yarım saat mürgüləyib, birdən dəli kimi ayıldım. Yavaş-yavaş minanı zərərsizləşdirmək barədə nələrsə yadıma düşsə də kifayət deyildi və bir sıra mexanizmi olduqca dəqiqlik tələb edirdi. Yalnız bir ayaq yeri qədər yol açaraq o tərəfə keçdim və irəlidə tikanlı məftillərlə qarşılaşdım. Bilmirəm daha bu neçəncisi idi. Yəni hər addım başı yeni maneə ilə üzləşirdim. Mənim kimi əliboş adamın bu keçilməz maneəni aşması qeyri-mümkün idi. Odur ki, məftillərin kənarı ilə bir qədər irəli getdim. Orada məftillərin üstünə yığılan bir düşmən əsgərinin cəsədi onları bir az aralamışdı. Ayağımı meyitin üstünə qoyub, çətinliklə də olsa yuxarı qalxdım. Bu zaman məftillər bir az da aralanaraq aşağı yatdı. Nəhayət, özümü oradan aşağı atdım. Ağrıdan elə qışqırdım ki, öz səsimdən özüm qorxdum.

Qaş qaralarkən gəlib, yeraltı səngərlərə çatdım. İçəridən qulağıma səslər gəldi. Diqqətlə qulaq asandan sonra bildim ki, iraqılardır. Çarəsiz qalıb, arxadakı təpəyə tərəf döndüm. Sən demə, ora təpə yox, səngərlərin tavanı imiş. Cəld oradan da uzaqlaşmalı oldum. Artıq üzü enişə doğru gedirdim.

Səhərə yaxın aşağı çatdım. Bir saata cəmi iyirmi metr hərəkət edə bilirdim. Yavaş-yavaş hava açılırdı. Namazımı elə orada təyəmmümlə qıldım. Hava işıqlanandan sonra neçə iraqının mənə tərəf gəldiyini gördüm. Tez özümü ölülüyə vurdum. Mənə ötəri nəzər salıb, getdilər. Üst-başımı və palçığa qarışaraq quruyan qanlı yaralarımı görən hər kəs çoxdan öldüyümü zənn edərdi. Onlar gedəndən sonra mən də yolumdan qalmadım.

İkinci gecə bir az yağış yağdı. Ağzımı göyə açıb, bir az dilimi islatdım. Narın yağış idi və çox da davam etmədi. Kəsiləndən sonra susuzluğum bir az da artdı. Hələ də ümidimi itirməmişdim. Bu neçə günüm sanki bihudə keçdi və bizimkilərdən bir xəbər çıxmadı. Hər tərəfdə tez-tez düşmənin hərbiçiləri gözə dəyirdi. Səhər yenə gizləndiyim bir təpənin başından hərəkətə başlayıb, günortaya yaxın ortalarına çatdım. O tərəfdən on iki nəfərlik bir dəstə mən olan səmtə gəlirdi. Neçə yüz metr qalmış yenə özümü ölülüyə vurdum. Bu dəfə də mənə cüzi nəzər salaraq keçib getdilər. Onlar uzaqlaşandan sonra dərindən ah çəkdim. Üz-gözümü toz-torpaq və qanlı qartmaq бүürüdüyündən heç kim sağ olduğuma inanmazdı. Nədənsə biri geri qayıtmalı oldu. Kirpiklərimin arasından ona göz qoydum. Gəlib, ciblərimi yoxlamağa başladı. Batalyonda komandir müavini olduğum üçün məndə sirli məlumat və s. olurdu. Yaxşı ki, onları cırıb atmışdım. Cibimdə dua

kitabçası, 1200 tümən pul, fənər, qələm və bir köhnə kəhrəba təsbeh vardı. Təsbehi nənəmdən güclə almışdım. Kitabçadan başqa hamısını götürdü və qolumdan saatımı da bir təhər çıxarıb apardı.

Bir qədər aralıda neçə iraqlı bel və külünglə yer qazırdı. Məncə, səngər düzəltmək istəyirdilər. Fikirləşirdim ki, axşam onlar səngərə girən kimi mən də yoluma davam edərəm. İşləri qurtarandan sonra nədənsə birbaşa mənə tərəf gəldilər. Deyəsən, uzaqdan məni görmüşdülər. Biri dedi: "Ölüb!" O biri dedi: "Xeyr!" Biri paltarımı cırıb, qulağını sinəmə dayadı. Məndə can qalmamışdı və ürəyimin döyüntüsü bilinmirdi. Hər halda bir şey anlamasa da bədənimin istiliyindən sağ olduğumu hiss elədi. Odur ki, məni qaldırıb, bir çuxura qoydular və ciblərimi axtarmağa başladılar. Məndə dua kitabçasından başqa bir şey yox idi. Biri onu götürüb vərəqlədi və sonra namaz qılmağa başladılar. Eynilə bizim kimi namaz qılırdılar. Deyəsən, şiə idilər. Bir az ümidim artdı. Lakin ratsiya ilə əlaqə saxlayaraq huşdan gedən bir iranlı əsgər tapıldığı barədə məlumat verdilər. O qədər gözlədim ki, gecə yarısı oldu və hamı yatandan sonra yavaşca çuxurdan çıxdım. Bir-iki metr aralanmışdım ki, birdən biri ayağa qalxıb, məni gördü. Adamınkı gətirməyəndə doğrudan da gətirmir.

Bizə tapşırılan zirvələrin başından şəfəq yavaş-yavaş işıldayır, səhərə bir şey qalmırdı.

Əməliyyatdan düz beş gün keçirdi və bura mənim sərgüzəştimin sonu idi. Artıq başa düşmüşdülər ki, diriyəm və məni dövrəyə alıb, dayanmışdılar. Biri dedi: "Əntə kəzzab!"^{1...2}

¹ "Sən yalançısan!"

² Əsirlikdən azad olan Brucen sakini veteran Həmzə Ələsgəri. O, 1988-ci il 19 martda "Vəl-fəcr-10" əməliyyatı zamanı əsir düşür və əsirlik illərini "Tikrit 11" düşərgəsində keçirir.

Rəhmsiz qonaq

1982-ci il aprelin 30-u yaz fəsli idi. Amma Azadeqan çöllüyündə vəziyyət ürəkaçan deyildi. Hamı Xürrəmşəhrin azadlığı haqda düşünürdü. Əvvəl Azadeqan çöllüyündən mərkəzi şose ilə irəliləyərək Həmidyyə bazasını azad etməli idik. Əməliyyat gecəsi yaraqlanıb, hərbi hissəyə tərəf yola düşdük. Səhər saat altı radələrində çöllüyün qamışlığından ötüb keçərək minalanmış bir sahəyə çatdıq. Mina təmizləyən qrup işə girişdi. Xürrəmşəhr səmtindən əməliyyat bir az tez başlamışdı. Düşmən duyuq düşən kimi bizi elə o sahədə atəşə tutdu. Orada ləngiməyimiz bizi yalnız bada verə bilərdi. Mina təmizləyənlərdən neçəsi dərhal özlərini fəda edərək bir-iki metr yol açdılar. Onların qanı torpağı yaz lələləri kimi al qana boyadı. Mən qumbaraatan idim və tez köməkçim seyid Əlini səslədim. Dedilər ki, onu axtarma, şəhid oldu. Bunu eşidərkən yerimdə donub qaldım. Dünən axşam mənə demişdi ki, bu mənim son gecəmdir. Bundan artıq yubanmaq olmazdı. Odur ki, var gücümüzlə irəliyə hərəkət etdik. Əvvəl birinci, ardınca ikinci istehkam da fəth oldu. Elə bu zaman ratsiyadan Xürrəmşəhrin azad olması xəbəri yayıldı.

Bu xoş xəbərdən sonra daha ikinci istehkamda qalmağa ehtiyac duymadıq və bizə elə gəldi ki, düşmən bütün bu məntəqədən geri çəkilib. Hamımız

şadlıqla irəliləyərək gəlib, çaşdırıcı istehkamlara çatdıq. Düşmən burada qəfil zərbə üçün gizli yerdə neçə BMP də yerləşdirmişdi və qüvvələri bütün nahiyədə mövqe seçmişdilər. Biz də hər şeydən xəbərsiz onların tutduqları mövqelərə qədər yaxınlaşdıq. Hava qaralandan sonra müşahidə çətinləşdi və vəziyyətin nə yerdə olduğunu bilmək üçün səhəri gözləməli idik. Arxadan yardıma qüvvə istəsək də, son sözləri bu oldu: "Çox irəliləmişiz və artıq sizə kömək göndərmək mümkün deyil! Yeriniz bizə məlum olunca səhərədək gözləyin. Ondan sonra ratsiya ilə əlaqə saxlayın, kömək yollayaq!" Hərbi təchizat və qüvvəmiz az idi. Belə naməlum vəziyyətdə gecəni necə keçirəcəyimizi bilmirdik.

Nəhayət, səhər açıldı və yavaş-yavaş ətrafa göz gəzdirməyə başladıq. Gördük ki, vəziyyət yaxşı deyil və yüz metrədən o tərəfə artıq düşmənin istehkamları yerləşir. Yəni bir az da irəliləsəydik, düz onların ovcuna gedib girərdik. Deyəsən, Xürrəmşəhrin azadlığı xəbəri də şayiə idi. Çıxılmaz vəziyyət yarandı. Nə irəli getmək, nə də arxaya qayıtmaq mümkün idi. Bir də ayıldıq ki, düşmənin mühasirəsindəyik. Onlar bizi qarşılamağa tanklarla gəlmişdilər. Hətta yuxarıdan başımıza raket atdılar. Var gücümüzlə neçə saat müqavimət göstərdik. Daha silah-sursatdan bir şey qalmamışdı, hətta içməyə su da yox idi. Susuzluq hamını taqətdən salırdı. Sanki Azadegan çölünün istisi də düşmənlə

əlbir idi. Bu susuz səhrada silah-sursatın tükənməyi, mühasirə və isti hava bizim çağırılmayan rəhmsiz qonağımız idi. Sayımız yetmiş-səksəndən artıq olmazdı. Get-gedə mühasirə halqası daralırdı və göydən helikopterlərin, yerdən də tankların əhatəsində qalmışdıq. Çox keçmədən Azadegan çölünün əsirləri olduq...¹

¹ Əsirlikdən azad olan Muğandəşt sakini veteran Davər Ənbəri. O, Xürrəmşəhrin azadlığı əməliyyatında əsir düşür və əsirlik illərini "əl-Ənbar" və "Musil" düşərgələrində keçirir.

Axırıncı plov

Sentyabr ayının 22-si olmasına baxmayaraq, hələ də havalar isti və rütubətli keçirdi. Biz də o zaman qarnizonun həyətinə oturub, dincəlirdik. Birdən hər yerə xəbər yayıldı ki, İraq ölkəmizə hücum edib. Bu xəbər olduqca gözlənilməz idi. İndidən sonra bir-birimizin kənarında keçən xatirələrlə dolu xoş günlərlə vidalaşmalı, müharibəyə getməli idik. Hamımız sadə və səmimi cavanlar idik. Elə bilirdik ki, hər şey elə bu gün-sabah başa çatacaq və İraqı heç ölkə hesab etmirdik.

Təxminən iyirmi nəfərimiz silahlanıb, bir ambulansla yola düşdük. Sərhədə çatanda, hava qaralmışdı. Qüvvələr tez müdafiə məqsədilə mövqe seçdi. Hələ atışmadan bir xəbər yox idi. Amma ertəsi gün zastavamız zərbəyə məruz qaldı. Düşmən Şələmçə səmtindən Xürrəmşəhrə daxil olmuşdu. Bizim nahiyəmizdən də ön cəbhəyə yeni qüvvələr yollanırdı. Kapitan Sadiqi bizi bir yerə toplayıb dedi: "Mənə üç nəfər qumbaraatan, üç nəfər əsgər və bir komandir lazımdır!" İlk könüllü olaraq hazır olduğumu bildirdim. Ardımca o biri dostlar da adlarını yazdırdılar.

Yaxınlıqdakı neft-kimya zavodu od tutub yanır, yüksələn alovun işığı altında hər tərəf aydın görünürdü. Gecəni Abadanda iraqlıların bombardmanı altında keçirdik. Xürrəmşəhr-Əhvaz

rabitə qovşağı qülləsi vurulmuş və Tehranla əlaqəmiz tam kəsilmişdi. Vəziyyətdən nigaran olan atam o qarışıqlıqda bizim zastavaya gəlib, məni axtarırmış.

Səhər oradan özümüzü Xürrəmşəhrin came məscidinə¹ yetirdik. Düşmənin hücumları Ərvənd çayının o tərəfindən təşkil edilirdi və topları dayanmaq bilmirdi. Kapitan Əmanullahinin təkidi ilə bizi məsciddən şəhərin yol polisi idarəsinə göndərdilər. Məscidin yerləşdiyi nahiyə çox təhlükəli idi və o, burada qalmağımızı istəmirdi. Tələsik hamımız balaca yük maşınının arxasına atıldıq. Neçə nəfər pulemyotla bizi qoruyurdu. Çünki hər an atəşə məruz qala bilərdik. Maşın sürətlə yerindən götürülərkən dostlardan biri minə bilmədi və arxa bortundan sallanıb qalmışdı. Yazıq qışqıraraq deyirdi: "Buraxın məni! Buraxın!..." Nəhayət, çətinliklə onu qaldırıb, maşına atdıq və gəlib, polis idarəsinə çatdıq. Ləngimədən səngərlərə girdik. Hər yerdən başımıza od yağırı.

Axır, qaranlıq çökdü. İraqlılar yuxarı səmtdən bizi əhatəyə almışdılar. Səngərimizin bir tərəfi düz düşmənin nişanı altında idi və biz o biri tərəfə

¹ O zaman came məscidi mövqeyinə görə strateji əhəmiyyət daşıyırdı və bir növ, komandalığın mərkəzi idi. Hər yerə informasiya oradan ötürülür, əməliyyatlar oradan idarə edilirdi.

sığınmışdıq. Başı qalxanı snayperlər vururdular. Buradan onları görmək mümkün deyildi və hələlik vəzifəmiz yalnız müqavimət idi. Axşam kapitan Əmanullahi də özünü bizə çatdırıb dedi: "Hal-hazırda lazımı silah-sursat və qüvvəmiz yoxdur. Düşmən isə yetərinə müasir silah-sursatla silahlanıb. Belə şəraitdə vəzifəniz bacardığınız qədər müqavimət göstərməkdir. Yalnız düşməni yüz faiz vurmağa mövqe yaranan zaman atəş açın. Əks-təqdirdə atəş qadağandır! Tankı da qəti əmin olduqda qumbaraatanla vurun. Yəni bir giliz də bihudə yerə əldən verməməlisiz! Bir azdan fişəng atacaqlar və ardınca da atışma başlayacaq. Heç nədən qorxmayın! İndi üzərimizə düşən vəzifə budur!"

Üç gündən sonra yardıma bir qrup yeni qüvvə gəldi. Onlar atəşlə bağlı qoyulan məhdudiyətdən xəbərsiz idilər. Gecə istirahətdən sonra səhər harada düşməni görsəydilər, dərhal atəş açırdılar. Vəziyyəti başa salsaq da qulaq asan olmadı. Atışma başladı və biz də onlara qoşulmalı olduq. Qulamrza qumbaraatanla iraqlıların yerləşdiyi binalardan birini partlatdıqda, hər tərəfdən "Allahu-əkbər!" sədaları ucaldı və biz də "Allahu-əkbər" – deməyə başladıq. Onlar səsimizdən sayımızın az olduğunu bildilər.

Çox keçmədi ki, İraq qoşunları bir tərəfdən Xürrəmşəhrə, o biri tərəfdən də Abadana daxil

olmağa başladı. Şəhərin mərkəzi hərbi hissəsi süqut edəndən sonra biz də mühasirəyə düşdük. Kapitan Əmanullahi ratsiya ilə arxa cəbhəyə məlumat verib, yardıma qüvvə və silah-sursat tələb etdi. Söhbət əsnası birdən danışığının tonu dəyişdi. Deyəsən, Abadan polkundan hazırda imkan olmadığı və hələlik əlinizdən gələni etməyi tapşırıldı. Kapitanın qanlı gözlərindən hər şey məlum idi. Üzünü bizə tutub dedi: "Mənim daha əldən verməyə başqa bir şeyim yoxdur! Özüm kürdəm və öz zonamızda "Kumule" separatçıları ailəm-uşağıma od vurub yandırılar! Ondan sonra bura canımı İslam yolunda qurban verməyə gəlmişəm! Qayıtmaq istəyəne yol açıqdır və soruşsalar, desin ki, Əmanullahi icazə verib! Amma qalanlar bilsinlər ki, bu döyüşün axırı ya şəhadət, ya da əsarətdir! Yəni hərə öz taleyi barədə düzgün götür-qoy eləsin..." Heç kim yerindən tərpənmədi və hamı bir nəfər kimi döyüşə hazır oldu. Bəlkə də o zamanadək özümdə belə cəsarət hiss etməmişdim.

Döyüşlər get-gedə sərtləşirdi. Axır, kapitan özü qüvvə gətirmək üçün birbaşa Abadana yollandı. İraqlılar yerləşdiyimiz polis idarəsini sıxışdırmağa çalışırdılar. Biz ortadakı səngərdən çıxma bilmirdik. Döyüşçülərdən biri xəbər verdi ki, geri çəkilməliyik. Hətta fikirləşməyə belə fürsət yox idi. Mühasirə halqası da getdikcə daralırdı. Düşmən Xürrəmşəhrin şose yolunu da iki tərəfdən kəsmişdi. Səngərlər bir-

birinin ardınca boşalırdı və biz də geri çəkilməyə məcbur idik. Qayıtmağa yalnız Cənnətabad qəbristanlığı səmtindən çıxış yolu qalırdı. Gözlərimiz önündə Xürrəmşəhr əldən gedirdi.

Yerimizi tərk edərək ehtiyatla şəhərdən aralanırdıq. Arxadan atışma səsləri kəsilmirdi. İşimiz bir növ qaçdı-tutduya bənzəyirdi. Birdən gözümlüz yaxınlıqdakı divarın kənarında olan nərdivana sataşdı. Beş metrlik divarı nərdivanla yuxarı qalxdım. O tərəfi ucu-bucağı görünməyən biyaban idi. Divarın o tərəfinə düşməyin özü də başqa problem idi. Yerdə neçə güllə darağı və qayıışı gözümə dəydi. Görünürdü ki, bizdən qabaq burdan keçənlər olub. O hündürlükdən tullana biləcəyimə inanmağım gəlməsə də tullandım. Divarın kənarında dəmir payalar vardı. Onların arxasından özümüzünkülərə qəbristanlığı göstərdim. Mən buraları yaxşı tanıyırdım.¹ Uzaqdan Xürrəmşəhrə doğru irəliləyən düşmən qüvvələri aydın görünürdü. Artıq, bu səhralığı sürünə-sürünə getməli idik. Yağış yağandan sonra torpaq çat-çat olmuşdu və bəzən dərinliyi yarım metrə çatan geniş yarıqlar əmələ gəlmişdi. Yalnız bu çökəkliklərlə

¹ Atam inşaat mühəndisi idi və işi ilə əlaqədar müxtəlif yerlərə gedirdi. Odur ki, biz də doqquz il Xürrəmşəhrdə yaşadığımız müddətdə çox yerlərlə tanış idik.

getməklə düşmənin gözündən yayına bilərdik. Amma arxanı qorumaq üçün bir nəfər burada qalmalı idi. Üçə kimi sayıb, birinci nəfəri yola saldım. Sürətlə qaçaraq özünü yaxınlıqdakı yarıqlardan birinə yetirdi. Düşmənin amansız atəşindən xəbər çıxmadı. Fikirləşdik ki, yəqin iraclıların başı arxamızdakı qarajlara qarışıb. Əsədullaha dedim: «Növbə sənindir, qaç!» O isə hələ də tərəddüd edirdi. Yenə dedim: «Ay qardaş, zarafatın yeri deyil, bura cəbhədir! Getmirsənsə, mən gedim. Arxadan məni qoru, sonra da özün gəl.» Razılaşmayıb, deyirdi ki, ikimiz bir yerdə qaçaq. Başa düşmürdü ki, bir yerdə qaçmağımız daha təhlükəlidir və ikimizi də vura bilərdilər. Çarəsiz, onunla razılaşandan sonra qumbaraatanı çiynimə alıb, dolayı şəkildə qaçmağa başladıq. Döngəyə bir az qalmış arxaya baxarkən onun yerdə oturduğunu gördüm. Qışqırdım: "Əsədullah! Kimi gözləyirsən?! Cəld ol!". Məncə iraclılar səsimi eşitdilər. Əyilib, diqqətlə baxanda gördüm ki, yaralı bədənindən torpağa qan süzülür. Sonra mənə tərəf də atəş açıldı. Yubanmadan neçə addım ataraq özümü oradakı təkərlərin arxasına atdım. Atəşin ardı kəsilmirdi. Bir az səngiyəndən sonra yavaşca boylanıb, vəziyyətin nə yerdə olduğunu bilmək istədim. Gördüm ki, artıq onların bir qismi divarın üstündədir və bu səmtə baxmırlar. Elə bu zaman minomyotdan atılan mərminin səsi hər tərəfi bürüdü. Qarajlardan qalxan

tüstü də burula-burula ətrafa yayılırdı. Tüstünün arasında qaçan iraclılar lap qulyabanıya bənzəyirdilər. Bu zaman snayperlər işə düşdü. Arxamdan ax-uf səsi gəldi. Çevrilib baxanda, gördüm biri əllərini üzünə tutub və barmaqlarının arasından qan fışqırır. Deyəsən, gözündən vurmuşdular. Ona yaxınlaşarkən üzü üstə yerə dəydi. Bir anlıq özümü itirdim və məni acı gülüş tutdu. Sonra da ayağa qalxıb, ağzımdan çıxanı deməyə başladım: "Əclaf! Gəlin məni də vurun!..." Düşmənlər məni əzab vermək istəyirdi. Gülləri ayağımın altına boşaltdılar və biri də məni dəymədi. Dedilər: "Təal, təal!"¹ Qarajın qapısına tərəf getdim. Yenidən atışma səsi eşidildi. Arxaya baxdıqda, Əsədullahı gördüm. Durub, cin kimi qaçırdı. Qarajın qapısı ağzında məni başımdan tutub, içəri çəkdi. Bu atışmada Əsədullahın da işini bitirdilər və mən tək qaldım.

Günorta idi və döyüş səhər saat doqquz radələrindən başlamışdı. Əsən isti meh əsirliyin həsrət dolu qoxusunu da özü ilə gətirirdi. Yorğunluq, aclıq və susuzluqdan məndə can qalmamışdı. Birdən axırıncı dəfə yediyim saçma-

¹ "Gəl, gəl!"

plov¹ yadıma düşdü. Burada yediyim son dadlı xörək idi və onu da damağımda özümlə aparırdım...²

¹ Hərbi xidmətdə mərcili plova "saçma-plov" deyirdilər.

² Əsirlikdən azad olan Tehran sakini veteran Əbdülrəhim Fərrux-Söhrab. O, 1980-ci ilin oktyabrı Xürrəmşəhrdə əsir düşür və əsirlik illərini "Musil" düşərgəsində keçirir.

Bağdadın əl-Rəşid xəstəxanası

On beş nəfərlik bir qrupla Mimək yüksəkliklərinə ezam olunmuşduq. Ora iraqlıların işğalı altında idi. Bu tapşırıq doktor Çəmran tərəfindən verilmişdi. Bizim gecə hücumlarımız düşmənin rahatlığını əlindən almışdı. Yüksəklikləri geri almaq üçün üç dəfə hücum elədik. Düşmən təchizat və qüvvə baxımından dərisinə sığışmadığı halda, biz bir gilizin və sığınmağa yerimizin belə dərdini çəkməli idik. Bununla belə, şiddətli hücumlarımıza davam gətirməyib, geri çəkilməyə məcbur oldular.

Mimək məğlubıyyəti düşməne ağır zərbə oldu və çoxlu itki verdi. Hərbi qərargahdan xəbər gəldi ki, yardıma qüvvələr gəlincə yerimizi tərk etməməliyik. O ərəfədə ali baş komandan Bəni-Sədr idi və yardıma ümid bəsləmək olmazdı. Bu tərəfdən müasir silahlarla təchiz olan düşmənin də əl çəkmək fikri yox idi. Nəhayət, neçə əks-hücumdan sonra onların tam mühasirəsinə düşdük.

Silah-sursat və su ehtiyatımız tükənmişdi və səngərlərdə oturub kömək gözləyirdik. Qışın ortaları idi və gecələr həddən artıq soyuq keçirdi. İraqlılar da vəziyyətimizin nə yerdə olduğunu bildirdilər və tərpənməyə imkan vermirdilər. Mənim cəmi bir gülləm qalmışdı və onu münasib vaxta saxlamışdım. Düşmənin qabağını almaq üçün səngərimizdən üzü aşağı yamaclığı minalamışdıq. İraqlılar qarışqa kimi

axışaraq yüksəklikləri mühasirəyə almışdılar. Mən olduğum səngərdə üç nəfər idik. Səngərimizə yaxınlaşan bir iraqılı bizi görəndə kimi atəş açdı. Yanımızdakı səngərdən əsir düşməmək üçün iki nəfər cəld o tərəfə atıldı, biri şəhid oldu və o birisi də yaralandı. Bu atışmada mən də ağır yaralanaraq yerə sərildim.¹ Onlar məni ölü zənn edib, o biri səngərlərə tərəf getdilər.

Gözümü açanda təxminən səhər saat dörd-beş olardı və göydə yalnız bir ulduz görünürdü. Elə bu vaxt gözüm səngərin başında dayanan əli silahlı bir iraqılıya sataşdı. O da diqqətlə ətrafa nəzər salırdı. Çox çətinliklə barmağımı silahın tətüyünə qoyaraq ürəyindən nişan alıb, atəş açdım. Yazıq yerindəcə can verdi və daha nə baş verdiyindən xəbərim olmadı.

Neçə saat və ya neçə gün huşsuz olduğumu bilmirdim. Gözümü açanda özümü xəstəxanada gördüm. Yanımda qarabuğdayı xəstələr² də vardı. Birindən soruşdum: "Bura haradır?" Yavaşca fars dilində dedi: "Bağdadın əl-Rəşid xəstəxanası!"³

¹ Sol əlim, başım və budumdan yaralandım və Bağdadda xəstəxanada əməliyyat olundum.

² Sonralar bildim ki, onlar Səddama qarşı siyasi fəaliyyətlərdə tutulan İraq mücahidləridir.

³ Əsirlikdən azad olan Xomeyn sakini veteran Həfizullah Fəzaili. O, 1981-ci il 2 fevralda əsir düşmüş, əsirlik illərini əl-Rəşid bazası və 6 nömrəli Rəmədi və 4 nömrəli Musil düşərgələrində keçirmişdir.

Ən ağır vida

Bizi Hurul-Hüveyzə (yaxud Hurul-əzim) məntəqəsinə aparmışdılar. Bu, nahiyəyə ilk gəlişimiz idi. 1985-ci il dekabr ayının 22-si idi və yağış yağırdı. Hava dumanlı olduğundan o gün kəşfiyyata getmədik. Burada duman çökəndə göz-gözü görmürdü. Günortadan sonra yağış dayansa da, hələ buludlar çəkilməmişdi. Komandir müavini dedi ki, yola düşürük. Dörd nəfər idik. Əvvəl Mutə portuna, oradan da zastavamıza yollandıq. Zastava yaxınlıqda olan adadan dörd-beş kilometr aralı idi. Zastavadan qayıq və silah alıb, keşik postuna tərəf getdik. Axşamüstü "Zeyd" məntəqəsinə ayrılan su qoluna çatıb, qamışlıqda gizləndik. Qürub çağı Hur çayının ayrı gözəlliyi vardı. Oradan düşmənin bütün qüvvə və istehkamları rahat müşahidə olunurdu.

Namazımızı qayığın içində qılandan sonra Cəfərlə dalğıc libasını geyindik. Vəziyyəti bir qədər yaxından araşdırmaq üçün irəli getməli idik. Hurun özü bir dərya idi və hər an adamı təhlükə gözləyirdi. Qaş qaralan kimi ehtiyatla hərəkət elədik və bir qədər irəliddə ilk maneə ilə üzləşdik. Qarşıda dörd metrədən bir tikanlı məftillər çəkilməmiş dəmir dirəklər basdırılmışdı. Oradan qayığın keçməsi mümkün deyildi. Məftillərin arasından yalnız bir nəfər keçə bilərdi. Qalanlarla qucaqlaşıb, qayıqdan suya düşdük. Qaranlıqda ayrı düşməmək üçün

götürdüyümüz kabelin bir ucunu dirəyə, bir ucunu da belimizə bağlayıb, oranı keçdik. Kabel möhkəm olduğundan qamışlıqlarda ilişmirdi. Cəfərin bir ayağı protez olduğundan suyun üzünə qalxmasın deyə, ona daş bağlayırdı. O, qabaqda, mən də arxasınca irəliləyirdim. Təqribən altmış metrədən sonra növbəti maneə ilə rastlaşdıq. Uzun dəmir milləri bir-birinə qaynaq edib, hasar çəkmişdilər. Aralarından bir nəfər zorla keçə bilirdi. Daha tikanlı məftillər kimi bunları kəsmək olmurdu. Buradək bizi görənlər olmadı. Çətinliklə hasarın arasından o tərəfə keçdik və qabaqda suyun içində salınan zolaq yola bir az qalmış dayandıq. Orada hər iyirmi metrədən bir sıra ilə əsgərlər keşik çəkirdilər. Yol suyun səviyyəsindən təxminən iki metr yarım hündür idi. Amma önündəki bu maneə isə o zonada ən keçilməz maneələrdən biri sayılırdı. Çarpaz dirəklərə dairəvi sıx tikanlı məftillər çəkilmişdi. Nəhayət, o maneəni də sovuşdum. Qaranlıqda suyun altı görünməsə də əlimiz altda tikanlı məftilləri hiss edirdik. Mən Cəfərdən arıq olduğum üçün ondan əvvəl keçdim. Əlimdəki gecə binoklu ilə ətrafa nəzər salırdım. Əslində, onsuz da ay işığında hər tərəf görünürdü. Cəfər hələ də oranı keçə bilməmişdi. Bir az da üzüb, zolağa çatdım. Düşmən əsgəri ilə beş metr məsafəm vardı. Hətta yolun düz altına da tikanlı məftillər çəkmişdilər. Ətəyi sürüşkən olduğundan çətinliklə yuxarı qalxıb, yolun ortasına süründüm. Maraq üçün

geri qayıdıb, yuxarıdan aşağı nəzər saldım. Həqiqətən onlar kanalı dəqiq konstruksiya üzrə inşa etmişdilər. Bu zaman iki nəfərin söhbət edə-edə mənə tərəf gəldiyini gördüm. Yerə uzanaraq gizləndim və gəlib, yarım metrliyimdən keçdilər. Əynimdəki qara dalğıc formaya görə diqqəti cəlb etmədim. Sonra sürünə-sürünə yolun o biri tərəfinə keçdim. Bir qədər irəlidə səngərin kənarında gölməçə vardı və arxada olan ən cüzi hərəkəti əks etdirirdi. Ətrafa nəzər saldım. Bu tərəfin yamacı maili olmadığı üçün aşağı düşmək asan deyildi. Oradan yalnız tullanmaq lazım idi və bu da səs-səmirsiz mümkün deyildi. Yaxındakı əsgərin mənimlə cəmi beş-altı metr arası vardı. Bunları Cəfərə məlumat vermək üçün tez geri qayıtmalı oldum. Gəlib, yolun yamacına çatdım. Birdən yuxarıdan iki nəfərin diqqətlə mənə sarı baxdığını gördüm. Əvvəl yerimdən tərpənmədim. Sonra isə çox ehtiyatla bədənimə aşağı sürüşdürməyə başladım. Artıq yarıyadək suyun içində idim. Nədənsə, birdən tələsik geri qaçdılar. Fikirləşdim ki, yəqin məni görməyiblər, ya da çaşblar. Dərhal əl-ayaq ataraq tikanlı məftillərin arasına girdim. Hiss elədim ki, yenə neçə nəfər yuxarıdan mənə nəzər yetirir. Daha tərpənməyə cəhd eləmədim. Bədənimin çoxu suyun altında idi. Əlləri ilə mənə tərəf işarə edərək nə isə deyirdilər. Neçə dəqiqə mənə sarı yaxınlaşmağa cürət edən olmadı. Axır, biri çaxmağı

çəkib, atəş açdı və sol əlimin üzük taxan barmağıma dəydi. Səsimi içimdə boğub, susdum. Artıq su da ləpələnirdi. Bilmədim, özüm tərənirdim, yoxsa onlar yaxşı görürdülər. Onlardan biri əyilib, yavaş-yavaş mənə tərəf yaxınlaşdı. Deyəsən, qolumdakı kompasın şüası diqqətini cəlb eləmişdi. Neçə qarışlığıma çatıb, qışqırmağa başladı: "Doriyyə iraniyy! Əduvv!..."¹ Geri qaçarkən özü də sürüşüb, palçıqlığa yığıldı. Tez o biri neçə nəfər onu çəkib çıxartdılar. Bu vaxt əlində silahı olan ləngimədən atəş açmağa başladı. Demək olar, bir darağı mənə tərəf buraxdı və bir güllə də buduma dəydi. Bu vəziyyətdə artıq qışın sərt soyuğunu hiss edirdim. Yaralı və halsız vəziyyətdə suyun üzərində qalmışdım. Getdikcə onların sayı çoxalır və amansızlıqla hər tərəfə atəş açırdılar. Güllələr palçıqları yerdən qoparıb, üzümə səpirdi. Bu arada bir güllə ayağıma, ikisi də qarnıma dəydi. Atəş kəsilmək bilmirdi. O vaxt nəfəsim kəsildi və huşdan getdim. Gözlərimi açanda, dörd nəfərin vəhşicəsinə əl-ayağımdan tutub, yuxarı sürüdüklərini gördüm. Yolun ortasına çatanda ilk dəfə bu səmtdən İraqın Hurun üzərinə yağdırdığı şiddətli bombardmanın şahidi oldum. Öz əsgərləri əməliyyat başladığını fikirləşərək hərə bir tərəfə götürüldü. Onların qorxub

¹ "İranlı kəşfiyyatçıdır! Düşməndir!..."

qaçdıgını görən komandirləri əsəbiləşərək hərəsinə bir-iki çubuq ilişdirib, geri qaytarmağa başladı. Bu səhnəni görəndə gülməyim tutdu.

Geri qayıdandan sonra onlar məni təpik altına saldılar. Biri heyvan kimi qarnımın üstə oturub, qolumdan kompası çıxararkən az qalırdı nəfəsim kəsilsin. Belə ağır yaralı olmağım baxmayaraq onların rəftarında məndən çəkindiklərimi hiss edirdim. Əllərimi məftillə möhkəm bağladılar. Son dəfə vətənə tərəf baxdım. Bu ən ağır vida idi...¹

¹ Əsirlikdən azad olan Tehran sakini veteran İbrahim Fəllah. O, 1985-ci il 22 dekabrda Dəclənin şərq bölgəsində əsir düşür və əsirlik illərini "əl-Rəmadi 7" və "əl-Rəmadi 9" düşərgələrində keçirir.

Boş zastava

Ölkənin qərbindəki sərhədyanı bölgələrdən cürbəcür xəbərlər gəlirdi. İraq Xosrəvi və Sərpol-zəhab səmtindən ərazilərimizə təcavüz etmişdi. Tapşırığa əsasən, səpah qüvvələri ora ezam edilərək vəziyyəti araşdırmalı, biz də Qəsri-Şirinə, oradan da "Pataq" və "Tilekuh" zastavalarına baş çəkməli idik. Həmədandan yola düşən qrup Sərpol-Zəhabın "Tiləkuh" və "Gerdno" zastavalarında yerləşməli idi. Bizim on üç nəfərlik dəstəmiz Qəsri-Şirin məntəqəsinə yola düşdü və gəlib "Tilekuh" zastavasında yerləşdik. Zastavanın o zaman yalnız viran qalan obyektini yerində idi və sərhədlə 200-300 metr arası vardı. Bizdən sonra Sərpol-Zəhabın üç nömrəli zirehli briqadasından dörd tankla bir taqım da bizə qoşuldu və tanklar istehkamların arxasında mövqe tutdu. Biz vəziyyəti araşdırdandan sonra qayıtmalı idik. Amma İraqın geniş miqyaslı basqını buna imkan vermədi. Düşmən ən müasir texnika və silahlarla hava və qurudan hücumu keçmişdi. Komandir Həmid Novruzı təcili səngərlər qazılmasını göstəriş verdi. Beləcə, üç gün gəlib keçdi. Amma İraqın məqsədi hələ də məlum deyildi.

Sentyabr ayının 22-si səhərə kimi onların hərbi texnikasının səsi kəsilmədi. Elə bilirdik ki, patrul maşınları gecə keşiyi ilə məşğuldur. Halbuki aramızdakı dərəyə dörd ağır zirehli qoşun

yerləşdirməyindən xəbərsiz idik. Zastavanın vəziyyəti onsuz da pis idi və minomyotların zərbəsindən sonra salamat bir yer qalmadı. O zaman yalnız gətirdiyimiz silah-sursatlarımızı salamat səngərlərə daşıya bildik. Hələlik növbə ilə istehkamlarda keşik çəkirdik. Həmin gün gecədən səhərədək minaatanların səsi kəsilmədi. Yerimiz bəlli olduğu üçün zastavanın üzərinə ardıcıl mərmə yağdı və sütunları lərzəyə gəlirdi. İncilabın qələbəsindən sonra müharibə bizim dəvətsiz qonağımız idi. Heç kim bunu gözləməirdi. Vəziyyət o qədər çətinləşdi ki, sığınmağa qazdığımız səngərlərdən başqa yer qalmadı. Mərmə və qəlpələrdən qorunmaq üçün yeganə yerimiz ora idi. Saatlarla atəş altında olmağımız bir an istirahətə imkan vermədi və yuxusuzluq bizi taqətdən saldı.

Sentyabrın 23-ü açılarda qarşımızda İraqın hərbi texnika və qoşunları, arxamızda isə viran qalan zastava dururdu. Axır, saat on bir radələrində düşmən hücumu keçdi. Atəşin həddi-hüdudu yox idi və başımız üstə mavi səma get-gedə qaralırdı. Tanklar nərildəyərək irəli gəlirdi və qarşıya çıxan hər şeyi göyə sovururdular. Düşmən məntəqəyə yüzlərlə tank, BTR, top və s. zirehli maşınlarla təchiz edilən dörd qoşun yeritdiyi halda, biz isə on üç nəfər səpah əsgəri və bir taqımla onların qabağına çıxmışdıq. Əlimizdə cəmi neçə J-3 avtomatı və neçə tüfəng vardı. Təkcə komandirimizin silahı kalaşnikov idi.

Ondan başqa ağır silahımız bir ədəd qumbaraatan idi ki, onu da yalnız bir nəfər işlədə bilirdi.

Müqavimət əsnasında onsuz da çatışmayan güllələrimiz tükəndi və yalnız bir neçə mərmimiz qaldı. Döyüş zamanı bacardığımız qədər qənaət etsək də, düşmən isə bolluğuna düşdüyündən ağınabozuna baxmırdı. Bəlkə biz də onların yerində olsaydıq, elə edərdik. Onların ağır texnikası qarşısında aciz qalmışdıq və bizə nəfəs almağa imkan vermirdilər. Zastava mühasirəyə düşərkən son gülləmizədək vuruşduq. Əlimizdə sadəcə boş silah tutmuşduq və ümid bəsləməyə bir güllə də qalmamışdı. Daha səngərlərə sığınmaqdan başqa çarə qalmadı.

Artıq hər yeri düşmən qüvvələri tutmuşdu. Dörd güclü qoşun müqabilində neçə silahsız fərdin müqavimət göstərməyə zərrə qədər şansı yox idi. Doğrusu, onların yanında əsla saya gəlmirdik. Bizi əsir götürüb hərbi maşınlara mindirib apardılar.¹

¹ Əsirlikdən azad olan Həmədan sakini veteran Seyid Əhməd Qəşəmi. O, 1980-ci il 23 sentyabrda əsir düşür və əsirlik illərini "Musil 3", "Musil 4" və "əl-Rəmadi 6" düşərgələrində keçirir.

Təslim olmaq istəmirdim

"Vəl-fəcr-1" əməliyyatı yaz fəslinə təsadüf etmişdi.¹ Aprelin 7-si olmasına baxmayaraq Fəkkədə ab-hava tamam başqa idi. Düşmənin yağdırdığı bombardmandan yer-göy od tutub yanırdı. Biz saat altı radələrində cəbhə məntəqəsinə çatdıq. Əməliyyat komandiri dedi: "Hava qaralmamış kəşfiyyata çıxmalıyıq."

Topların gurultusundan ağız deyəni qulaq eşitmirdi. Düşmənin atdığı fişənglər bir-birini təqib edirdi. Onlar bəzi nahiyələri minalamışdılar. Xətti yaran qüvvələr mühasirəyə düşərək əksəri şəhid olmuşdu və bədənləri tikə-tikə olub hər tərəfə səpələnmişdi. Şəhidlərin canları bahasına açılan dar bir cığırla düşmənin irəlində kanal qazdığı təpələrə doğru hərəkət etdik. Sağ tərəfimizdəki təpələr işğal olunmuşdu və kənardan bizi hədəf alan iki düşmən pulemyotu hərəkətimizi ləngidirdi. Axır, onlarla üzləşməli olduq. Yağış kimi yağan güllələrə etina etmədən irəliləməyə başladım. Bir anlıq dizi üstə oturub, DŞK və pulemyotdan atılan gülləbaranı seyr etməyə başladım. Güllələr bəzən hətta ayaqlarımızın

¹ "Vəl-fəcr-1" əməliyyatı 1983-cü il aprelin 10-u "Ya Allah" rəmzi ilə Cəbələl-fovq bölgəsinin cənub cəbhəsində başlayıb, ayının 17-si başa çatır.

arasından gəlib keçirdi. Pulemyotların yerləşdiyi tərənin ətəyi minalanmışdı və onlarla əlləşməyə əsla vaxt yox idi. Buludlar da ayın qarşısını kəsdiyindən yarım metr qabağı görmək olmurdu. Meydandan yol açmaq üçün dörd nəfər könüllü lazım idi. Ürəyimdən "Allahummə urzuqni əş-şəhadətə fi səbilik!"¹ keçərək qabağa çıxmaq istəyərkən, o tərəfdən biri səsləndi: "Bura gəlin! Daha ehtiyac yoxdur! Bu tərəfdən keçməyə yol var!" Oradan irəliləyib, tərənin başına çatdıq. İraqlılar arxadakı tərədə yerləşmişdilər. Təxminən on beş metr aramız vardı və səsləri aydın eşidilirdi. Döyüşçülərimizdən Həsən adlı birisi dizini yerə söykəyib, qumbaraatanla birinci mərmini onlara tərəf yollayarkən özü də çiyin və bud nahiyəsindən yaralandı. Onu kanalın ağzından geri çəkmək üçün dərhal irəli atıldım. Bu zaman arxamdan bərk ağrı hiss etdim. Sanki belimin ortasından qaynar su süzülürdü. Silahım əlimdən düşdü və üzü üstə yerə yığıldım. Belim qan içində idi, kanalın ortasında yığılıb qalmışdım və yerimdən tərpnə bilmirdim. Nəhayət, Həsən o yaralı vəziyyətdə qalxıb, məni bir qədər çəkə bildi. Mən də şalvarından yapışib, yerlə bir az süründüm. Daha taqətim çatmadığını görüb, əllərimi buraxdım. Onu zorla razı saldım ki, məni

¹ "İlahi, yolunda şəhid olmağı mənə nəşib et!"

rahat buraxsın. O biri dostlar da mənə geri aparmağa cəhd edərkən dedim: "Siz gedin, arxadan gələn qüvvələr mənə apararlar!" Onlar razılaşandan sonra yaramı çəfyəmlə bağlayıb getdilər. Hər halda əlimi hər şeydən üzməmişdim və yardıma qüvvə gələcəyinə ümidvar idim. Bu vəziyyətdə çox gözlədim və lakin gələn olmadı. Çətinliklə sürünüb, kanaldan çölə çıxdım və təpənin ətəyində üzü üstə uzandım. Ağrı və qanaxma öz işində idi və daha kipriklərim belə öz ixtiyarımda deyildi.

Səhərə yaxın saat dörd olardı. Təxminən iki saatdan sonra huşa gəlmişdim. O vəziyyətdə bir təhər təyəmmüm edib, yaxınlıqdakı çökəklikdə namazımı qıldım. Bir Allah bilir, hansı çətinliklə namazı başa vura bildim. Ağrının şiddətindən canım boğazıma gəlirdi. Hərdən huşdan gedib, yenə ayılırdım. Yavaş-yavaş qulağıma ərəbcə danışıq səsləri gəlirdi. Gözlərimi yuxarı çevirəndən sonra göydə İraq helikopterlərini müşahidə elədim. Deyəsən, dan yeri sökülmüşdü. Bədənimin yarısı çökəkdə ikən gözlərim daim ətrafı dolanırdı. Yaxındakı səngərin qarşısında bir əsgər keşik çəkirdi. Diqqətim ondan yayınmırdı. Qarayanız, buruq saç və iri gözləri vardı. Aramızdakı fasilə çox az idi. Gözləri önündə olsam da mənə görmürdü. "Və cəlna min bəyni əydihim səddən və min xəlfihim

səddən fə-əğşəynahum fəhum la yubsirun"¹ ayəsini oxuyub, özümü ölülyə vurdum. Yerimdən tərpnəməməli və çalışmalı idim ki, mənə görməsin. Amma ağırlarım get-gedə çoxalırdı. Bir tərəfdən də qan iyinə ətrafımda milçəklər peyda olurdu. Hər hansı hərəkət onu duyub sala bilərdi.

Artıq, iraqlılar mənə ölü olduğumu fikirləşirdilər. Özüm də ürəyimdə dəfələrlə şəhadət kəlməmi oxumuşdum. Üzüklə qol saatımı gizlətməyə çalışırdım ki, mənə tərəf gələn olmasın. Birdən addımların mənə yaxınlaşdığını hiss etdim. Deyəsən, saatımın şüşəsinin işığı diqqəti cəlb etmişdi. Gözucu baxıb gördüm ki, saat on-on bir radələridir. Əsgərlərdən biri gəlib, qolumdan saati açıb apardı. Bir az keçməmiş yenə ayaq səsləri gəldi. Cismimdə can qalmasa da təslim olmaq istəmədim. Çətinliklə də olsa arxamda gizlətdiyim qumbaranı açmaq istəyirdim. Amma hər nə çalışsam da, bacarmadım. Əlim keymiş halda arxamda dirənib qalmışdı. Bir üzüyü görə canımı təhlükəyə sala bilməzdim. Elə də oldu və üzüyüm başqa birisinin diqqətini cəlb elədi. Ürəyimdə şəhadət kəlməmi deməyə başladım. Mənə yaxınlaşandan sonra hiss etdi ki, diriyəm. Çəkməsini möhkəm yerə cırparaq

¹ "Biz onların önləri və arxalarına sədd çəkib, gözlərini bağlamışıq. Ona görə də görmürlər." ("Yasin" surəsi, 9-cu ayə)

dedi: "Qalx ayağa, qalx! Haydı!" Əgər dura bilsəydim, qalxıb, birinci onun payını verərdim. Heyif ki, daha məndə o güc yox idi. Naçar gözlərimi açdım və iş-işdən keçmişdi.

Günəş səmanın ortasına çatmışdı. Anamın vüqarlı siması gözlərim önündən çəkilmirdi. Əsir düşsəm də qətiyyən təslim olmaq istəmirdim.¹

¹ Əsirlikdən azad olan İsfahan sakini veteran Həsən Kağəzgəran. O, 1983-cü il 7 aprelə "Vəl-fəcr-1" əməliyyatına başlamazdan qabaq əsir düşür və əsirlik illərini "əl-Ənbar" və "Tikrit 17" düşərgələrində keçirir.

Qulaq kəsənlərə əsir

Üç saata yaxın idi ki, "Çilat" yüksəkliklərində vurnuxurduq. Axır, o qədər qalxdıq ki, iraqlıların tutduğu mövqelər rahat müşahidə olundu. Sonra biz özümüz də münasib yerlərdə pusqu qurduq. Onlar güclü silahlanmışdılar və sayları da bizdən qat-qat çox idi. Qısa müddətdə vəziyyətlə kifayət qədər tanış olduq. Kərimə dedim ki, daim durbinlə düşməne göz qoysun. Özüm də neçə nəfərlə xəritə üstündə səngərləri və mövqelərini müəyyənləşdirməyə başladım. Birdən arxa tərəfimizdən partlayış səsi gəldi. Qəfil zərbə idi. Dərhal xəritəni yığışdırdım. Çox keçməmiş düşmən bizi şiddətli atəşə tutdu. Hamı bir tərəfdə mövqe seçdi və mən də durbini götürüb, iri bir daşın arxasına keçdim. Kərim özünü yaxınlıqdakı çalaya yetirmək üçün sürətlə aşağı qaçdı. Hələ nə baş verdiyini bilmirdik. Altı nəfərlik kiçik dəstəmiz o qədər atəşə müqavimət göstərməyə qadir deyildi. Hüseyinlə Mehrfərd mənə yaxın idi. Mehrfərd daşın arxasından qışqırdı: " Məhəmmədrza, münafiqlərdir! Arxadan hücum ediblər!" Onda anladıq ki, tələyə düşmüşük. Tez bir zamanda aradan çıxmaq lazım idi. Kərimin getdiyi səmt nisbətən yaxşı idi və oradan qaçıb, uzaqlaşma bilərdik. İbrahimplə Məsum isə düz sol tərəfə qaçırdılar və səhv etmərsə, çəşaraq düşməne doğru gedirdilər. Aramız çox olduğuna görə, sadəcə

işarə ilə arxamca gəlmələrini göstərdim. Sürətlə aşağı enib, özümü Kərimə çatdırdım. Hüseyinlə Mehrfərd də ardımca gəlirdi.

Yayın istisi bu yüksəkliklərdə özünü daha çox bürüzə verirdi. Sanki isti hava ilə münafıqlar birgə canımıza daraşmışdılar. Hücumlərin ardı-arası kəsilmirdi. Birdən düz yanımda bir mərmə partladı və məni neçə metr aşağı atdı. Bir-iki cüzi cızıqla canımı salamat qurtardığım inana bilmədim. Qalxıb, yenidən sürətlə çuxurların içi ilə qaçmağa başladım. Hüseyinlə Mehrfərd bizdən bir az geridə idi. Biz isə qaçarkən yolda ayağımız büdrəyərək o qədər aşağı sürüşdük ki, onlardan və düşmənin atəşindən çox uzaqlaşdıq. Uzaqdan səslərini eşidirdik: "Məhəmmədrza! Kərim! Haradasınız? Hansı tərəfdəsiniz?" Geri dönüb, yolu onlara göstərmək istəyərkən Kərim qışqırdı: "Nə edirsən?! Ləngimək olmaz! Gəl gedək!" Dəstənin komandiri olduğum üçün yolumdan qalmadım, Kərimlə aşağı endi. Yuxarı qalxdıqca həm də düşməyə tərəf yaxınlaşır, daha dəqiq nişana tuş gəlirdim. Odur ki, xəritəni cibimdən çıxarıb, kolların arasına atdım. Bir az da qalxandan sonra uzaqdan İbrahimgili gördüm. Aşağı qaçmaq istəyərkən mühasirəyə alındım. İbrahimlə Məsum məndən əvvəl əsir düşmüşdü və aramızdan təkcə Kərim canını qurtara bildi. Nəhayət, iyul

ayının 21-i səhər çağı biz üç nəfər separatçı qulaq kəsənlərin əlində əsir gedirdik.¹

¹ Əsirlikdən azad olan Tehran sakini veteran Məhəmmədrza Kaini. O, 1985-ci il 21 iyulda sərhəd bölgələrində terror əməliyyatları törədən "Fərsan" separatçıları tərəfindən əsir düşür və əsirlik illərini "əl-Rəmədi" və "Tikrit 17" düşərgələrində keçirir.

Qaçılmaz taleyimiz

Sübh namazından sonra hərə bir tərəfdə yer tapıb, istirahət edirdi. Dincimizi almamış yenidən atəş başladı. Birdən kənardan qışqırıq səsi gəldi və dərhal iki-üç nəfər səs gələn tərəfə qaçdı. Bir azdan İsgəndər səndələyə-səndələyə belində bir yaralını yanımıza gətirib, yenidən geri qayıtdı. Bütün yaralıları orada olan mağaraya yığdıq. Zavallılar eynilə bizim kimi az qalırdı susuzluqdan huşdan getsinlər. Özlərinə gəlsinlər deyə, üzləri və ağızlarına bir az su səpdik. Kapitanımız İsgəndər dedi: "Bundan artıq gözləyə bilmərik." Dedim: "Gündüzü burada keçirib, gecə yola düşsək yaxşı olmazmı? Burda həm su var, həm sərindir. Dağların arasında nə vaxtadək sərgərdan gəzməyimiz məlum deyil." O isə qaşlarını çataraq dedi: "Mən buraları ovcumun içi kimi tanıyıram! Bir az getsək, Sumar yoluna çatmışıq. Qüvvələrimiz Sumar yolundadırlar." O özünə çox arxayın idi və rütbəsi də hamımızdan yüksək idi. Sözsüz əmrinə itaət etməli idik. Su qablarımızı doldurandan sonra səhər saat beş radələrində yola düşdük və günortayadək dayanmadan hərəkət etdik. Küləyin istisi həmişəkindən artıq hiss olunurdu. Yol getdikcə susuzluğumuz da artırdı. Qabımı çıxarıb, boğazımı bir az yaşlamaq istəsəm də, tamı və iyi dəyişdiyindən içə bilmədim.

Neçə saat hərəkətdən sonra gəlib, kiçik bir çaya yetişdik. Çayın kənarında əyinlərində kürd paltarları olan neçə nəfər yaralılara yardımına məşğul idi. Onlardan soruşduq: "Kürdsüz?" Bizə sepahın üzvü olduqlarını dedilər. Həqiqətən də paltarlarında sepahın rəsmi etiketi vardı. Onlara dedik: "Əyninizdəki bu nişanları qoparın, sizi bu paltarda tutsalar, qanınızı içərlər!" Onlardan Sumar yolunun səmtini soruşduq. Dedilər: "Sumar yolu bura yaxındır və qüvvələrimiz də o tərəfdədir. Bir az istirahətdən sonra biz də yola düşəcəyik. Sumarın yolu elə bu dağın arxasından keçir."

Onlardan ayrılıb, deyilən səmtə yollandıq. Dağın ətəyinə çatandan sonra qarışqa kimi səpələnərək yuxarı qalmağa başladığımız. Hərəkətinə qalan qüvvəsi ilə kimi qabaqda, kimisi də arxada hərəkət edirdi. Yolda hərəkətə mane olan bəzi əşyalarımızı əynimizdən çıxarıb atırdıq. Çətinlik çəkməyimizə baxmayaraq, mən tək-cə şəxsi əşyalarım olan çantamı atdım.

Döyüşçülərdən ikisi hamıdan qabaq dağın başına çatdı. Onlar dağın başında su bakları ilə rastlaşarkən həyəcanla qışqırdılar: "A hay! Eşidirsiniz! Burada su var, su!..." Səslərin əks-sədası hər tərəfə yayılarkən iraqılılar duyduq düşdülər. Bir anın içində atəş səsi hər tərəfi bürüdü. Onlar dağın başından qaçarkən, biz də orada baş verənlərdən xəbərsiz halda bu tərəfdən yuxarı qalxırdıq. Düşmənlər Sumarın yolunu kəsmişdi

və bu tərəfdə bizimlə bərabər olan qüvvələrin bundan xəbəri yox idi. Beləliklə, iraqılılar dağı mühasirəyə aldılar. Taleyimiz belə gətirdi və mühasirədən çıxmağa yol qalmadı.¹

¹ Əsirlikdən azad olan İsfahan sakini veteran Əsədullah Gerami. O, 1980-ci ilin sentyabrında əsir düşür və əsirlik illərini "Musil 2", "Musil 3", "Musil 4" və "Tikrit 14" düşərgələrində keçirir.

On dörd qolçomaq

1981-ci il dekabr ayının dördü idi. Gecə saat ikinin yarısı olardı. Tapşırığa əsasən, Bane-Sərdəşt yolunu minalardan təmizləməli idik. Mən 22 nəfərdən ibarət taqımın komandiri idim. Məntəqəyə çatandan sonra dərhal yolu təmizləməyib, "30 çan" təpəliyində yerləşdik. Səhər saat altı radələrində bir az dincəlmək istəyərkən düşmənin gözlənilməz hücumu ilə qarşılaşdıq. Biz yolun sol tərəfində, sepah qüvvələri isə sağ tərəfdə mövqə seçmişdi. Vəziyyət bizim əleyhimizə idi və rəbitəçilərimizin ikisi də şəhid olandan sonra o tərəflə əlaqə saxlaya bilmədik. Artıq itki verməmək üçün özümlə iki nəfəri saxlayıb, qalanlarını geri göndərdim. Məqsədim bacardığım qədər düşmənin başını qatmaq idi. Beləliklə, son gülləmizə qədər döyüşdük. Döyüş zamanı yanımdakılardan biri ayağını itirdi və o biri də başından yaralandı. Başını sarısaq da qanı kəsilmirdi. Zarafatla ona dedim: "Heç nə olmayıb, niyə rəngi-ruhun qaçıb?! Kefini pozma!"

Güllə və partlayışdan qulaqlarımız batırdı və pulemyotun güllələri havanı qılınc kimi kəsirdi. Bu arada fürsət tapıb, doktor Çəmrandan yadigar qalan süngünü birgə dəfn elədik. Belə qiymətli əşyanın düşmənin əlinə keçməyini istəmirdik. Yavaş-yavaş gülləmiz də tükənirdi və bu qeyri-bərabər döyüşdə

vəziyyətimiz daha da çətinləşirdi. Nəhayət, yaxınlığımızıza atılan qumbara nəticəsində yaralandıq.

Palıd ağacları sıra ilə bizə tamaşa edirdilər. Hələ səhər saat on bir olmamışdı. Bundan sonra havanın qaralmağını fikirləşməyimiz əbəs idi. Nə hava bu tezliklə qaralan idi və nə də o vaxtadək bizə aman verərdilər. Üç nəfər əliboş halda on dörd qolçomaq separatçılar qarşısında heç nə edə bilməzdik. Artıq mühasirədə idik və hətta tərpənməyə təqətimiz yox idi. Allaha and olsun, əgər silah-sursatımız olsaydı, son nəfəsədək döyüşərdik...¹

¹ Əsirlikdən azad olan Nişapur sakini veteran Məhəmməd Ləgzian. O, 1981-ci ilin sentyabrında demokrat separatçıları tərəfindən əsir düşür və əsirlik illərini Sərdəşt yaxınlığındakı Alvatan, Dolto və Doləşi kəndlərinin meşələrində tikilən gizli pənahgahlarda keçirir.

Təslim olun!

Gecə saat təqribən iki olardı. Soyuq və şaxta qılınc kimi kəsirdi. Əvvəl qırıcıların səsi gəldi və sonra da hər tərəf işıqlandı. Dərhal yerə uzandıq. Deyəsən, sadəcə qısa manevr idi və neçə fişəng atandan sonra aradan çıxdılar. Silah-sursatımızı götürüb, piyada yola düşdük. İki sutka istirahətsiz yol getdik. Hava yavaş-yavaş işıqlanırdı. Hamı əldən düşmüşdü. Hətta yol gedə-gedə mürgüləyir, hərdən də bürdrəyərək bir-birimizə dəyirdik. Komandirlər bir dəqiqə belə istirahətə icazə vermirdilər. Yuxuya gedərək yığılma ehtimalı da var idi. Səhər namazını da yolda ayaqüstü qıldığımızı. Daş-kəsəkli yollarda ayaq döyməkdən ayaqlarımızın altı qabar bağlamışdı. Hərdən yol boyu yalnız neçə dəqiqə oturmağa icazə verilirdi.

Artıq, hava yavaş-yavaş işıqlanırdı. Uzaqdan irəlindəki qüvvələrimizin düşmənlə döyüşü müşahidə olunurdu. Hər tərəfdən qara tüstülər burula-burula göyə qalxırdı. Cəbhə xəttinə çatandan sonra qumbaraatanlarımız tərəfindən vurulan düşmən tanklarının şahidi olduq. İraqlılar qarnizonun ətrafı boyu iri kanal qazmışdılar. Hazır səngər idi və vaxtı itirmədən daxilində yerləşdik. Düşmənin zirehli qoşunları hər tərəfə səpələnmişdi və sürətlə irəli gəlirdi. Biz döyüşün lap şiddətli vaxtında çatmışdıq. Qüvvələrimiz iki tərəfdən hücumla keçmişdilər.

Düşmənin pulemyot və DŞK-ları başımızı qaldırmağa imkan vermirdi. Vəziyyət fikirləşdiyimizdən daha ağır idi. Yorğun, eləcə də ac və susuz döyüşə girməyimiz özümüzə zərbə idi və vuruşmağa qüvvəmiz qalmamışdı. Özümü tez yaxınlıqdakı gölməçəyə çatdırdım. Suyun dibini yaşıl lil tutmuşdu və iyləndiyindən içmək mümkün deyildi. Bir az da irəli gedərkən palçığa batdım. Susuzluğa tap gətirmək olmurdu. Daha heç nəyə əhəmiyyət vermədən bir ovuc başıma çəkdim. O qədər duzlu idi ki, sanki boğazıma xalis duz töküldü və elə bil, zəqqum içdim.

Döyüş getdikcə iki səmtdən daha çox qızışırdı. Geri qayıdıb, kanala girdim. Şiddəti azaltmaq üçün qarnizonu atəşə tutduq. Tanklar kanalı nişan almışdı və üzərindəki DŞK-lar başımızı qaldırmağa macal vermirdi. Bir tərəfdən silah-sursatımız da sona yetirdi. Qumbaraatanların mərmisi tükənirdi. İraq ərazisində olduğumuz üçün istənilən vaxt yardıma qüvvə yollamaq mümkün deyildi. Beləcə kanalda gözləməyin heç bir faydası yox idi. Hələ komandirlə də əlaqəmiz kəsilmişdi. Demək olar, əlbəyaxa döyüş gedirdi.

Bütün çətinliklərə göz yumaraq qarnizona girməli olduq. Düşmən bizi görməsin deyə, daxildəki xarab məşinlərin arasına ilə irəli getdik. Tanklar nizamlı şəkildə hərbi hissəni mühasirəyə alırdı. Onlar bizim məhdud say və silah-sursatımızdan istifadə edərək

daha cürətlə hücumla keçirdilər. Naçar qalaraq yenidən kanala qayıtdıq. Helikopterlərdən DŞK ilə birbaşa kanalın içinə atəş açılır, başımıza güllə yağışı yağdırdı.

Nəhayət, atəş bir az səngidi. Boğazımızı yaşlamağa nə bir damla su, ağzımıza atmağa nə bir tikə azuqə vardı. Tanklar mühasirəni daraltdıqca iraclılar bir o qədər də ruhlanırdılar. Biz isə sadəcə qarnizonun ətrafına səpələnərək nizamsız müqavimət göstərirdik. Komandirlər də deyirdilər ki, sərhədlərimizdən neçə kilometr uzaqlaşaraq İraqın ərazilərinə girdiyimizə görə, yardım mümkün deyil. Köməyə yalnız qırıcı təyyarə göndərə bilərlər ki, o da belə vəziyyətdə düşmənlə bizi ayırd edə bilməyəcək.

Get-gedə atəşin şiddəti artırdı. Gözümüzün önündə qüvvələrimiz bir-bir payız yarpaqları kimi yerə sərilirdilər. Yaralıların "Məni burda qoyub getməyin!" – fəryadı adamın ürəyinə dağ çəkirdi. Artıq, düşmən kanalın neçə metrliyinə çatmışdı. Yerimizdən tərپənməyə imkan yox idi və yalnız pərakəndə atəş açma bilirdik. Kanalın içi qumluq olduğundan sürünmək çox çətin idi və silahların lüləsinə qum dolurdu. Arxa tərəfdən hücum

gözlənilirdi. Əməliyyatdan öncə bütün ehtimallar barədə Mehdi Bakiri xəbərdarlıq etmişdi.¹

Günorta saat üç olardı və döyüş hələ də davam edirdi. Düşmənin amansız hücumu, yorğunluq, isti hava, aclıq və susuzluq bizi əldən salsa da bütün bu çətinliklərə baxmayaraq vuruşurduq. Əlimizdə cəmi neçə qumbara ilə giliz qalmışdı. Mərmisiz qumbaraatanlar da yükdən başqa bir şey deyildi. Boş silahlar daha kara gəlmirdi və əliboş heç nə etmək olmurdu. Aclıq və susuzluğa dözmək olardısı, silahsızlığa dözmək çox ağır idi. Sanki dərd üstündən dərd gəlirdi. Axır, çətinliklə də olsa rabitəçi vəziyyətimizi qərargaha çatdırdı. Verilən cavab ümidimizi lap qırdı: "Olan güc və qüvvənilə döyüşü davam etdirin! Sonra isə vəziyyətə uyğun özünüz qərara gəlin!"

Hər şey Allahın ümidinə qalmışdı. Yavaş-yavaş iraclılar kanalın içinə girirdilər və yaralılarımız bir-bir əsir düşürdü. Biz isə dörd nəfər idik və təkca qumbara ilə bir iş görmək olmazdı. Qısa müddətdə yalnız üstümüzdəki sənədləri məhv edə bilərdik. Elə bu əsnada düşmən əsgərləri başımızın üstünü kəsərək bağırmağa başladılar: "Təslim olun!" Hər tərəfdən bizi əhatəyə aldılar. Əsirlik hissi bütün

¹ Bədr əməliyyatında şəhid olan "Aşura-31" qoşununun komandiri.

vücudumuzu bürüdü. Əllərimizi yuxarı qaldırmaq istəməsək də zor gücünə kanaldan çıxmalı olduq.

O gün fevralın 24-ü bizi yaman pis yaxaladı. Keçirdiyimiz hissləri dillə vəsf etmək mümkün deyil. Əllərimizi bağlayıb, tanka mindirdikləri zaman anlayırdıq ki, aqibətimizi nə gözləyir...¹

¹ Əsirlikdən azad olan Qum sakini veteran höccətül-İslam Əhməd Məbhuti. O, 1984-cü il 24 fevralda "Xeybər" əməliyyatında əsir düşür və əsirlik illərini "Musil" düşərgəsində keçirir.

Əsir deyiləm

Kəşfiyyata getmişdik. Mən dəstənin komandiri idim. Deyirdilər ki, Şenan¹ zirvəsindəki minaları zərərsizləşdirmək mümkün deyil. Odur ki, dörd nəfər birgə ehtiyatla zirvəyə tərəf hərəkət etdik. İyul ayının 24-ü gecə saat bir olardı. Yuxarı qalxdıqca həyəcanım artırdı. Tapşırıqla bağlı Əhməd Mütəvəssilianın nə reaksiya göstərəcəyini bilmirdim. İraqlılar tez-tez fişəng ataraq tərəfə gün kimi işıqlandırirdilər. Fişəng atılan kimi biz də dərhal başayaq dayanırdıq ki, kötüyə-zada bənzəyək. Axır, çətinliklə zirvənin başına çatdıq. Yuxarısı tam hamar idi. Düşmənin qüvvələri zirvənin o tayında yerləşmişdilər. Minaları zərərsizləşdirdikcə başa düşülməsin deyər, ehtiyatla qapaqlarını yerinə qoyurduq. İşimizi bitirdikdən sonra iraqlıların sənəqlərinə baş çəkib, özümüzlə bir keşikçi də "sovqat" gətirdik. Əhməd qardaşla əlaqə saxlayıb, tapşırıqın müvəffəqiyyətlə başa çatdığını və bir əsir də gətirdiyimizi ona məlumat verdik. Bilirdim ki, özbaşınalığımıza görə danlanacağıq. Bundan sonra onun göstərişi ilə həmin əsiri Təte məntəqəsinə göndərdik.

¹ İranın Kürdüstan sərhədindən o tərəfə, İraq ərazisində Hələbçə şəhərinə yaxın bir zirvə.

Gözlənilməz zamanda hücum edib, düşmənin səngərlərini ələ keçirdik və 45 nəfər əsir tutduq. Onların daha iki səngəri də vardı və oradan bizi rahat nişan alırdılar. Döyüş axşamadək çəkdi. Nə biz geri çəkilir, nə də onlar atışmanı dayandırır. Əsirləri yola salandan sonra sayımız azalmışdı və sursatımız da tükənirdi. İki-iki, üç-üç səngərlərə sığındıq. Hərdən sağ olmağımızı bilmək üçün bir-birimizi səsləyirdik...

Yaralı səngər yoldaşım geri aparıldıktan sonra mən tək qaldım. Neçə saat səngərdən çıxmadım. Günortaya bir şey qalmırdı. Yaman yorğun idim. Atəş bir az səngimişdi və vəziyyət şübhəli görünürdü. O biri səngərlərdən xəbərdar olmaq üçün astadan yoldaşlarımı səslədim. Cavab verən olmadı. Səsimi bir az da qaldırdım. Yenə səs-səmir çıxmadı. Nigaran olub, ayağa qalxarkən gözlərimə inanmadım. Hər tərəf düşmən hərbiçiləri ilə dolu idi. Onlar yavaş-yavaş səngərlərinə qayıdırdılar. Bizimkilər isə geri çəkilməmişdilər və mənə xəbər vermək ağıllarına gəlməmişdi. Cəld səngərimə qayıtmaq istəsəm də gec idi. Tərpəninəcə qumbaraatanın mərmisi yanımda partladı. Dalğası məni yerə çırpsa da dərhal ayağa durdum. Deyəsən, kontuziyaya məruz qalmışdım. İki iraqılı məni bir tərəfdə yerə uzatdı. Bir azdan başqa bir yaralını da gətirib, yanımda uzatdılar. Adı Abbas idi və topuğundan yaralanmışdı.

Yaman susamışdım. Yol üstü bir bulağın yanından ötürkən bir anlıq ayaqlarım süstləşdi. Birdən minomyot mərmisinin zil səsi qulaqları batırarkən hər şey yaddan çıxdı və iraqılılar qorxudan yerə sərildilər. Biz isə ayaq üstə dayanaraq yerimizdən tərpənmədik. Hər ikimizin onlara gülməyimiz tutdu. Onların komandirinin bizdən əərbəcə soruşduğu sualı farsca bilən bir əsgər belə tərcümə elədi:

– Bura hara olduğunu bilirsiniz?

– Bəli, İraqdır.

– Bəs, bilirsiniz!

– Bəli.

– Onda bizim torpağımızda nə edirsiniz?

– Elə isə siz Bostan və Xürrəmşəhrdə nə edirsiniz?

Məgər Xürrəmşəhr İraqın torpağıdır?!

O isə əsəbləşərək heyvan kimi üstümə cumub, qışqırdı:

– Sən əsirsən, yoxsa mən?!

Günortaya yaxın bizi əsir aparırdılar. Amma içimdə bir qüvvə deyirdi ki, mən onlara əsir deyiləm...¹

¹ Əsirlikdən azad olan Tehran sakini veteran seyid Kamal Mənavi. O, 1981-ci il 27 iyulda əsir düşür və əsirlik illərini "Musil 2", "əl-Rəmadi 6" və "Tikrit 5" düşərgələrində keçirir.

Namərdlik

1988-ci il mart ayının 28-i idi. Günortadan sonra əməliyyat məntəqəsinə yola düşdük. "Surən" yüksəkliklərindən¹ keçib, ətəyi Dərbəndixan gölüne meyilli olan "Bani-Bənuq"ə çatdıq. Burada havalar hələ də şaxtalı-qarlı keçirdi və yazın gəlişindən əsər-ələmət yox idi. Qarşıda İraqın Seyid Sadiq şəhəri yerləşirdi. O şəraitdə namazımızı qarlı su ilə dəstəmaz alıb qıldıq. Məntəqəyə çatanda, gecənin yarısından keçirdi. Birdən hər tərəfdən "Allahu-əkbər" sədaları ucalaraq döyüş başladı. Düşmən qüvvələri irəlidəki təpənin üstündə mövqə tutmuşdular. "Kumeyl" batalyonunun komandiri hamıdan qabaqda hərəkət edirdi. İraqlılar havaya fişəng atıb, hər tərəfi işıqlandırır, yerləşdikləri xəndəklərdən bizi atəşə tuturdular. Döyüş get-gedə qızışmağa başladı. "Kumeyl" ilə "Həmzə" batalyonları üç istiqamətdən hücumə keçmişdi. Döyüş əsnasında komandirlə birgə onun iki müavini şəhid oldu. Axır, çətinliklə də olsa, zirvə fəth edildi. Amma düşmənin atəşi kəsilmirdi. Hələbçə və Xurmalını əldən verən iraqlılar əl çəkmək fikrində deyildilər və onları geri qaytarmağa cəhd edirdilər.

¹ İraqın Kürdüstan vilayətində Pəncevin şəhəri ətrafı ən əhəmiyyətli yüksəkliklərdən biri.

Hava tam işıqlanmışdı. Neçə saat keçməsinə baxmayaraq, yardımçı qüvvələrdən xəbər yox idi. Bu zaman zalım Səddam rejimi ən alçaq vasitəyə əl ataraq kimyəvi silahlardan istifadəyə keçdi. Hamıya xəbər verildi ki, dərhal əleyhqazlar taxılsın. Əleyhqazın xeyri olmasa da, amma heç nədən yaxşı idi. Sol cinahda itki çox idi, yaralı və şəhidlərin sayı artırdı. Biz isə sağ cinahda vuruşurduq. Vəzifəmi birinə tapşırıb, özüm sol tərəfə keçdim. Pərakəndə atəşlə düşmənin başını qatmaq istəyərkən yenə xəbər verildi ki, kimyəvi raket atılır. Gözlərim və boğazım göynəyir, öskürürdüm. Özüm də bilmədən raketin düşdüyü nahiyədə dayanmışdım. Əleyhqaz taxmağıma baxmayaraq boğulur, heç yeri görmürdüm. Bir tikə parçanı isladıb, burnuma tutdum. Bədənimdə şiddətli ağrı və halsızlıq hiss edirdim. Çox da davam gətirə bilmədim və özümdən gedib, yerə yıxıldım.

Ayılarda günəşin şüaları üzümə düşürdü və gözlərim yaxşı görmürdü. Huşsuz halda yerdə nə qədər uzandığımdan xəbərim yox idi. Silahımı bir təhər yerə söykəyib, çətinliklə ayağa qalxdım. Qabımda qalan bir az su ilə üz-gözümü yudum. Sağ tərəfdəki səngərə doğru getdim. Səngərdə bir nəfər var idi. Nə qədər çağırımsa, cavab vermədi. Deyəsən, şəhid olmuşdu. Çətinliklə üzünü yuxarı qalxmağa başladım. Təpənin başından danışıq səsləri gəlirdi. Bizimkilər olduğunu fikirləşərək uca səslə

dedim: "Ay filankəs! Mənəm, Təqi! Zalım Səddam namərdliklə kimyəvi silaha əl atıb!" Gözlərim və boğazım hələ də göynəyirdi və ətrafı yaxşı görə bilmirdim. Onlar da mənə sarı yaxınlaşırdılar. Birdən əllərindəki silahların mənə tərəf tuşlandığını gördükdə, artıq hər şey bitdi.

Mühasirədə idim və silahdan istifadəyə macal yox idi. Məncə, səhər saat on radələri olardı. Hər tərəfdən qulağıma iraqqlıların səsi gəlirdi. Sağ qalanları əsir aparmağa gəlmişdilər...¹

¹ Əsirlikdən azad olan Gilan sakini veteran seyid Təqi Mənafi. O, 1988-ci il 30 martda "Vəl-fəcr-10" əməliyyatında əsir düşür və əsirlik illərini "Tikrit 11" düşərgəsində keçirir. Bura İraqın ən sərt və qorxulu düşərgələrindən biri idi. Burada olanlar əsirliyin sonunadək heç vaxt əsir kimi qeydə alınmır və Qırmızı Xaç cəmiyyətinin xəbəri olmur.

Qəriblərin pənahı

Yanvarın on üçü günortadan sonra əmr verildi ki, azuqə və silah-sursatınızı götürün, yola düşürük. İki taqımın tərkibində qoşunlarımızın açdığı istiqamətdən hərəkətə başladıq. Cərgə ilə "Kərbəla-6"¹ əməliyyatı məntəqəsinə doğru gedirdik. Neftşəhrin yaxınlığından keçib, sağa yönələrək üç saata yaxın yol getdik. Daş-qayalı yollar sürətimizə mane olurdu. Yolu itirməmək üçün qabaqcadan keçidlərə ağ işarələr çəkilmişdi. Sayıq düşmən də addımbaşı gecə binoklları ilə bizi izləyir, ardımızca işarələri pozurdu ki, geri qayıdarkən minalanmış sahələrə düşək.

Bir az da irəliləyəndən sonra döyüşçülərimizin toplaşdığı nahiyəyə çatdıq. Bir qismi yarğanda, bir qismi də qayalığın arxasında mövqe seçmişdi. Hələ arxadan gələnlər bizə qoşulmamış taqım komandiri qumbaraatanla ilk atəşi açdı. İstehkamla bağlı lazımı tədbir çox ləng gedirdi və hələ minaların çoxu zərərsizləşdirilməmişdi. Elə ilk atışmada taqımın bir qumbaraatanı şəhid oldu və biri də yaralandı. Düşmənin üç müşahidə postu DŞK ilə bizə başımızı

¹ "Kərbəla-6" əməliyyatı quru qoşunlarının planı üzrə 1982-ci il 13 yanvarda "Ya Zəhra!" rəmzi ilə Neftşəhr məntəqəsində həyata keçirilir.

qaldırmağa imkan vermirdi. Qumbaraatanlar çox çalışsalar da heç birini susdura bilmədilər. Qalın beton panellərlə mərmilərin təsiri yox idi. Onları yalnız top və ya tankla uçurmaq olardı. Əllərindən bir şey gəlməyən qumbaraatanlar qalxıb, yerlərini dəyişmək istəyərkən canlarını itirdilər. Kazımla mən mat qalmışdıq. Özümüzü bir təhər toplayıb, ayağa qalxdıq. Kazım şirin şimal ləhcəsi ilə dedi: "Daha heç nəyi nəzərə alma! Mərmini postun sağına-soluna göndər, getsin!" Hər dəfə birini atandan sonra "düz düşmənin başından vurduq" – deyir və hamı da birgə "Allahu-əkbər!" – deyərək qışqırırdı. Amma neçə saniyədən sonra yenə atəş açılırdı. Beləcə, döyüş gecə saat üçə kimi davam etdi. Atəş səngiyərkən bir az istirahətdən sonra sübh namazını qıldıq. Namazdan sonra gözümüzün acısını almamış yenidən atəş səsləri mürgümüzü pozdu. Duşkaların ardıcıl gülləbaranı qulaqları batırırdı. Səhər saat səkkizdə əmr verildi ki, saat ondan bütün təqımlar vahid komanda altında vuruşmalıdırlar.

Sağ cinah döyüşə iyirmi dəqiqə qabaq başladı. Biz də yarım saat təxirlə özümüzü döyüş bölgəsinə yetirdik. Neftşəhr istiqamətindən də əməliyyata bizdən tez qoşuldular. Deyilən nəzm pozuldu və təqımlar arasında on beş dəqiqə təxir əmələ gəldi. Məntəqəyə axırıncı çatan bizim təqım idi. Biz düşməne qumbaraatanlarla zərbə endirir, onlar da duşka ilə cavab verirdilər. Çıxılmaz vəziyyət

yarandı və heç bir yolla müşahidə postlarını susdurmaq olmurdu. Arxa cəbhə ilə əlaqə saxlayıb, 120 kalibrli minomyotdan istifadə edilməyini istədik. Neçə saatdan sonra atəş kəsilərkən səbəbini soruşduq. Dedilər ki, sizə ayrılan vaxt başa çatıb. Biz də dedik: "Əməliyyat başa çatmayıb ki, dayanaq!" Bildirdilər ki, hər halda baş qərargahın əmri olmalıdır. Axır, o qədər uzatdılar ki, düşmən DŞK-larla iki taqımımızı məhv etdi. Başımızı qaldırmağa və ya yerimizdən tərpənməyə imkan verilmirdi, hər tərəfdən üzərimizə mərmə yağırı.

Hava yavaş-yavaş qaralmağa üzrə idi. Bizdən 4-5 km irəlidə təxminən eni otuz metr olan bir çay vardı. Yeganə çıxış yolumuz bu çayın üzərindəki ensiz taxta körpü idi. Hər halda səhərədək qayalığın arxasında keçinməli olduq. Taqımın komandiri yaralandığından arxa cəbhəyə göndərilmişdi və rəhbərliyi bir çavuşa tapşırılmışdı. Ona dedim: "Səhərə kimi burda qalsaq, əsir düşəcəyik! Yaxşı olar ki, geri çəkilsin." Biz cənublu olduğumuza görə, dağlıq məntəqələrlə yaxşı tanış deyildik və bələdçimiz də yox idi. Demək olar, ibtidai məlumatla əməliyyata girişmişdik. Məlum idi ki, kifayət qədər məlumatı olmayan hər hansı qüvvə çox da davam gətirə bilməz.

Nəhayət, çavuşun icazəsi ilə geri çəkilməyi qərara aldıq. Yola düşmək istəyərkən birdən qabağıma qumbara düşdü. Dərhal götürüb, yarıya atdım.

Anladıq ki, artıq iraqlılar başımızın üstünü kəsiblər. Tez qayaların arasından atəş açdıq ki, yaxınlaşa bilməsinlər. Onlar da yuxarıdan tez-tez qumbara atırdılar. Ratsiya ilə arxa cəbhəyə məlumat verdik ki, vaxt itirilmədən minomyotlarla düşmənin qarşısı alınsın. Xəbər verdilər ki, hələ əmr verilməyib. Biz də dedik ki, belə vəziyyətdə müqəssir yalnız arxa cəbhədir...

Sumara uçan helikopterdən məlum idi ki, Zahidanın 88-ci və Xürrəməbadın 84-cü batalyonları daha güclü müqavimət göstərirlər. Ön cəbhələri yarıldıqda da geri çəkilmir, bütün qüvvələri ilə əks-hücuma keçirdilər. Biz də yardıma qüvvə gələndək əlimizdən gələni edirdik. Deyirdilər ki, artıq 58-ci qoşun yola düşübdür. Bir gözümüz durbinlə arxa cəbhəyə tərəf idi. Uzaqdan yaşıl formalı hərbiçilər gözə dəyirdi. Bəzilərimiz elə bilirdi ki, "Zülfüqar-58" qoşununun əsgərləridir. Getdikcə sayları çoxalırdı. Bir az diqqətlə baxandan sonra gördük ki, düşmən qüvvələridir. Sən demə, onlar bu vaxtadək bizi izləyərək mühasirəyə alıblar. Birdən bir iraqlı gizirlə üz-üzə dayandığımı gördüm. Cəld nişan alıb, atəş açmaq istədikdə, arxadan on-on beş əsgərin silahlarını bizə tərəf tuşladığının şahidi oldum. Fikirləşdim ki, əgər mən atəş açsam, onlar da bizimkiləri qıracaqlar. Çıxış yolu idi. Bir qrup yaxınlığımızda, qalanları isə neçə yüz metr aralıda idi. Helikopterləri başımızın üzərində fırlanmağa

başladı və qaçmağa imkan vermədilər. Elə bu əsnada qumbaraatanımız şəhid oldu. Çarəsiz qalıb, qayalığın arxasından çölə çıxdıq. Onların yaşlı bir hərbiçisi atəş açıb, bir anda on iki nəfərimizi həlak elədi. Müqavimət göstərməyin faydası yox idi. Bir göz qırpımında rəhbərimizdən kodu alıb, yandırdım və o da ratsiyanı yararsız hala saldı.

Qışın mülayim günorta çağında əlimiz hər yerdən üzülərək əsir düşdük. Neçə dəqiqə donmuş adamlar kimi özümə gələ bilmirdim. Daha ağılım heç nə kəsmirdi. Amma qəlbimin dərinliklərindən belə bir səs gəlirdi: "Ey qəriblərin pənahı! Ya imam Rza..."¹

¹ Əsirlikdən azad olan Tehran sakini veteran Məhəmməd Meycuzi. O, 1987-ci ilin yanvarında "Kərbəla-6" əməliyyatında əsir düşür və əsirlik illərini "Bəqubə 11" və "Tikrit 18" düşərgələrində keçirir.

Qərib kimi

İyul ayının ortaları idi. Düşmənin qəfil hücumu ilə bağlı şayiələr yayılırdı. Axır, ramazan ayının 21-i gecə bu şayiələr həqiqətə çevrildi və Xürrəmşəhrin 40 km-də yerləşən Hüseyniyyə məntəqəsi qəfil hücumla məruz qaldı. Vaxtı itirmədən döyüşə hazırlaşdıq. Qüvvələrimiz Şələmçə səmtindən Dəcləyə tərəf hərəkət edərək çayın o tayında mövqe tutmalı idilər. Vilayətin cənubunda yerləşən qüvvələr isə Dəcləyə daha yaxın idilər. İlk saatlarda artilleriyanın sayəsində sərhədi keçib, müəyyən qədər irəlilədik. Hava işıqlandıqca düşmən tankları bizə tərəf yaxınlaşırdı. Yenidən sərhədədək geri çəkildik. Sərhəd boyunca ortası kanalla ayrılan torpaq yol baş alıb gedirdi. Hər iki tərəf bir-birinə güc gəlməyə çalışırdı. Bizimkilər atəş açır, onlar da cavab verirdilər. Düşmən bu əməliyyatla başımızı qataraq şimal cəbhəsini keçib, bütün məntəqəni mühasirəyə almağa cəhd edirdi.

Günortadan sonra bütün ərazi onların əlinə keçdi. Hərə sığınmağa münasib yer axtarırdı. İraqlılar isə nizamlı şəkildə irəli gəlirdilər. Nəfəsimi dərib, işdən düşən bir maşının arxasına süründüm. Elə bu zaman budumla sağ əlimin içindən hərərət hiss elədim. Güllə ayağımdan keçib, əlimə dəymişdi. Gördüm yaralarımın şiddətlə qan axır. İsti hava, qanaxma və susuzluq halımı tamam pozdu. Yaralı vəziyyətdə

heç nəyə qadir deyildim. O vəziyyətdə iraclılar başımızın üstünü kəsdilər. Kənarımda başqa bir yaralı da vardı. Onlara işarə ilə onun da yaralı olduğunu göstərdim. Lakin ona etina etmədən yalnız məni sürüyüb, çəkdilər. İxtiyarım öz əlimdə deyildi və qərib kimi məni əsir aparırdılar...¹

¹ Əsirlikdən azad olan veteran Əbülqasim Mirələkbəri. O, 1983-cü il "Ramazan" əməliyyatında əsir düşür və əsirlik illərini "əl-Ənbar" düşərgəsi və "Əbu-Qüreyb" həbsxanasında keçirir.

Sayları çox idi

Gecə saat üçdə "Məcnun" adasına ezam olunduq. Qayıqla dalğıc qüvvələrimizi ön cəbhədən arxa cəbhəyə daşımalı idik. Yadımda ikən, on-on bir nəfər olardıq. Hələ çox da aralanmamış iraclılar bizi atəşə tutdular. Adaya sanki yağış kimi güllə yağdı və aləm bir-birinə dəymişdi. Hara baxırıdığsa, düşmən qüvvələri gözə dəyirdi. Necə deyərlər, iynə atsan, yerə düşməzdi. Özümüz də buraya bu qədər qüvvə yeridilməyinə mat qalmışdıq. Biz də heç nəyə əhəmiyyət vermədən irəliləyirdik. Hərdən güllələr suyun üzərindən süzərək damcları qayığın içinə səpirdi. Bir az irəliləyəndən sonra bir səngərlə qarşılaşdıq. Müvəqqəti sığınmağa və gözdən yayınmağa yaxşı fürsət idi. Beş dəqiqədən sonra iraclıların səsi lap yaxından eşidilməyə başladı. Dostlardan biri dedi: "Uşaqlar, hazırlaşın suya giririk. Yolda bir təhər qamışla nəfəs alarıq." Üzə bilməyənlər suya girmək istəmədikdə, biz də onlara görə qalmalı olduq. Dəstəməzdən yalnız səkkiz nəfəri qaça bildi. Düşmən yaxınlaşarkən DŞK-nı əlimə götürüb, darağını saldım. Aramızda əlli metr məsafə vardı, güllələr sağ-solumuzdan ildırım kimi gəlib keçirdi. Bir az da irəli gedib, bütün darağı onlara tərəf boşaltdım. Sonra da geri qayıdıb, yaxınlıqdakı səngərə atıldım.

Gecə saat üç radələrindən səhər saat səkkizədək vuruşduq. Daha atmağa bir güllə də qalmamışdı. Düşmən isə ardıcıl olaraq səngəri gülləbaran edirdi. Əgər səngərin bir küncünə qısılmasaydıq, üçümüz də dəlik-deşik olardıq. Biz üç nəfər, onların sayı isə lap çox idi. Nəhayət, əsir düşməkdən başqa çarə qalmadı...¹

¹ Əsirlikdən azad olan Məşhəd sakini veteran Murad Nəccar. O, 1988-ci ilin iyul ayında Məcnun adası ətrafı "Bəəs" qüvvələrinə əsir düşür və əsirlik illərini "əl-Rəmədi 13" və "Tikrit 17" düşərgələrində keçirir.

Qürurla getdik

"İnşirah" batalyonunun "Rəbəzə", "Sina" və "Neynəva" taqımları tərkibində Küşkdən Hüseydiyyəyə, oradan da cəbhəyə yollandıq. Əməliyyat məntəqəsinə axırıncı bizim taqım çatdı. Demək olar, yay fəslinin ən isti çağlar idi. Hava qaralarkən bir az sərin düşdü. Namazı qılıb, yenidən yolumuza davam edərək 6-7 km getdik. Sərhədi keçəndən sonra 1 km də irəlilədik. Gəlib, iraqlıların qala kimi istehkamı ilə qarşılaşdıq. Tam sakitlik idi və düşməndən heç bir əsər-əlamət görünmürdü. Vəziyyət şübhəli idi və qəribə vahimə hiss olunurdu. Zülmət qaranlıqda göz-gözü görmürdü və korlar kimi əllərimizi yerə dayaya-dayaya gedirdik. Səhv etmirəmsə, "qədr" gecəsi idi və "Sina" taqımında idim. Taqımın komandiri şir kimi bir igid idi və hamı ona aslan deyirdi. Həqiqətən də aslan kimi cürətli və qorxmaz idi və şəvə kimi saqqalı vardı. Mən də batalyonun həm ruhanisi, həm də qumbaraatanı idim. Yanımda mənə kömək edən iki əsgərim vardı. Bir qrup da 5-ci qərargahdan bizə əlavə edilmişdi.

Bu öz sərhədlərimizdən xaricdə həyata keçirilən ilk əməliyyat idi. Tapşırığa əsasən, Dəclənin şərqinə kimi irəliləməli idik. Döyüş "Ramazan" əməliyyatı adı ilə başladı. Axşam saat doqquzda minalanmış sahəyə çatdıq. Bura qədər bir iraqlı da gözə dəymədi. Hamı uzanmış halda komandirlərin əmrini

gözləyirdi. Əməliyyat ifşa olmasın deyə, hələ də gizli keçid və cığırılar açılmamışdı. Bu məsələ komandirləri yaman əsəbləşdirdi. Bir qədər götür-qoydan sonra zərərsizləşdirmə qrupu işə başladı. Elə bu vaxt altı-yeddi miraj təyyarəsindən¹ atılan fişənglərlə sükut pozuldu. Hamımız mat qaldıq. İlk dəfə idi ki, belə işıqlandırmanın şahidi olurduq.² Bir anda Küşklə Şələmçə arasındakı ərazi gün kimi işıqlandı. Fişənglər təqribən yarım saatadək işıq saçırdı və söndükdən sonra yeniləri atılırdı. Bu müddətdə hamı bir nəfər kimi yerə sərilib, tərپənmirdi. Birdən düşmənin ağır silahları işə düşdü. Göydən qırıclar, yerdən də DŞK və minaatanlarla bizi atəşə tutdular. Hətta tərپənməyə aman vermirdilər. Elə sahənin əvvəlində ilişib qalmışdıq. Yəni əməlli-başlı qətliam idi. Düşmən dörd-beş metr hündürlüyü olan istehkamdan bizə nəzarət edirdi. Nə edəcəyimizi bilmirdik. Vəziyyət belə davam etdiyi təqdirdə hamı qırılacaqdı. Belə şəraitdə hökmən minalanmış sahəni yarıb, keçməli idik. Sahəni çox qəribə şəkildə minalamışdılar və heç bir standarta uyğun deyildi. Məsələn, eni ən çoxu 50 metr olduğu halda 1 km-dək uzanıb gedirdi. Hər

¹ İraq onları Fransadan almışdı.

² Sonralar bildik ki, İraq bu üsulu ilk dəfə fransızların vasitəsilə həyata keçirib.

yerini müasir təchizatla – tikanlı məftillər, "fuqaz" minası, partlayan tələlər və s. mexanizmlə çox dəqiq quraşdırmışdılar. Komandirlər göstəriş verdi ki, fişənglərin işığı altında sahəni ehtiyatla keçib, istehkamın altına doğru hərəkət etməliyik. Hamı yavaş-yavaş hərəkətə başladı. Bəzən məcburi qaçır, bəzən də əyilə-əyilə gedirdik. Atəşin isə ardı-arası kəsilmirdi. Bütün məftillər bir-birinə calanmışdı və sanki bu nahiyə üçün bir illik tədarük görülmüşdü. İki yüz metr irəlilədikdən sonra kiçik bir sipərə çatıb, növbəti tədbir üçün dayandıq. Acınacaqlı vəziyyət idi. Öndə gedənlər bir-bir qırılırdılar. Hərə sığınmağa bir çuxur, bir dalan axtarırdı. Nizam-intizam pozulmuşdu. Yenə eyni göstəriş verildi və əyilə-əyilə yola davam etməli idik. Dostlarımdan birini səngərdə namaz qılarkən itirdim. Mərmii düz gicgahından dəymişdi. İrəli getdikcə ardıcıl olaraq yaralı və şəhidlərlə rastlaşdıq. Qabaqda gedən "Rəbəzə" taqımının bütün döyüşçüləri şəhid old. Nə qədər itki versək də yolumuzu tikanlı məftillər, minalar, ağır silahlar və s. ala bilmirdi. Maneələri, səngərləri və çala-çuxurları aşıb, xırda təpəciklərə çatdıq. Artıq istehkama yaxınlaşmışdıq və əlli-altmış metr aramız vardı. Bu məsafədən oradək sıx şəkildə müxtəlif formalı tikanlı məftillər çəkilmiş, araları da minalanmışdı. Yubanmadan sipər təpəciklərin arxasına cumduq. Bura çatanda artıq atəş səngimışdi və cəmi iyirmi nəfər sağ qalmışdıq. Qaranlıq

olduğundan daha bir cığır açıb, irəliləmək mümkün deyildi. Ən pis xəbər isə batalyon komandirinin şəhid olması idi. İki-üç gün bundan qabaq mənimlə söhbət zamanı gözüyaşlı şikayətlənərək deyirdi: "Hacı, iki ildir ki, müxtəlif əməliyyatlarda iştirak etməyimə baxmayaraq, indiyədək mənə bir qəlpə də dəyməyib. Səncə, Allahın məni çox istədiyinə necə inanım?!" Aslanımız şəhid olandan sonra çaş-baş qaldıq. Çala-çuxurdan yaxa qurtarmaq olmurdu. Hər tərəf yaralı və şəhidlərlə dolu idi. Hələ baş komandirin ölüm şokundan çıxmamış xəbər gəldi ki, "Rəbəzə" taqımının komandiri minaya düşüb və mənimlə danışmaq istəyir. Yazıq neçə yerindən – çiyin, qabırğa və bud nahiyəsindən yaralanmışdı. Mənə dedi: "Hacı, vəziyyətimi görürsən! Mən baş komandirin canişini idim. İndi nə o qalıb, nə də mənə ümid var. Qalan qüvvələrin rəhbərliyini sənə tapşırıram. Onları başına toplayıb, dərhal geri çəkilin. Mümkün olsa, yaralı və şəhidləri də özünüzlə aparın."

Ən çətin anları keçirirdik və düzgün qərara gəlmək rahat deyildi. Aramızda olan neçə kəşfiyyatçı vəzifəmizi bilmək üçün qərargahın komandiri ilə əlaqə saxladı. Ona dedim: "Yaralı və şəhidlərimizin sayı çoxdur, ətrafa pərakəndə olanları da bir yerə toplamaq mümkün deyil. Kənarımda yalnız neçə nəfər əldən düşmüş qüvvəm var. Komandir dedi: "Hal-hazırda geri çəkilmək olmaz və sağ cinahda

sizdən başqa qüvvə yoxdur! Əgər oranı boşaltsaq, düşmən həmin nahiyədən nüfuz edərək Küşkdən Şələmçəyədək əməliyyat məntəqəsində vuruşan bütün döyüşçülərimizi mühasirəyə alıb, məhv edər! Yerinizdən tərpənmədən yalnız oranı qoruyun! Mən də sizə yardıma iki batalyon yollayacağam!"

Daha atəşdən səs-səmir yox idi. İstehkamla aramız yaxın olduğu üçün bizimkilər deyirdilər ki, fürsət var ikən ora nüfuz edə bilərik. Məncə, pis məsləhət deyildi. Necə deyərlər, düşdük tikanlı məftillərin canına. Düşmən duyuyq düşən kimi dəlicəsinə atəşə başladı. Atəş, tikanlı məftillər, mina və qumbaralar altında sanki iynə ilə gor qazırdıq. İyirmi təcrübəli döyüşçümüzdən neçəsini də burada itirib çarəsiz geri qayıtdıq. Belə peşəkar qrupla nüfuz edə bilmədiyimizə görə çox narahat olduq. Fikirləşirdik ki, ara sakitləşəndən sonra bir də gücümüzü sınayaq. Yəni birbaşa qarşidan meydanı yarmaq istəyirdik. Bu dəfə əvvəlkindən bir qədər çox irəlilədik. Addımbaşı mina, tələ, müxtəlif maneə ilə üzləşirdik. Daha qətiyyənlə itki vermək istəmirdim. Odur ki, geri çəkilməyi göstəriş verdim. Onlara yazığım gəlirdi və əllərindən bir iş gəlmirdi.

Mərmi partlayışlarından bezmişdik. Onlara "Sursata qənaət edin və yalnız lazım gəldikdə atəş açın. Çalışın qulaqlarınızın pərdəsi zədələnməsin..." – deyərkən, birdən düz oturduğum yerə bir qumbara düşdü. Sözümlə ağzımda yarımçıq qaldı, ağız-burnum

toz-torpaqla doldu. Boğazımda yanğı hiss elədim. Bilmədim qəlpə haradan gəlib, boğazıma girdi. O tərəfdən çıxıb-çıxmadığını bilmək üçün tez əlimlə boynumun ardına sürtdüm. Yaxşı oldu ki, çıxmamışdı və içəridə ilişib qalmışdı. Qəlpə soyuyandan və bir iki dəfə öskürəkdən sonra qopub, yerə düşdü. Maraqlı orası idi ki, heç qanaxma da baş vermədi. Bundan sonra hamıya dedim: "Daha bir yerə toplaşmaq olmaz. Dağılışın və əmri gözləyin."

Gözümüz yol çəkirdi, yardımçı qüvvədən isə bir xəbər yox idi. Hər dəfə kimdənsə pis xəbər gəlirdi; filankəs şəhid oldu, birinin qarnı yırtıldı, o biri ayağını itirdi. Gözümüz önündə onların tikə-tikə olmasına tab gətirə bilmirdik. Daha vuruşmağa ruhiyyə qalmamışdı. Vəziyyətimizi bilən düşmən cəsarət taparaq son atəşi endirirdi. Hərəkət etməyə macal yox idi. Axşam saat ondan sübh saat beşədək dayaz çalaların arasında dala-qabağa vurnuxurduq. Sursata qənaət etməli idik, yoxsa çox davam gətirə bilməzdik. Hətta səhər əlbəyaxa döyüş də gözlənilirdi. Arxa cəbhədən xəbər gəldi ki, yardıma gələn qüvvələr düşmənin qəfil pusqusuna məruz qaldıqlarına görə irəliləyə bilmirlər.

Yavaş-yavaş hava işıqlanırdı. Od-alov, yanğın və tüstünün içində o da bizim son ümidimizi qırırdı. Belə hallarda heç kim səhərin açılmasını istəmirdi. Hamımız təyəmmümlə sübh namazını qıldıq. İlk dəfə idi ki, namazımı oturan halda qılırdım.

Hava işıqlanandan sonra düşmənin gözü qabağında idik və hər tərəfdən başımıza atəş yağırı. Hər yandan tüstü duman kimi yayılır, səmanı qararıqımızı rəngə boyayırdı. Dəstə başçısı sürünə-sürünə özünü mənə çatdırıb dedi: "Qərargahdan yeni əmr verildi ki, nəyin bahasına olursa-olsun axşamadək mövqeyimizi qoruyub saxlamalıyıq. O vaxtadək yardımçı qüvvə gəlib çatacaq." Belə vəziyyətdə yalnız dairəvi şəkildə müqavimət göstərə bilirdik və arxa tərəfdən təkə bir cığır həddində ara açıq idi. Bəzən sayımızdan xəbərsiz olurduq. Şəhid və yaralıların silah və qumbaralarını münasib yerlərdə yerləşdirirdik ki, lazım gələndə istifadə edə bilək. Hər halda bütün ehtimalları nəzərə almalı idik. Artıq bundan sonra hər bir şey, hətta əlbəyaxa döyüş belə, gözlənilirdi. Birdən arxadan atılan atəş nəticəsində döyüşçülərdən biri çiyindən yaralandı. Əvvəl elə bildik ki, təsadüfən öz tərəfimizdən baş verib. Sonra məlum oldu ki, düşmən sağ və sol tərəfdən yerləşərək snayperlə bizə atəş açır.

Mühasirə halqası daralarkən daha yardımçı qüvvələrə ümidimiz qalmadı. Sığındığımız çalada uzanmış halda son vəziyyəti götür-qoy elədik. Axırını dəfə başımı qaldırıb, ətrafa nəzər saldım. Əlli nəfərdən artıq adam bizi mühasirəyə almışdı. Atəş əmri vermək istədikdə, taqım komandiri dedi:

"İsa, bu bizim qətliamımız deməkdir!" Bundan sonra iraqılılar rişxəndlə dedilər: "Əhlən və səhlən!"¹

Bizi qabaqlarına qatıb, qərargahlarına doğru aparırdılar. Yolda əsgərlərdən biri uzun saqqalına görə məni komandır güman edərək, bunu boynuma qoymaq istəyirdi. Odur ki, tez-tez deyirdi: "Komandır, əllərini qaldır!" Ona elə tərs-tərs baxırdım ki, canına vəlvələ düşsün. Məndən sonra bir-bir hamıya əmr versə də, heç kim əlini qaldırmadı və əsirlik talehimizə qürurla getdik...²

¹ "Xoş gördük!"

² Əsirlikdən azad olan Qum sakini və müqəddəs hərəmlərin müdafiəçisi höccətül-İslam İsa Nərimisa. O, 1982-ci ilin iyul ayında "Ramazan" əməliyyatında əsir düşür və əsirlik illərini "Musil" düşərgəsində keçirir.

Qeyri-bərabər vəziyyət

Xürrəmşəhrin azadlığı ilə əlaqədar hücum əmrini gözləyirdik. Nəhayət, may ayının 11-i əmr elan edildi. Bizim qüvvələr Kərxəkurun qərbində yerləşirdi. Ertəsi gün səhər Kərxəni keçib, Hüveyzəyə çatdıq. İşğaldan azad edilən ilk şəhər də Hüveyzə idi. Şəhərdə daş üstə daş qalmamışdı. İki gündən sonra Şəhabiyyə postuna çatdıq. Hər tərəfdə düşmən qüvvələri gözə dəyirdi, sanki onlar öz ərazilərində idilər. Vaxtı itirmədən səngərlərin qazılması və müdafiə işlərinə başladıq.

İlk atəşi ayın 14-ü günortadan sonra düşmən tərəfi açdı. Dərhal "hazır ol" komandası verdim. Hətta saniyələr əhəmiyyət daşıyırdı. Döyüş saat beşə kimi uzandı. Sayı həddən artıq olan və istənilən müasir silahlarla silahlanan düşmən amanımızı qırdı. Bəzi hərbi hissələr geri çəkilməyə məcbur olsa da, var gücümüzlə müqavimət göstərirdik.

İraq qoşunları Hur çayının kənarı ilə irəliləyərək bizi mühasirəyə alırdı. Çıxılmaz vəziyyət yaranmışdı. Könüllü qüvvələrimiz arxadan top atəşinə məruz qalırdı. Yüz nəfərdən ibarət təbrizli cəsur döyüşçülərimizin doxsandan çoxu həlak oldu. Zirehli taqımımız da mühasirədə idi. Düşmənin mərmisi səngərimizə böyük zərbə yetirdi. Rabitəçimiz gözümün önündə tikə-tikə oldu, maşınımızın bakı deşildi, şəhidlərin qanı benzinə

qarışdı. Maşın hərbi təchizatla dolu idi və həyəcanımın həddi-hüdudu yox idi. Allahdan istəyirdim ki, əgər şəhidlik qismətimdirsə, belə olmasın. Səngərdən çölə atılmaqla maşının partlayışı eyni vaxta düşdü və maşın bütün təchizatla birgə məhv oldu.

Havanın istisi ilə mərmilərin tüstüsü bir-birinə qarışmışdı, hər tərəf od tutub yanırdı. Günəş yuxarıdan, düşmən də aşağıdan bizi mühasirəyə almışdı. Biz Xürrəmşəhrin azadlığı, düşmən də bizim ardımızca idi. Nəhayət, qeyri-bərabər döyüş şəraitində əsir düşdük...¹

¹ Əsirlikdən azad olan Tehran sakini rəhmətlik polkovnik Həbib Nüsəti. O, 1982-ci ilin mayında "Beytül-müqəddəs" əməliyyatında əsir düşür və əsirlik illərini "Tikrit 5", "Sələhəddin" və "əl-Ənbar" düşərgələrində keçirir. Nəhayət, aldığı yaralara görə uzun sürən xəstəlikdən sonra 2007-ci ildə şəhid olur.

Taqətim yox idi

1981-ci il, aprelin 22-si, səhər saat 8 radələrində yaralandım. Hadisə belə baş verdi. Deməli, bir gün qabaq axşamüstü saat 5-də iyirmi nəfərlə birgə yük maşınına minib, Sərpol-Zəhabdan Bazideraza getdik. Yol boyu üzümüzü tumarlayan yaz küləyindən həzz alırdıq. Məqsədə çatanda sübh çağы saat 4-5 olardı. Döyüşün qızğın vaxtında çatmışdıq. İraqlılar sıldırım dağlardan bizi DŞK ilə atəşə tutmuşdu. Çox keçməmiş qarın və ayaq nahiyələrimdən küt ağrı hiss etməyə başladım. Üst-başım qan içində idi. Yaxınlıqdakı dərənin dibindən bir çeşmə vardı. Bir əlimlə qarnımı, o birisi ilə ayağımı tutub, suya yaxınlaşdım. Birdən özümü saxlaya bilməyib, palçığa yıxıldım. Komandir dedi: "Qanaxman çoxdur. Biz hələ axşamadək qalıb, hava qaralandan sonra yola düşəcəyik. O vaxtadək qanaxmadan ölərsən. Qalx ayağa, hətta sürünə-sürünə olsa belə, özünü arxaya yetir."

Bir təhər ayağa qalxıb, yola düşdüm. Bilmirdim ki, gözümə qaranlıq çökür, yoxsa yavaş-yavaş gün batır. Hər tərəfə sükut hakim olmuşdu və daha atışma səsləri gəlmirdi. Dərənin içi ilə şərquə doğru əlli metrədək irəlilədim. Aşağı endikcə dərənin kənarları qısalır, ətrafı görə bilirdim. Döyüş gedən üç dağın arasında açıq düzənlik var idi. Dərənin sonuna yetəndə, iki iraqlı əsgərlə rastlaşdım. Aramızda cəmi

on metr məsafə vardı. Haradan peyda olduqlarını bilmədim. Məni görənlər kimi öz aralarında deyişməyə başladılar. Onlardan biri işarə ilə əllərini yuxarı qaldırmağımı istədi. Tam silahsız idim. Mən də işarə ilə yaralı olduğumu başa saldım. Yaxınlaşıb, üstümü axtarmağa başladılar. Boğcamdakı xurma payımla qol saatımı götürdülər. Sonra işarə ilə yola düşməyimi istədilər. Ağızlarından tez-tez çıxan söz bu idi: "İmşi, imşi!" Belə anladım ki, "imşi" hərəkət et və ya buna oxşar mənə daşıyır. Biri nisbətən mehriban, o birisi isə kobud idi. Belə vəziyyətdə çətinliklə yol gəldim. Kobud əsgərin danışığından hiss edirdim ki, məni öldürmək istəyir, o birisi isə razı olmayaraq deyirdi: "La, la! Xətiyyə, xətiyyə!" Sonralar öyrəndim ki, "xətiyyə" yazıqdır deməkdir. Yol getdikcə onların mübahisəsi də davam edirdi. Daha canım çıxa-çıxa yeriyirdim. Dərədən təqribən əlli addım uzaqlaşmışdım ki, birdən cənub səmtindəki dağın ətəyindən bir "kobra" helikopteri keçməyə başladı. Əsgərlər tez yerə uzandılar və mənə də əlləri ilə işarə etdilər ki, yerə uzanım. Nədənsə, daha qorxu hiss etmədim. Fikirləşdim ki, öz qüvvələrimizin gülləsi ilə ölmək əsir düşməkdən daha yaxşıdır. Helikopter atəş açan düşmənin DŞK-sını susdurandan sonra bizim səmtə gəldi. Hətta üç-

dörd metrliyimə qədər enib, mənə işarə ilə göstərirdi ki, əlimi qaldırıb helikopterin bir tərəfindən yapışım.¹ Nə bədənimdə qan, nə də canımda taqətim vardı, əllərimi cüzi də olsa tərپətməyə qadir deyildim. Qana boyanmış vücudum onların əlində əsir idi...²

¹ Sonralar əsirlikdə o pilotun məşhur qəhrəmanımız şəhid Şirudi olduğunu bildim.

² Əsirlikdən azad olan Savə sakini veteran Məhəmməd-Sadiq Neməti. O, 1982-ci il Baziderazın azadlığı əməliyyatında əsir düşür və əsirlik illərini "əl-Ənbar", "Musil 1", "əl-Rəmədi 6" və "əl-Rəmədi 10" düşərgələrində keçirir.

Qırmızı papaqlı

Axşam saat doqquz radələrində "Vəli-əsr-7" diviziyasının "Şəhid Rəcai" batalyonu tərkibində əməliyyat məntəqəsinə yola düşdük. Batalyonumuzu müxtəlif qüvvələr –sepahın üzvləri, ordu əsgərləri və könüllülər təşkil edirdi. Düşmənin ardıcıl atılan fişəngləri işimizi çətinləşdirirdi. Səhv etmərsə, düşmən əməliyyatdan xəbər tutmuşdu. Bu da onların ardı-arası kəsilməyən artilleriyası və minomyotlarının atəşindən məlum idi.

Xəbər gəldi ki, minalanmış sahədən açılan keçidin irəlində əlamətləri itib. Odur ki, vaxtı əldən verir, əməliyyat planı təxirə düşürdü. Hətta götür-qoya vaxt yox idi. Dərhal özümü batalyon komandirinə çatdırdım. Qərara gəldik ki, komandir müavini, rabitəçi və bir də məntəqəyə bələd olan kəşfiyyatçı ilə irəli gedib, özümüzə zolaq açaq. Yubanmadan minalanmış sahəyə tərəf cumduq. Ən pisi yolda bələdçimizin yaralanması idi. Mütləq onu başqa birisi əvəz etməli idi. Bir azdan yerinə başqa birisini göndərdilər. Təəssüflər olsun ki, o da məntəqə ilə yaxşı tanış deyildi. Tərslikdən yolda durbinimiz də itdi. Ağır vəziyyətimiz bir az da pisləşdi. Sanki problemin biri qurtarmamış yenisi ilə üzləşirdik. Durbini yolda sürünərkən itirmişdik. Hər halda bir təhər minalanmış sahəyə yaxınlaşdıq. Vaxtı itirmədən əlimizdən gələni etməli idik. Mən irəlində

gedir, arxamca da üç nəfər bir-birindən azca fasilə ilə hərəkət edirdi. Təqribən sahənin ortasına qədər irəlilədik. Tank əleyhinə minalardan bir sıranı zərərsizləşdirəndən sonra ürəyimdə təşviş yarandı. İrəli getməyə tərəddüd edirdim. İçimdən bir hiss deyirdi: "Səid, qarşıdakı yeri yaxşı axtar!" Ehtiyatla süngünün ucunu yerə batırarkən nəyəsə ilişib, dayandı. Oranı ehmalca qazandan sonra mina üzə çıxdı. Həqiqətən təhlükə qulağımızın dibindən sovuşdu. Tərimi silib, dərindən bir nəfəs aldım. İşimiz qurtarandan sonra yaxınlıqdakı kanala sığınıb, ətrafa nəzər saldıq. İrəli getməyə bir maneə yox idi. Asta-asta düşmənin pusqu səngərlərindən birinə yaxınlaşdıq. İçəridən səsləri aydın eşidilirdi. Ratsiya ilə arxaya düşmənin mövqeyini məlumat verdik. Atəşin ardı-arası kəsilmirdi. Deyəsən, iraclılar duyuyq düşmüşdülər. Çarəsiz də olsa geri qayıtmalı idik və bu bir göstəriş idi. Gecənin qaranlığında dərhal biri yolu tanıyırmış kimi qabağa düşərək minalanmış sahəyə girdi və biz də ardınca yollandıq. Azca irəliləmişdik ki, fişənglər hər yanı gün kimi işıqlandırarkən tez yerə uzandıq. Uzandığım yerdə ətrafa nəzər saldım. Hər tərəf minalanmışdı. Bura qədər minaya düşməməyimiz qeyri-adi hadisə idi. Fişənglər sönəndən sonra komandir müavini irəli keçdi. Ardınca rəbitəçi, sonra mən, lap arxada da seyid Həmid idi. İki-üç addım getmişdik ki, dəhşətli partlayışın şahidi olduq.

Komandir müavini minaya düşməklə qəlpələr hər tərəfə səpildi. Bədənimə şiddətli ağrı çökdü. Qəlpələr qarnımı və ayaqlarımı yaralamışdı. Burnuma yanıq tüstü iyi dolurdu. Səndələyə-səndələyə sahənin çölünə doğru hərəkət elədim. Partlayışdan sonra düşmən pulemyotları bu nahiyəni atəşə tutdu. Bir güllə də ayağıma dəyərəkən özümü saxlaya bilməyib, yerə yıxıldım. Huşumu itirəndən sonra nə baş verdiyindən xəbərim olmadı. Bir də seyidin səsinə ayıldım. Özümə gələndən sonra vəziyyəti arxaya məlumat verdim. Məsləhət oldu ki, hava açılmamış geri qayıdaq. Tərpənmək istəyərkən ayağımdan kəskin ağrılar hiss etməyə başladım. Seyidə dedim: "Ayağıma bir bax gör, bütöv qırılıb, ya yox?" Bütöv qırılmasa da, ona oxşar bir şey idi. Yaralarımından qan gedir, daha bir addım da ata bilmirdim. Seyidə dedim: "Məndə yeriməyə əsla taqət yoxdur! Sən get və səhər açılmamış yardımla qayıt!" O isə məni tək qoyub, getmək istəmirdi. Nəhayət, onu bir təhər razı saldım. Yazıq göz yaşları içində alnımdan öpüb, məni tərk elədi.

Yaralı vəziyyətdə minalanmış sahənin ortasında qalmışdım. Komandir müavini ilə rabitəçinin başına nə gəldiyini bilmədim. Hər iki tərəfin atdığı mərmilərin arasında idim. Çətinliklə çantamdan sarğı çıxarıb, yaramı bağlayaraq qanaxmanın qarşısını aldım. Hələ də seyidin yardım gətirəcəyinə ümidvar idim. Uzandıığım yerdə daim zikr edirdim.

Susuzluq ağrıları yadımdan çıxarırdı. O qədər qüvvəmi itirmişdim ki, çantamdan su qabımı götürməyə halım yox idi. Qulağıma komandir müavininin zarılısı gələrkən sürünərək özümü birtəhər ona çatdırdım. Zavallı ayağını itirmişdi və susuzluqdan dodaqları qurquru idi. Dəlik-deşik olan su qabımı dodaqlarına sürtməyə çalışdım. Daha tərpənmirdi və şəhid olmuşdu.

Mənə elə gəlirdi ki, vaxt sürətlə ötür. Susuzluq, qanaxma və ağrıların şiddəti məndə aman qoymamışdı. Tez-tez huşdan gedir, yenidən ayılırdım. Seyidin salamat gedib, çatmasını öyrənmək üçün ratsiya ilə əlaqə saxladım. Amma nə seyiddən, nə də yardım qüvvəsindən xəbər çıxmadı.¹ Daha ümid yeri qalmadığına inana bilmirdim. Hər halda ratsiyanın simlərini qopardım ki, düşmənin əlinə keçməsin. Hava açılmaq üzrə idi. Birdən kənardə rabitəçimizi gördüm. O da hələ sağ idi və axırıncı nəfəslərini dəririrdi.

Hava açıldıqdan sonra atışmalar bir qədər azaldı. Səhv etmirəmsə, rabitəçi huşdan getmişdi. Səhər saat doqquz-on olardı. Düşmən əsgərlərindən biri səngərdən çıxarkən mənə o vəziyyətdə görüb,

¹ Əsirlikdən azad olandan sonra seyid belə dedi: "O gün özümü arxaya çatdırandan sonra vəziyyəti onlara danışdım. Dedilər ki, düşmənin yayılım atəşi çoxalıb. Belə şəraitdə yardıma gedən qüvvələr qırıla bilirlər."

qışqırmağa başladı. Dərhal dörd-beş nəfər çölə çıxdı. Sanki cin görmüş kimi gözlərini qırpmadan mənə baxırdılar. Yəqin o cür şiddətli bombardmanın altında bura necə gəlib çıxdığıma təəccüb edirdilər. Silahsız və ağır yaralı olmağıma baxmayaraq, ehtiyatla yaxınlaşdılar. Deyəsən, bura mənim son mənzilim idi. Qabaqcadan vəsiqəmlə hərbi tapşırığı torpağa basdırmışdım. Dördü yaşıl və biri qırmızı papağı olan beş hərbiçi məni dövrəyə aldı. Gözlərimi yumub, dodaqaltı şəhadət kələməmi oxudum. Qırmızı papaqlı¹ ayağını qırılmış ayağımın üstünə qoyub, sıxdı. Zorla dözərək səsimi çıxarmadım. Sonra təpiyi ilə ayağımı sınıq yerindən o tərəfə aşırtdı. Cinqiriyimi belə çıxartmadan ürəyinə dağ basdım. Bundan sonra məni üzü üstə xərəyə uzadıb, apardılar...²

¹ "Bəəs" məmuru.

² Əsirlikdən azad olan Tehran sakini veteran Səid Nəfər. O, 1984-cü il "Xeybər" əməliyyatında əsir düşür və əsirlik illərini "Musil 2" düşərgəsində keçirir.

Qaçacaq sona yetdi

1982-ci il mart ayının 23-ü qürub çağı idi. Axır, məşəqqətlə palçıqlı çaladan çölə çıxdım. Yavaş-yavaş axşam düşürdü. Düşmənlə əlli metr aramız olmasına baxmayaraq, daha bizi görə bilməzdilər. Çalanı ötən gecə beş nəfər birgə qazmışdıq. Deməli, dünən sürücümüz yolu azaraq maşını iraqlılara tərəf sürərkən atəşə məruz qaldıq və o hadisədən cəmi beş nəfər sağ çıxdıq. Ara qarışdığı zaman naməlum səmtə doğru 2 km-ə qədər qaçdıq. Özümüzü qorumaq üçün hara qaçdığımızı bilmirdik. Hətta yolu azıb, düşməne tərəf getmə ehtimalı da vardı. Beləliklə, həmin yerdə süngülərimizlə səngər qazıb, orda yerləşdik. Gecə yarısı səngərdə oturduğumuz zaman yağış yağaraq oturduğumuz yeri islatdı. Özümüz üstümüzə plaş atmışdıq. Bir saatdan sonra yağış dayandı. Hava da yavaş-yavaş açılırdı. Səbh namazını səngərdə qıldıq. Yaz yağışından sonra təbiətdə xüsusi təravət müşahidə olunurdu.

"Fəthül-mubin" əməliyyatının başlanmasından üç gün keçirdi. İraq ağır məğlubiyyətdən sonra geri çəkilərək yenidən geniş miqyaslı hücumla hazırlaşırırdı. Cəbhə boyu ağır döyüşlər gedirdi. İraq artilleriyasının atəş istiqamətindən görünürdü ki, yolu səhv gəlmişik.

Günorta vaxtı bizdən biri çaladan çıxıb, ətrafı diqqətlə nəzərdən keçirdikdən sonra həyəcanla içəri

atılaraq dedi: "Ya Əbəlfəzl! İraqlılar mənə gördülər!" Hər halda istənilən hadisəyə hazır idik. Bizim cəmi bir avtomatımız, bir dolu güllə darağı və bir dənə də qumbaramız vardı. Bunlar kamil hərbi avadanlıqla təchiz olunan düşmənin qarşısında heç nə idi. Birdən üç səmtdən atəşə tutulduq. Lap elə bil, güllə yağışı yağdı. Od-alov və tüstüdən boğulurduq. Bizə səngərdən çıxmağa aman vermirdilər. Atışmada yoldaşlarımızdan birinin başına bir neçə güllə dəydi və gözümüzün önündə sümükləri parça-parça olub, üstümüzə səpildi. Çox keçməmiş biri də qanına qəltan oldu. Üst-başımız qan içində idi. Şəhidlərin qanı töküldükcə səngərdəki suya qarışırdı. Atəş o qədər şiddətli idi ki, nəfəsimiz kəsilirdi. Bu vəziyyət yarım saatadək davam elədi. Neçə dəqiqədən sonra iraqqlılar bizə tərəf yaxınlaşmağa başladılar. Ətrafa qəribə sükut çökmüşdü. Vahimədən bağrım çatlayırdı. Belə vəziyyətdə mənə kimi on altı yaşlı bir yeniyetmənin başına nələr gələcəyini bilmirdim. Gözlərimi qıyıb, intizarla yuxarı baxırdım. Getdikcə onlarla aramız azalırdı. Özümü zorla ələ alıb, yanımdakıları astadan səslədim. Heç kimdən səs çıxmıdıda, mənə elə gəldi ki, beş nəfərdən tək cə sağ qalan mənəm. Onlar yaxınlaşdıqca diqqətlə bizə tərəf baxır, mən də onları süzürdüm. Belimdən aşağı bədənim tamam keyimişdi, aclıq və susuzluğu daha demirəm. Ürəyimdə Allahla razü-niyaz edirdim. Birdən kimsə əlindəki su qabını mənə uzadaraq dedi:

"Al, su iç!" Seyidin səsi idi. Sanki quyunun dibindən çıxırdı. Ona dedim: "Ay seyid, sənsən? Sağsan?" Dedi: "Hə, sağam." Düşmənin duyduğu düşmənin deyər, səsini çıxarmadım. Hava qaralmağa üzrə idi. Odu ki, iraqılılar da daha irəli gəlmədilər. Artıq tək deyildim. Hava qaralandan sonra çalanın palçığından bir təhər çölə çıxdım. Bir azdan seyid də çıxdı. Ardınca Cavad da özünü yuxarı yetirəndə, təəccübdən gözümlə kəlləmə çıxdı. Allaha şükür, Cavad da sağ idi. Dedim: "Cavad, sən də sağsan? Dedi: "Hə! Amma çiyimlədən və boynumdan yaralanmışam. Sevincimin həddi-hüdudu yox idi. Artıq üç nəfər idik. Sürünə-sürünə irəliləməyə başladım. Gecənin qaranlığında göz-gözü görmürdü. Lakin bu dəfə yolu düz getdiyimizə əmin idik. Beləcə, təqribən beş yüz metr hərəkət elədik. Birdən seyid soruşdu: "Cavad hanı?" Ətrafa diqqətlə nəzər saldım. Hər yer zülmət qaranlıq idi. Bu dəfə onu səsəlməyə başladım. Yenə bir xəbər çıxmırdı. Məcbur olub, yüz metr geri qayıtdım. Elə bil, Cavad iynə olub, yoxa çıxmışdı. Kor peşman qayıdım, yolumuza davam elədik.¹ Yol gedərkən hər iki tərəfin atdığı fişənglərin

¹ Əsir düşəndən sonra səngərin kənarında oturduğumuz vaxt bizdən bir az aralı baş-qolu sarıqlı bir nəfəri gördüm. Başını aşağı idi. Diqqətlə baxandan sonra bildim ki, Cavaddır. Sonra özü dedi ki, yolda qanaxmaya görə huşdan gedir və gecə yarısı iraqılılar onu tapıb, əsir tuturlar.

şahidi olurduq. Axır, yorğunluq və yuxusuzluq bizi əldən saldı, ixtiyarsız yuxuya getdik.

Seyid məni oyadanda hələ də gecə idi. Minaya düşməmək üçün maşın və tankların izi ilə yolumuza davam etdik. Birdən yolda keşik çəkən iraqılı əsgər "dayan" əmri verdi. Seyid ona ərəbcə cavab verəndən sonra yolumuza davam etdik. Bir azdan başqa birisi ilə qarşılaşarkən eyni cür cavab verərək keçib getdik. Lakin üçüncü dəfə iraqılı əsgər şübhələndi və beləcə ilişdik. Ürəyimdən keçdi ki, atalar buna görə üçdən deyib. Əlavə bir neçə nəfər də ona qoşularaq bizi sorğu-suala tutdu. Daha cavablarını verə bilməyib, çarəsizlikdən iranlı olduğumuzu dedik. Beləliklə, qaçaqaç sona yetdi və yolumuz öz səmtini İraqa doğru dəyişdi...¹

¹ Əsirlikdən azad olan Qum sakini veteran Həsən Nuri. O, 1982-ci ilin aprel ayında "Fəthül-mubin" əməliyyatında əsir düşür və əsirlik illərini "əl-Rəmədi 6", "əl-Rəmədi 7" və "Musil 2" düşərgələrində keçirir.

Təslim olma

Ac-susuz halda bir kanalın içində çıxılmaz vəziyyətdə qalmışdıq. Elə bilirdik ki, bu çox da uzun sürməyəcək. Amma heç də belə olmadı. "Vəl-fəcr" hazırlıq əməliyyatından dörd gün sonra qoşunlarımız geri çəkildi.

Mən özüm fevral ayının 11-i axşam yaralandım. Hamı yavaş-yavaş geri qayıdırdı. Minalanmış sahədən açılan keçiddə ilişib qalmışdım. Vəziyyətim yaxşı deyildi və getdikcə pisləşirdi. Qasim məni böyük zəhmətlə təxminən iki kilometr geri apardı. Hava qaranlıq olduğundan yolda düşmənlər tərəfindən qazılan üç metrlik kanala yıxıldıq. Kanalın dibinə iylənmiş su yığılmışdı. Kənarları hündür olduğundan birgə yuxarı qalxa bilmirdik. Bir tərəfdən də yaralı ayağımın qanı kəsilmirdi.

Hava işıqlandıqdan sonra bizdən o tərəfə başqa bir əsgərin¹ də kanala düşdüyünü gördüm. Onun vəziyyəti lap pisi idi. Qasimə dedim: "Sənin vəziyyətin bizdən yaxşıdır. Get komandirə məlumat ver, köməyə adam göndərsin."² Qasim gedəndən sonra nə ondan, nə də komandirdən xəbər çıxmadı.

¹ Onun adı Qasim Muradi idi. Əsirlik zamanı yaralı ayağı infeksiyaya məruz qalır və azad olduqdan sonra ayağını kəsirlər.

² Sonralar əsirlikdən azad olduqdan sonra bildim ki, geri qayıdarkən yolda şəhid olub.

Qan itirdikcə aclıq və susuzluq daha çox güc gəlirdi. Yarıya kimi suyun içində idim. Mart ayı gecələr Xuzistanın soyuğu sümüyədək işləyirdi. Odur ki, ayaqlarımı çətinliklə sudan çıxarıb, kanalın kənarına süründüm. Ətrafa yığılan torpaqları əlimlə qazıb, bir çuxur düzəldərək içinə girdim. Sonra da torpağı adyal əvəzi üstümə tökdüm. Gecələr başımdan başqa bütün bədənım torpağın altında qalırdı və yalnız isti olanda onları kənara çəkirdim.

Susuzluğum elə bir həddə çatdı ki, daha dözə bilməyib, toz-torpaqlı və qanlı əlimlə çirkli sudan bir ovuc içməli oldum. Həm acı, həm də duzlu idi. Kanala düşən əşya və çantalardan məlum idi ki, döyüşçülər buradan get-gəl edirlərmiş. Bir vasitə ilə onları özümə tərəf çəkib içini axtarırdım. Məsələn, birindən iki qutu quru əncir tapdım. Onları sellofan kisəyə töküüb, suyun içinə qoydum və beləcə, üç günü onlarla qidalanaraq keçirdim. Üç gün ərzində həmin gölməçə də torpağa hopdu və vəziyyət lap pisləşdi.

Artıq bura düşdüyüm zamandan dörd-beş gün keçirdi. Yavaş-yavaş qan və meyit iyinə vəhşi quşlar yığışdı. Saat isə mənim üçün sanki donub qalmışdı. Çətinliklə də olsa avtomatın tətiiyini çəkib, quşları qovdum. Əvəzində başımın üstünü vəhşi "bəəs" məmurları kəsdilər. Sayları on nəfər olardı. Silahım suya düşmüşdü və məndə daha əlimi tərptəməyə

qüvvə yox idi. Onlar "Təslim ol!", "Təslim ol!" –
deyir, gözlərim isə yavaş-yavaş yumulurdu...¹

¹ Əsirlikdən azad olan Əzna sakini veteran Məhəmməd-Nəqi Vilayəti. O, 1983-cü il 12 martda "Vəl-fəcr" hazırlıq əməliyyatında əsir düşür və əsirlik illərini "əl-Ənbar" düşərgəsində keçirir.

Acı Qəsri-Şirin

Döyüş və müharibə aləmi mənə yad idi. Bir il olardı ki, Kanadadan qayıtmışdım. Montralda media və kinematografiya fakültəsində təhsil alırdım. İrana qayıtdığım gündən köhnə dostlarıma, "Operativ quruculuq" komitəsinə qoşuldum. Mürtəza Avini və Süheyl Nəsinin kənarında komitənin televiziya şöbəsinə üzv oldum.

O vaxtlar ölkənin kəndlərinə baş çəkib, sənədli proqram və filmlər hazırlamağın xüsusi ləzzəti vardı. Sentyabr ayı idi. Ölkənin qərbində yerləşən Kermanşahla Qəsri-Şirin məntəqəsindən bir sıra verilişlər hazırlamaq istəyirdim. Əslində, məqsədim o zonanın ənənəvi incəsənət və mədəniyyəti ilə bağlı sənədli filmlər hazırlamaq idi. Müharibə şəraitini nəzərə almadan könüllü şəkildə həmin bölgəyə yollandım. Macəracılıq hissi bu sahənin tipik xassəsi olduğundan heç bir tərəddüd etmədim.

Kermanşahda vəziyyət biz fikirləşdiyimizdən də pis idi. İraq müasir silah və texnika ilə təchiz edilən qoşunlarını sərhədlərimizə yeridərək geniş miqyaslı hücumu hazırlayırdı. Amma bizim ordudan heç bir xəbər yox idi. Şəhərdə sadəcə yerli özünümüdafiə dəstələri qalmışdı və onların da arasında nizam-intizam yox idi. Qəsri-Şirində vəziyyət ondan da pis idi. Düşmən topları şəhəri zəlzələ kimi titrədir, hər yeri uçururdu. Əhalinin çoxu baş götürüb qaçmışdı

və qaça bilməyənlər də evlərin zirzəmilərinə sığınmışdılar.

Axır, bir tərəfdən hərəkət edərək əməkdaşlarla reportaj hazırlamağa başladıq. Həqiqətən canlı dramın şahidi idik. Sahibsiz uçulan ev və binaları, səkiləri uçulub-sökülmüş prospektləri, təcrid dırnağadək silahlanan düşməni və təcizətini, onların qabağına əliboş çıxan qeyrətli komandir və zərrə qədər qorxu hiss etməyən cavanlarımızı görərkən qarşılaşdığımız faciənin dərinliyini təsəvvür etmək olduqca çətin idi...

Ağır zərbəyə rəğmən hər yerdə müqavimət davam edirdi. Şəhərdə çörək və azuqə daşıyan yeganə yük maşınının ətrafına yığışib, bir tikə çörəyə can atan əhalini müşahidə etmək olduqca dözülməz idi. İstənilən məsafəni çəkmək üçün müxtəlif linzalara ehtiyacımız vardı. Dərhal Tehrandakı əməkdaşım Məhəmmədrza ilə əlaqə saxlayıb, vəziyyəti ona başa saldım. Heç gözləmədiyimiz bir vaxtda özü lazımı avadanlığı gətirib, təhvil verdi. Biz bura döyüşə yox, veriliş hazırlamağa gəlmişdik. Lakin ayaqlarım buranı tərk etmək istəmir, qəlbim geri qayıtmağa razı deyildi.

Sentyabrın 23-ü axşamüstü yerli könüllü dəstələrin düşmənin bir hücumunu dəf etdikləri xəbəri yayılarkən tələsik ora yollandıq. Əhalinin sevinc və şadlığı hədsiz idi. Döyüşçülərimiz düşmənin neçə hərbi maşını və tankı ilə bərabər

təcavüzkar əsgərlərini məhv etmişdilər. Bu səhnələri yaxından müşahidə etdikcə yavaş-yavaş müharibənin nə olduğunu anlamağa çalışırdım. Düşmən üzərində qələbə necə fərəh doğursa da heyif ki, ömrü də qısa idi. İraqın geri çəkilmək fikri yox idi. Hücumlar və bombardmanlar ardıcıl olaraq davam edirdi. Bu arada maşınımız Qəsri-Şirinin tüstülü səmasını yarıb keçən mərmiyə tuş gəldi və ondan əsər-ələmət qalmadı. Buradək apardığımız çəkilişlər üçün nə böyük zəhmət çəkmişdik. Təəssüflər olsun ki, əlimizdəki kamera ilə maqnitofondan başqa hamısı maşınla birgə kül oldu. Daha çəkiliş üçün video və səs kasetimiz yox idi. Ertəsi gün səhər səs operatoru qrupun sürücüsü ilə birgə yazılan kasetləri Kermanşaha apardı. Onlar yubanmadan geri dönüb xam kaset gətirməli idilər. Bütün günü gözüümüz yol çəksə də qayıtmadılar. Sonradan eşitdik ki, maşınları atəşə məruz qalıb və əməkdaşım da yaralanıb.¹

Qəsri-Şirin qan ağlayırdı. Şəhərdə ərzaq tapılmırdı və bütün mağazalar bağlı idi. Hətta su da kəsilmişdi və kran suyunun nə olduğunu unutmuşduq. Əldə olan quru çörək də tükənmişdi. Axır, uzun intizardan sonra sentyabrın 24-ü axşamüstü şəhəri tərk edərək onun girişində yerləşən qərargaha

¹ Sonralar öyrəndim ki, yalnız onlar mühasirədən qaça biliblər.

getməli olduq. Düşmən yollara nəzarət edirdi. Odur ki, geri qayıtmaqdan başqa çarə qalmadı. Topların atəşi səngimək bilmirdi və evlər, binalar uçularaq bir-birinin üstünə tökülürdü. Bunları müşahidə etdikcə barmağım da kameranın düyməsi üstündə idi. Sığınmağa pənah yerimiz yox idi. Yerli əhalidən Muradəli adlı bir cavan bizi evinə apardı. Şəhərdə işıq tamamilə kəsilmişdi. Hava qaralandan sonra gecəni kiçik lampə işığında keçirirdik. Gün ərzində atəş səsləri qulaqlarımızı batırır, gecələr fişənglər Qəsri-Şirin qəm yağan səmasını al-əlvan edirdi. Azğın silahlı düşmən müdafiəsiz şəhəri işğal etmək üzrə idi. Artıq müdafiə dəstələri müqavimət göstərə bilmirdi. Beləliklə, iki gün sonra şəhər bütünlüklə düşmənin əlinə keçdi.

Sentyabrın axırına bir şey qalmırdı. Xəbər yayılırdı ki, irəqlilər bir-bir evləri gəzərək saqqalı olan şəxsləri axtarırlar.¹ Elə bilirdilər ki, saqqalı olan hər kəs sepahın üzvüdür. Odur ki, hamıya saqqalını qırmağı tapşırıdılar. Biz də on-on iki nəfər idik və neçə küt ülgüclə hamımız saqqalımızı qırxdıq. Saqqalım uzun olduğundan onları çox çətinliklə qırxdım. Tükləri sanki dibindən qoparmışdım və üzüm çuğundur kimi qızarmışdı.

¹ Onlar sepahın üzvlərini tutmaq istəyirdilər.

Saqqalı qırmağın heç bir faydası olmadı və axşamüstü qaş qaralarkən İraq əsgərlərinin qabağında əsir gedirdik...¹

¹ Əsirlikdən azad olan Kermanşah sakini veteran seyid Hüseyn Haşimi. O, 1980-ci il 26 sentyabrda Qəsri-Şirində əsir düşür və əsirlik illərini "Tikrit 5" (Səlahəddin), "Musil 4" və "əl-Rəmadi 6" düşərgələrində keçirir.

Vüqarlı dağ

"Rəsuləllah" batalyonunun komandir müavininin tapşırığı ilə qarşıdakı iki zirvə arasındakı ərazini ələ keçirməli idik. Həmin sahənin ortasında bir dərə vardı. Yuxarı qalxmaq üçün zirvəni dolanmaq lazım idi. Mən özüm əməliyyat taqımının komandiri idim. Axır, səkkiz nəfərlə məqsədə doğru yola düşdük. Qarşıda minalanmış sahə vardı. Keçidi aşmaq üçün aramızda təcrübəli kadr yox idi. Çarəsizlikdən, ümumi təlim keçmiş döyüşçülərdən biri işə başladı. Açılan cığırla azca irəliləmişdik ki, qəfil partlayış nəticəsində yerə yığıldım. Nə baş verdiyini bilmədim. Özümə gələndə, İrəcin qolları üstündə idim. Gözlərim dumanlı görürdü. Sol ayağım topuqdan ovuq-ovuq olmuşdu. Dostların ruhiyyəsi korlanmasın deyə, gülümsəyərək dedim: "Üstümdən keçib, tez o nahiyəni alın ki, daha bundan artıq itki verməyək."

Beləcə, neçə saat atışmadan sonra oranı ələ keçirərək neçə nəfər də əsir tutduq. Amma səhərədək müqavimət davam elədi. Elə bilirdik ki, yerimizi yeni qüvvə əvəz edəcək. Demək olar, aramızda yaralanmayan yox idi. Yardıma heç bir qüvvə gəlmədikdə arxa ilə əlaqə saxlayıb, vəziyyəti komandir müavininə məlumat verdim. Tapşırığın müvəffəqiyyətlə başa çatdığını təbrik edəndən sonra ümid verərək dedi: "Nigaran qalmayın, qüvvə

gələcək!" Çox gözləsək də, yardımdan bir xəbər çıxmadı. Biz yaralılar burada əməliyyatın nə yerdə qaldığından xəbərsiz idik. Hava yavaş-yavaş soyuyurdu. Ratsiya da işdən düşmüşdü. Hər halda özümüz tərpənməli idik. Hüseyin dedi: "Mənə bənd olma!". Yazığın ayağı topuqdan qırılmışdı. Ona dedim: "Lap sürünə-sürünə də olsa gedərik!" O isə hətta tərpənməmiş susuzluqdan canını tapşırdı.

Seyid Qulamrza süngü ilə yol açır, biz də oturan halda asta-asta hərəkət edirdik. O cür dağlıqda yol getməyimiz özü bir möcüzə idi. Hərəkət etdikcə bir-birimizi arxadan səsləyirdik:

- Sən kimsən?
- Mən İsmayılam!
- Nə olub?
- Ayağımı itirmişəm! Məndən başqa iki nəfər də var!
- Bu tərəfə gəlməyin! Hər yer minalanıb! Gedin qayalığa tərəf, orada gizlənin!¹

Vəziyyəti nisbətən yaxşı olan iki nəfəri xərək gətirmək üçün geri göndərdik. Bu ərəfədə bir nəfər də şəhid oldu və cəmi üç nəfər qaldıq. Bir az da irəlilədikdən sonra Şəmsi dedi: "Mənim daha tərpənməyə təqətim yoxdur." Nəhayət, sinə və ayağından ağır yaralanan seyidlə mən qaldım. Get-

¹ Sonralar bildik ki, İsmayıl da minaya düşərək şəhid olub.

gedə mənim də enerjim tükənirdi. Seyid özü yaralı olmasına baxmayaraq, zorla məni belinə alıb, nəfəsi kəsilə-kəsilə bir qədər də irəliləyəndən sonra dincimizi almaq üçün oturduq. İkimizdə də aman qalmamışdı. Sonra məni iri bir daşın kənarına sürüdü.

Gün batdıqca üfüq qıpqırmızı qızarırdı. Tədricən düşmənin yayılım atəşi artırdı. Demək olar, İranla İraq arasındakı neytral zonada və hər iki tərəfin atəşi altında idik. Ona görə ikimiz də daşın dibinə sığınmışdıq. Minomyot mərmiləri ağacları bir-bir kökündən qoparıb atırdı. Mən daşa söykənmişdim və Qulamrza da başını qoynuma qoyub, yuxuya getmişdi. Üzünün rəngi sapsarı idi. Birdən ətrafımıza düşən mərmə ikimizi də göyə tulladı. Soruşdum: "Bu daha nə idi?!" Üzgün halda dedi: "Fransa istehsalıdır." Halını gördükcə ürəyim parçalanırdı. Budu yırtılıb, sümüyü çölə çıxmışdı. Ona dedim: "Bir şey deyim, narahat olma! Ayağın qırılıb!" Təbəssümlə cavab verdi: "Şükür Allaha, rahat oldum!"

– Niyə?

– Çünki, sənin ayağına baxanda xəcalət çəkirdim. İndi sən sol, mən də sağ ayaqsız bir-birimizdən yapışib, çiyin-çiyinə gedərik." Vəziyyəti məndən pis olduğu halda sözləri çox mənalı idi. Beləcə, gah mürgüləyir, gah da ayılırdıq. Daha bizdə can qalmamışdı.

Səhər iraqlıların səs-küyünə yuxudan ayıldım. Bir qumbaram vardı. Fikirləşdim ki, bizə yaxınlaşsalar, onu partladacağam. Lakin bizə tərəf gəlmədilər. Biz onları görür, onlar isə bizdən xəbərsiz idilər. Cibimdə bir qədər xurma qalmışdı. Onları yeyib, azca özümü zəifləsək də, susuzluğumuz bir az da artdı. Axşamədək günü bir təhər başa vurduq. Hava qaralandan sonra ağrılarımızın şiddəti çoxaldı. Yenə tez-tez huşdan gedir, bir də nə vaxt özümü zəiflədiyimi bilmirdik. Səhərədək qızdırmamız qalxıb-düşür, titrəyirdik. Susuzluqdan dil-dodağımız çatlamışdı. Acılıqdan daha əlim çatan ot-ələfi ağzıma atırdım. Qulamrza deyirdi: "Nə yeyirsən?!" Zarafatla deyirdim: "Ot plovu!" Ona da bir az verirdim. Boğazı qurduğundan udu bilmirdi. Gözləri yavaş-yavaş qaralırdı. Ağlayaraq deyirdim: "Məni tək qoyma!" Son dəqiqələrini yaşayırdı. Saralmış üzündə təbəssüm vardı. Neçə dəfə çağırıdım, cavab vermədi. Nəhayət, o da məni tək qoydu. Gözlərini yumdu.

O gün axşamüstü yağış yağmağa başladı. Amma Qulamrza dünyadan susuz ayrılaraq cənazəsini mənə tapşırıb getdi. Qızdırmam gah qalxır, gah da düşürdü. Soyuq sümüklərimə işləyəndə seyidin cənazəsini qucaqlayırdım. Bədəni soyusa da əlləri isti idi. Bəzən qızdırmanın şiddətindən gözüme xəyallar, qarabasmalar görünürdü. Qulağıma aşağıdan komandir müavininin səsi gəlirdi: "İsmayıl! Gəl aşağı! Dostların hamısı buradadır..." Beləliklə,

gücümü toplayıb, sürünə-sürünə aşağı endim. Aşağıda heç kim yox idi. Orada iri bir daşın dibində qalın otlar bitmişdi. Yenə ot-ələf yeməyə məcbur oldum. Bir az yeyəndən sonra ürəyim qarışdı. Çarəsiz, o tərəf-bu tərəfə vurnuxmağa başladım. Uzaqdan gözümə kompot və ya ona oxşar bir qutu dəydi. Sürünə-sürünə özümü qutuya çatdırdım. Heyif ki, boş idi. Getdikcə qaş qaralırdı. Yenə də iri bir daşın dibinə pənah apardım. Qəfildən atışma səsləri dağın ətəyinə yayıldı. Daşın arxasında özümü arxayın hiss edirdim. Bu axşam da gecəni burada keçirdim.

Səhər açılan kimi vaxtı itirmədən yola düşdüm. Dilimi otların üstündəki təzə şehlərə sürtə-sürtə sürünürdüm. Bədənimin rütubətini qorumaq üçün nəmli yerlərdən keçir, hərdən də süngü ilə torpağı qazıb, içində dincəlirdim. Bu minvalla beş gün gəlib keçdi. Aprelin 4-ü və şaban ayının 15-i idi. Gün batana yaxın gördüm ki, beş nəfər mənə yaxınlaşır. Çox keçmədi ki, məni qollarına alıb apardılar. Hamısı da rəhimsiz deyildi. Şil-küt ayağımla ayağa qalxa bilmirdim. Yalnız son dəfə dönüb, arxaya baxdım. Dağ həmişəki kimi vüqarla yerində dayanmışdı...¹

¹ Əsirlikdən azad olan Gilan sakini veteran İsmayıl Yektaı. O, 1988-ci il "Vəl-fəcr-10" əməliyyatında Hələbçənin Xurmal bölgəsində

Mündəricat

Fürsət yox idi.....	8
Tək oğul övladı	14
Boş əllər	17
Guya möcüzə göstərdilər	21
Nəfəs kəsən anlar.....	28
Sayımız çox az idi.....	31
Tərpənməyə fürsət tapmadıq	33
Artıq hər şey bitmişdi	35
Son rəqs.....	41
Düşmənin əhatəsində	43
Ərvəndin vəhşi suları.....	45
Natamam arzular.....	47
Taleyimə yazılan əsirlik.....	50
Ürəyimə vəlvələ düşüb.....	53
Böyük kəşf	58
Əlvida vətən	62
Bayram süfrəmiz.....	65
Şərəfli istək.....	69
Təkcə mən qalmışdım	72
Daha bitdi	75
Əldən düşmüş bədən	78
Artilleriya atəşi altında	82

əsir düşür və əsirlik illərini "əl-Rəmədi 13" və "Tikrit 11" düşərgələrində keçirir.

Baş-ayaq xurma ağacları.....	85
On il	88
Boş silahlar.....	91
Hur suları ilə birgə	95
Bağdad divi.....	98
Düşmən bilirdi	102
Səngərin küncü	105
Çarəsiz vəziyyət.....	109
Aşura günü	111
Tamamilə donmuşdum	114
Əsarət kələfi.....	118
Ən acı an	120
Həç inanmazdım.....	123
“Qüds-3” əməliyyatı	124
Rəsmi müharibədən öncə	129
Gətirməyəndə gətirmir	132
Rəhmsiz qonaq.....	138
Axırncı plov	141
Bağdadın əl-Rəşid xəstəxanası	149
Ən ağır vida.....	151
Boş zastava.....	156
Təslim olmaq istəmirdim.....	159
Qulaq kəsənlərə əsir	164
Qaçılmaz taleyimiz	167
On dörd qolçomaq.....	170
Təslim olun!	172
Əsir deyiləm	177
Namərdlik.....	180

Qəriblərin pənahı.....	183
Qərrib kimi	188
Sayları çox idi	190
Qürurla getdik.....	192
Qeyri-bərabər vəziyyət	200
Taqətim yox idi	202
Qırmızı papaqlı	205
Qaçacaq sona yetdi.....	210
Təslim olma	214
Acı Qəsri-Şirin.....	217
Vüqarlı dağ.....	222